DERGİMİZ 11. YAYIN YILINDA

tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

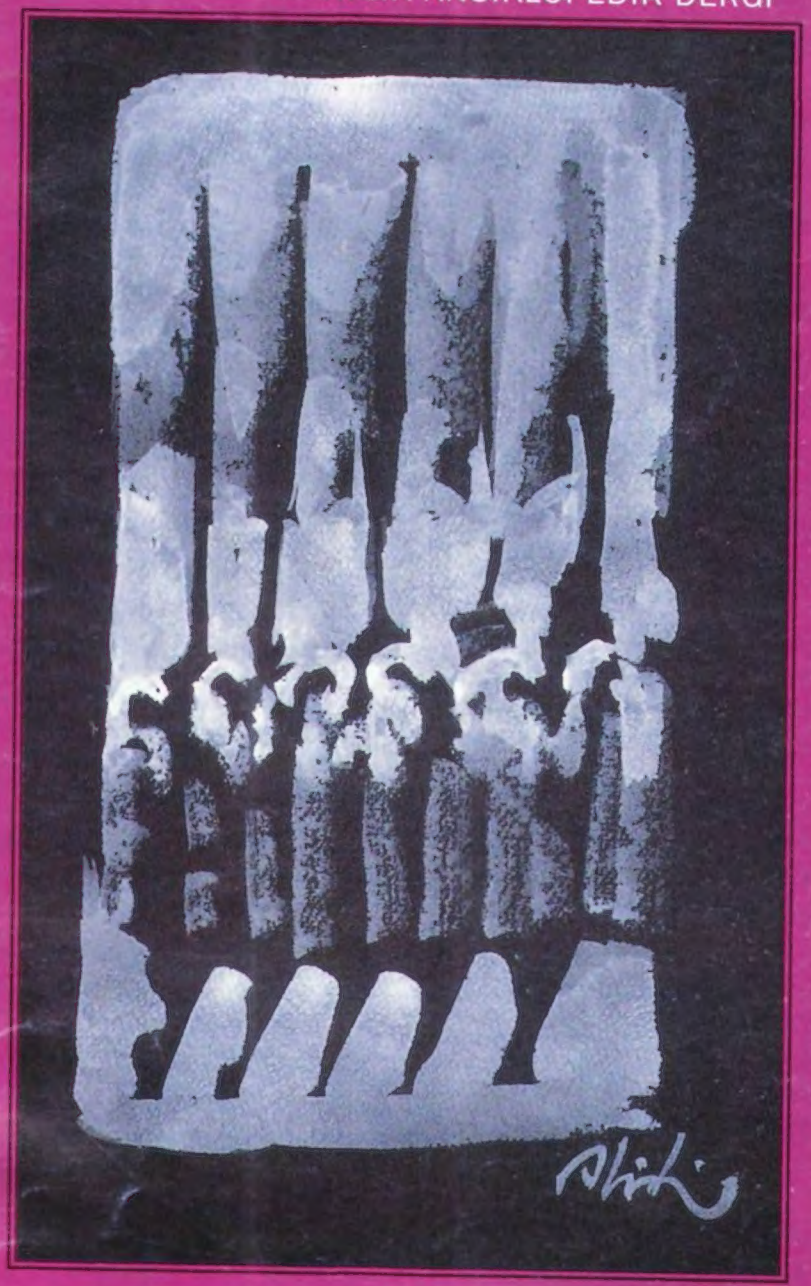

OCAK 1994
İLETİŞİM YAYINLARI 121

KDV DAHİL 35.000 TL

tarih ve toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

OCAK 1994 • CİLT 21 • SAYI 121

5 *Orhan Koloğlu*
Serbestiyet'ten Hürriyet'e

9 *Şinasi Tekin*
İŞTİKAKCININ KÖŞESİ
Bodun Kelimesi Üzerine Düşünceler

13 *Abdullah Martal*
19. Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti

23 *Abdullah Uçman*
Çoban Baba'nın İstihracnamesi

25 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Bir İtimatname

26 *Fahri Çoker*
Dârülfünûn-ı Osmani ve Mekteb-i Hukuk

28 *Taha Toros*
Abidin Dino

35 Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Bir Beyannamesi: Adalete Bir Çağrı

40 BİR MARŞ
Bozkurt Cümhuriyet Marşı

41 İTTİHAD VE TERAKKİ BELGELERİ
Şuray-ı Ümmet'ten Seçmeler

46 *Mustafa Duman*
Menakib-i İbrahim-i Gülşeni'de Nasreddin Hoca

48 *Gönül Paçacı*
Dâr-ül-elhân'dan Konservatuvar'a Türk Musıkisi'nin Gelişimi - I

59 KİTABİYAT
Zeki Arıkan
Şehiriçi Hanları ve İzmir
Saliha Paker
Kadın Eserleri Bibliyografyası
Turan Akkoyun
Ortadoğu'da Tarihin "Başlangıcı"

61 KİTAP DAĞARCIĞI

62 OSMANLI BASININDA YÜZYIL ÖNCE BU AY

64 BELGE
İsmail Hüsrev Tökin'in Biyografisi

KAPAK RESMİ: Abidin Dino, "Atlılar". **ARKA KAPAK:** Kırım Savaşı sırasında Paris'te "Episodes de la Guerre d'Orient" başlığı altında basılan taşbaskısı resimlerden, Sivastopol'un ele geçirilmesi. (Emre Dölen Koleksiyonu)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Tarih ve Toplum elinizdeki sayıyla onbirinci yılına başlıyor. Başka bir deyişle, ikinci on yılına ilk adımını atıyor. Şüphesiz, türlü güçlüklere rağmen yayını sürdürmek, kadirbilir okurların karşısına her ay düzenli çıkmak kolay olmadı.

Belki de, Türkiye gibi bir ülkede en olmayacak işi başardık. Bu nedenle başta okurlarımıza teşekkür etmek istiyoruz.

Yayınevi olarak on yıldır sürdürdüğümüz yayın faaliyetleri arasında *Tarih ve Toplum*'un yanısıra, bir haftalık haber dergisi, bir sinema, bir gençlik dergisi ile birlikte ansiklopediler ve kitaplar yer aldı. Bu süre içinde ise el üstünde tuttuğumuz kolladığımız, tek yayın *Tarih ve Toplum* oldu.

Dergi Türkiye'de eleştirel tarih anlayışının yerleşmesine öncülük ederken, resmi tarihin dışında bir alan yarattı. Bunda en önemli payın, aramızdan ayrılan, şahsen kendisinden çok şey öğrendiğim dostum, hocam Mete Tunçay'a ait olduğunu hemen belirtmek istiyorum. Bu vesileyle, yeni bir dergi çıkaracağını öğrendiğimiz Mete Hoca'ya da başarılar diliyorum.

Bu sayıdan itibaren derginin künyesinde Yayın ve Danışma kurullarını göreceksiniz. Bundan amacımız; sizlerin de içinde olduğu bu yapının daha iyi bir yere gelmesini, daha çok insanın katkıda bulunmasını, tartışmasını sağlamak; salt kişilerin dergisi olmamak.

Bu sayıda karşınıza beğeneceğinizi umduğumuz yeni bir sayfa düzeni ile çıkıyoruz. "Münderecatımız" ise bir hayli yüklü.

Geçen ay kaybettiğimiz Abidin Dino ile ilgili yazıyı Dino'nun yakın dostu üstadımız Taha Toros yazdı. Derginin uzun yazıları arasında Abdullah Martal'ın 19. yüzyılda köleliği ve Osmanlı Devleti'ndeki köle ticaretini belgelerle irdeleyen yazısı var. Bunun yanısıra Gönül Paçacı, son bölümünü önümüzdeki ay yayınlayacağımız Dâr-ülelhân tarihi etrafında Türk Musikisinin gelişimini inceliyor.

Tarih sohbetlerinin yanısara her hafta doyumsuz maç sohbetleri yaptığımız Orhan Koloğlu yazısında Tanzimat'la birlikte toplum hayatına giren yeni kavramların aldığı biçimleri inceliyor. Koloğlu, bu konudaki yazılarına devam edecek. İştikakcı Şinasi Tekin Hocamız kelimeleri tatlı üslûbuyla yarmaya devam ediyor. Şimdiden üç aylık yazısının da dizildiğini belirtmek istiyorum. Uzun zamandır Meclisteki çalışmaları nedeniyle dergiye yazamayan Fahri Çoker, Dârülfünûn'un kuruluşunu inceleyen yazısıyla başlangıç yapıyor.

Bunun yanısıra Abdullah Uçman her zamanki titizliği ile Rıza Tevfik evrakı arasında bulduğu bir istihraçname hakkında bilgi veriyor.

Kendisinden Temmuz ayında doyurucu bir Nasreddin Hoca dosyası için söz aldığımız Mustafa Duman dostumuz da, Muhyi -yi Gülşeni'nin eserinde Nasreddin Hoca'yı inceliyor.

İttihad ve Terakki Belgeleri başlığı altında sunacağımız belgeler devam edecek. Yine bu sayıda Ersu Erdinç'in çevirdiği Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin ilginç bir beyannamesini de sunuyoruz. Kitabiyat sayfalarımızda ise Zeki Arıkan, Saliha Peker ve Turan Akkoyun'un yazıları var. Yıllarca önce başlatıp, sürdüremediğimiz Kitap Dağarcığı'na yeniden başlıyoruz. Bu arada başka bazı yazılar gibi "kaza"ya uğrayan Yüzyıl Önce Osmanlı Basını'nda bu kez Mihran Efendi'nin *Sabah* gazetesinden seçmeler var. Seçmeyi de dostumuz Yücel Demirel yaptı. Koleksiyoncu'da Emre Dölen'in dosyaları arasında çıkan bir itimatname var. Bir Marş'ta ise Bozkurt Cumhuriyet Marşı yeralıyor. Bir Belge'de ise İsmail Hüsrev Tökin'e ait kendi yazdığı bir biyografi bulacaksınız.

Şimdilik bu kadar. Gelecek sayımız da beğeneceğinizi umduğumuz yazılarla dolu.

Bu arada geçen ay beşinci yılını kutladığımız dergimizin kültür gezileri için biraraya gelen *Tarih ve Toplum* sevenlerine ve kadim dostum Faruk Pekin'e de teşekkür etmek istiyorum. Bu geziler de derginin artık bir kurum olduğunu kanıtlamıyor mu?

Önümüzdeki sayıda buluşmak umuduyla, tüm okurlara mutlu yıllar diliyorum.

OKURLARDAN MEKTUP

Mütevazi Bir Anış

İzmir'den Hakkı Uyar arkadaşımızın, yazısının geçen ayki bölümünde (120/336) andığı, 1920'lerde Mahmud Esad Bozkurt'la birlikte *Anadolu'da Yeni Gün*'de yazan, 1930'larda *Halk Dostu*'nu yayımlayan Nebizade Hamdi'yi, Sadreddin Celâl'in (Antel) harf inkılabı arefesinde ilkokul 1-5. sınıflara ait *Cumhuriyet Çocuklarına Sevimli Kıraat* derlemelerinin 5. sınıfına ait olanından (İstanbul 1927, s. 64-67; seçilmiş yeni harfli basımı da vardır) bir yazısını -naif de sayılsa, tarihle ilgili olduğundan- aktarıyor, bu vesileyle saygıyla anıyoruz.

MUSTAFA ŞAHİN, İstanbul

"Son Osmanlı Padişahı

Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahı, son nefesini yabancı bir memlekette verdi. Ölüleri hayırla yâd etmek müstahsen bir anane olarak kabul edilmiştir. Fakat Vahdeddin gibi eşhas mevzuıbahs olurken bu ananeye tabi olmak ne mümkün, ne de doğrudur. Yalnız bir veya üç beş kişiye fenalığı dokunmuş bir kimsenin hayatında irtikab ettiği hatalar, ölümünden sonra meskut geçilebilirse de milyonlarca nüfuslu bir aileye, ictimai heyete, bilhassa Türkler gibi dünyanın en kıymetli, en asil ve necib bir milletine karşı işlemedik cinayet bırakmayan ve bunu alelâde bir ferd olarak değil, padişahlık sıfat ve mevkiinden istifade etmek suretiyle yapan bir adamın cürüm ve günahlarını unutmak büyük bir hata teşkil eder. Biz bu hataya düşerek sussak bile mazinin âdil ve amansız hâkimi olan tarih susmayacak, geçen gün San Remo'da can veren son Osmanlı padişahının zillet ve şenaatlerini ebediyete kadar nakledip duracaktır. Bir insan için bundan büyük ceza olamaz. Fakat Vahdeddin için bu kadarı kâfi değildi. Onun lâyık olduğu akıbet, milletten çalıp çırptıklarıyla refah içinde, yine haşmet ve debdebe içinde ömür sürerken rahat döşeğinde can vermek de değildi. O, milletin önünde hayatının, ihanetlerinin hesabını vermeli, cezasını kendi ayarındaki câniler gibi çekmeliydi. Bu olmadı, olamadı. Vahdeddin, cürmünün derecesini, hak ettiği cezayı

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
OCAK 1994
CİLT 21 • SAYI 121

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Corneli Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, William Hale, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Cemal Kafadar, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Çağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, İlber Ortaylı, Sami Önal, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Aydın Uğur, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
GÖRSEL DÜZENLEME **Bedahet Tosun**
DÜZELTİ **Mustafa Şahin - Cemil Namlı**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han 34400 Cağaloğlu
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58
ANKARA Konur Sok. 24/4 06640 Yenişehir Tel. 425 36 00 - 425 20 71
İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 84 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 350.000.- TL
6 aylık: 175.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 78 $/yıl
Avusturalya 87 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 35.000.- TL

O KURLARDAN MEKTUP

pek iyi takdir ve tahmin etti ve Türk milleti bir husumet dünyasına karşı muzaffer olur, hakk-ı hayatını, istiklâlini bütün cihana şan ve şerefle tasdik ettirirken o her hain gibi korktu ve Türk milletinin o günkü düşmanlarının himayesine sığınarak memleketten kaçtı, gitti. Kaçtıktan sonra da rahat durmadı, Türkün nerede düşmanı varsa aradı, buldu, onlarla el ele verdi, cinayetlerini yine tekrar etmek istedi. Bazan Ecnebi devletlerine yardım teklif etti. Onların uşaklığını kabul eyledi. Bazan Türke Yunanlılarla beraber kurşun atan hainleri topladı, teşkilât yaptı, öteye beriye gönderdi. İmkânını bulsa yine milleti birbirine katacak, düşmanlarına boğazlatacak, üç günlük bir saltanat için memleketi tekrar satacaktı. Ölüm de, bu kadar ahlâk düşkünlüğü karşısında hissettiğimiz derin nefreti izhardan, bilhassa vatanî bir vazifemizi ifâdan bizi men edemez ve etmemelidir de!

Bizler vukuâtın içinde yaşadık, gördük ve biliyoruz. Bizleri takip eden genç nesiller var. Bu nesiller bizim şahit olduğumuz fecaatleri henüz lâyıkıyla idrak edememişlerdir. Görüp bildiğimiz hıyanet ve ihanet manzaralarını onların dimağlarına nakşetmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahını kendilerine olduğu gibi tanıtmak ve bu suretle padişahlığın ne demek olduğu hakkında vâzıh bir fikir edinmelerine yardım etmek hepimiz için bir vazifedir. Bugünün çocukları öğrenip bilmelidirler ki Vahdeddin, 6,5 asır mukadderatımızla keyfe mâ yeşâ oynayan [Osmanlı] hanedanı içinde Türk'e fenalık etmiş ilk adam da değildir. Bu millet, Vahdeddin'in ecdadı arasında ne deliler, ne mezzublar, ne ahlâk düşkünleri, ne kâtiller görmemiş, onların elinden neler çekmemiş, ne felaketlere uğramamıştır. Bunların arasında tek tük akıl ve şuur, vicdan ve insaf sahibi olanlar da görülmüşse de Türklüğe karşı en büyük ve en gayr-i kâbil-i afv cürüm ve hatayı irtikab eylemekte hepsi ittifak ve ittihad etmişlerdir. Osmanoğulları mukadderatını ellerinde tuttukları muazzam kitleye benliğini bildirmek istememişler, Türk olduğunu unutturmak arzusuna kapılmışlardır. Bunun en bariz delili Osmanlı tarihidir: Türk milleti bu tarih içinde adeta kayıp edilmiştir. Osmanlı tarihi, pek şanlı ve pek eski bir mazisi olan Türk milletinin hayatından ancak birkaç yaprak olduğu halde maziyle alâkasını kesmiş, Osmanoğullarının idaresinde kalan Türk kitlesine yepyeni bir millet manzarası vermeye çalışmıştır. Hatta denilebilir ki Osmanlı tarihi bir milletin tarihi olmaktan ziyade bir hanedânın destanıdır. Harpleri millet yapar, zaferleri o kazanırdı, fakat orada ancak padişahların hikâyeleri yazılıdır.

Milletin kahramanlıkları, hep eşhasa atıf ve isnad olunmuştur. O tarihin sayfaları hep yerinde olmayan medih ve sitayişlerle doludur. Vahdeddin'le bu sun'î tarihin son sayfası da ebediyyen kapanmıştır. Onu biz ara sıra ancak ibret için açıp okumalıyız.

NEBİZÂDE HAMDİ"

Antel'in kitabında yazının yeraldığı sayfa

1 Vahdeddin'le ilgili, derginin şu sayılarına bakılabilir: "Sakıt Sultan Vahideddin'in İslâm âlemi-ne beyannamesi" (16/52-61); torunuyla yapılan söyleşi (79/9-17).

2 Hoş bir izdüşümü olarak bir Lise Tarih kitabını anmadan geçemeyeceğim. Vahdeddin'in (1860 İstanbul-15 Mayıs 1926 San Remo) General Harrington'a sunduğu sığınma yazısının (16 Kasım 1922, ertesi gün firar etmiştir) klişesi "... bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahare naklimi... " iken, altyazıda "İstanbul'dan" sözcüğü düşmüştür. (Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965*, Ankara 1981, s. 117, res. 23). Kaçışı hakkında bknz. *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 11, Kasım 1950, s. 404-407.

Tanzimat'ta Yeni Kavramlara Yeni Terim Arayışı Sırasında

Serbestiyet'ten Hürriyet'e

ORHAN KOLOĞLU

Osmanlı'nın bir yeni düzen (Nizam-ı Cedit) arayışına girişmesi Tanzimat'ın ilanından çok önce başlar. Niyazi Berkes bu deyimin ilk kez 1720'lerde İbrahim Müteferrika tarafından *Risale-i İslâm* adlı yapıtında kullanıldığına işaret eder.[1] Bir yüz yıl öncesinin ıslahatçıları İslâmi Düzen'in düzeltilmesini hedeflerlerken, 18. yüzyılda Avrupa Modeli'nden de bir şeyler alınabileceği düşüncesini ileri sürmeye başlıyorlardı. 19. yüzyılda ise bir adım daha atılarak, İslâmi damga korunmak koşuluyla Batı'dan her şeyin alınabileceği anlayışı yerleşti. Bir yandan askerlik dışındaki yeni teknolojilerin de topluma mâl edilmesi süreci hızlandırılırken, diğer yandan yeni sözcük ve kavramlar benimsenmeğe başlandı.

Bu yazımda, Fransız Devrimi'nin bütün dünyaya benimsettiği 'liberté - özgürlük' kavramının serbestlik ve hürriyet sözcükleri arasında gidip gelerek nasıl yerleştiğini anlatmaya çalışacağım.

İslâm lûgatinde esir ya da kölenin karşıtı hür'dür. Ama bunun siyasî bir anlamı yoktur, hukuki içeriklidir. Serbest (Bağlı olmamak) ise hukuki olmaktan çok halk dilinde kurallara (tabiî islâmi) fazla uymayan anlamına kullanılmıştır. Bernard Lewis 18. yüzyılda seyrek de olsa siyasî anlamda kullanılışına örnekler veriyor: Serbest şehir, ya da 1774 Kaynarca Antlaşması'nda Kırım'ın serbestliği gibi.[2]

Fransız Devrimi döneminde Türk resmî belgelerinde çok tekrarlanıyor. Ancak Devrim'in 'Fitne, fesat, rafızilik, dehrilik, frengi gibi bir hastalık...'

تصویر افکار
۱۲۷۸

Şinasi'nin 27 Haziran 862'de çıkarmaya başladığı Tasvir-i Ekâr, *Osmanlı basınında ilk kez kamuoyu kavramından sözederek, bunun önemini vurgulamıştır.*

1 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi yay. 1973, s. 51.

2 Bernard Lewis'in *'Le Langage Politique de L'Islam'* (Gallimard, Paris 1988) kitabından yararlanılmıştır.

تقویم وقایع

امور داخلیه

Sayfalarında 'serbestiyat' sözcüğünü ise sadece özgürlük anlamında kullanan Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi Takvim-i Vakâyi.

sıfatlarıyla Reisülküttap tarafından değerlendirildiği bir dönemde bunun olumlu bir nitelikle kullanılmadığı açıktır. Tıpkı Mehmet Ali Paşa'nın resmi gazetesi Vekayi-i Mısriye'nin 'demokrasi, aristokrasi, monarşi' yönetimlerini 'akidesiz' yönetimler olarak nitelemesi gibi. Bununla, Batı'nın Akideli - İslâmi yönetimlerden geriliği vurgulanmak istenmektedir. Yine aynı yayın 'politika' sözcüğünü kullanırken bunun siyasetin Avrupa'da yapılan bir şekli ve siyasetten aşağı bir düzeni temsil ettiğini belirtir. (No. 623) Nitekim serbestiyet maddesini de bu gazetedeki bir öyküde aşağılayıcı bir yorumla verilmiş görüyoruz. Bir İranlı Rusya'ya gider oradaki 'serbest hayat' içinde bir Rus kadınıyla ilişkiye girer ve onu İran'a götürmek ister, ancak 'Rusya da serbest hayata alışmış kadın İran'da hareme giremez.' Bunula serbestlik Avrupalı kadının Müslümanlarca en eleştirel bakılan, başına buyruk yaşamını göstermek için kullanılmaktadır. Açıkça ahlâksızlık anlamına. (No. 121)

Siyasî anlamda kullanılışında da aynı küçültücü anlam var. Brezilya'da 'serbestperestler' ellerinde 'Ya serbestiyet, ya ölüm'[3] yazılı levhalarla 'serbeslik, serbeslik' diye bağırarak dolaşıyorlar. (No. 196) Devlete karşı gelmeyi onaylamadığı için Mehmet Ali Paşa'nın yayın organı bunu hoş karşılamıyor. Oysa Paşa, kendisi Sultana ayaklanmıştır, ancak bunu yaparken Padişahtan daha Müslüman olduğunu vurgulamaya dikkat ediyor. İslâmi bir çerçeve içinde olmadıkça buna olumlu bakmadığına örnek olarak, Lehli, Letonyalı ve Finlandiyalıların Çara karşı ayaklanmalarını 'ihtilal, fesad ve serkeşlerin isyanı' diye değerlendirmesini (No. 283) gösterebiliriz. Bunların 'Millet devleti' istemelerini, 'hükümdarın devleti' düşüncesine karşı olduğu için uygunsuz buluyor.

Vekayi-i Mısriye'nin Türkçe bölümünde serbestiyet'i kullanırken Arapça karşılığı olarak hürriyeti kullanması dikkati çekiyor (Örneğin: Hürriyet al Rum - Yunanistan'ın Hürriyeti (No. 110). Ayrıca Fransa'daki iç politika olaylarını değerlendirirken serbestiyet'i aşağılayan bir tutumu da görülmüyor. Örneğin:

'*Fransa'da serbestiyete dair olan kavanin ve şuruta karar verilip tahta çıkarılan Lui Filip 'Madem ki bu devleti ve saltanatı bana reva gördünüz, ben dahi canım ve bedenimi serbest ahalinin uğruna feda eyliyorum (dedi)*' (No. 194).

Bu metnin Arapçasında da 'el ray bimucib kavanin al hurriya' deyimi kullanılıyor. Bir başka yazıda '*Fran-*

3 Bizde daha sonra sloganlaşan 'Ya Girit, ya Ölüm', 'Ya Kıbrıs, ya Ölüm' bağırmalarının kökeni gibi görünüyor.

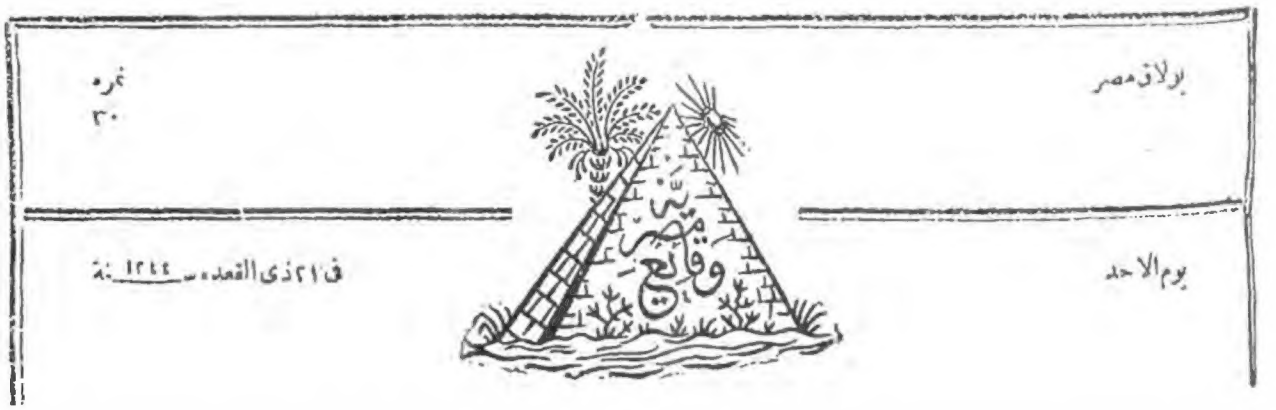

Mısır'da yayınlanan ilk Türkçe gazete olan Vakâyi-i Mısriye Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından yayınlanmıştır.

çe'de serbestiyet maddesi vuku bulalıdan beri Nemçe Devleti İtalya eyaletine 55 bin asker yolladı, zira bu serbestiyet hususu mezkur eyaleti harekete geçirmeye bais olmuş imiş' deniyor. (No. 194) Bunun Arapçasında da 'hadisat al hurriya' deyimi kullanılıyor. Demek ki Mısır Paşasının Türkçe bilen ve genellikle İstanbul'dan gelmiş yazıcı kadroları Serbestliği, hem eski hoş olmayan, hem de 'liberté' karşılığı kullanıyorlardı.

Babıâli'nin resmî sözcüsü *Takvim-i Vekâyi* ise, serbestiyet'i sadece özgürlük anlamında kullanıyor. Dördüncü sayısında, bir Avrupa'lının siyasî nutkundaki 'serbestiyet usulü üzere müessese olan nizamımız' sözleri aynen aktarılmış. Lehlinin Rus yönetimine karşı ayaklanmaları, alışılmış fitne ve ihtilal sözcükleriyle niteleniyor. Buna karşılık amaçlarının 'serbestiyet-i milliye' ve 'her din ve mezhebin serbest olması' olduğu da saklanmıyor. Çar'ın 'her bir şahsın serbestiyet-i zatiyesi kefalet altında olacaktır' yolundaki bildirisi de aynen aktarılmış. Bundan da anlıyoruz ki serbestiyet tamamen siyasî bir içerikle kullanılmaktadır. Nitekim *'Meşveret meclislerinde her bir maslahatın kemal-i serbestiyet ve bitaraflık ile söyleşilerek kararlaştırılmasının'* gereği de vurgulanmaktadır. (No. 195) Anlıyoruz ki, özgürlüklere yönelme mantığı - sınırlı da olsa - Mehmet Ali Paşa'nın aksine, ilk Tanzimatçıların kafasında mevcuttu.

Yarı resmî *Ceride-i Havadis*'in 1840-1860 arasındaki sayılarında olduğu gibi onun devamı olan *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te de serbestiyet sözcüğüne hiç rastlamıyoruz. Portekiz, Fransa, Avusturya, Fransa, Çin, İsviçre, Macaristan, İtalya gibi ülkelerdeki ihtilallerden bahsetmelerine karşılık bunların özgürlüklerle bağlantıları üzerinde durmuyorlar. Bunun Babıâli'nin etkisine bağlı olduğu düşünülebilir.

Şinasi ve Agah Efendilerin çıkardığı (1860), ilk bağımsız özel Türkçe gazete Tercüman-ı Ahval, Tanzimat'ın ikinci kuşağının Batılı kavramları bilinçle algıladıklarını kanıtlayacak şekilde 1. sayısından itibaren serbestlik sözcüğünü kullanır. 26. sayıda 'Halka serbestiyet' usulünden bahis var. 37. sayıda ise Avusturya İmparatorunun mecliste okuduğu nutukdan aktarılarak serbestiyetin önemi vurgulanıyor: *'Serbestiyet-i kâmile ita eden bir devlet, memleketinde vesaili saadeti halin intişarına meydan verdikten başka kendisi dahi kesb-i nüfuz ve iktidar eder. Çünkü serbestiyet üzerine mebani olan kuvvet dahi bu ahaliyi hoşnud edip haricen dahi mucib-i havf ve ihtiraz olmaz.'*

Bir başka vesile ile Meşrutiyet idaresinin övgüsü şöyle yapılıyor: *'İdare-i umuru devletin bir tirazı ahire ifrağ olunup yani serbesti-i efkar-ı ahali esas tutularak umuru cariye-i memalik iki büyük meclisin -zadegan ve mebusan- tedbirine ihale olunmuş olmakla.'* (No. 21) Bu ifadenin tamamlayıcısı olarak her eyalette seçim yapılacağı kaydediliyor.

İlk bakışta Tercüman'cıların sınırsız özgürlükler yanlısı olduğu kanısına kapılınabilir. Oysa başka konularda serbestiyete sınırlamalar getirdikleri görülüyor. Bu sınırlamaların özgürlüğün kendi dinamizminden değil, Osmanlı devletinin durumu dolayısıyla İslâmi gelenekten doğduğu hemen farkediliyor. Serbestiyet yukarıdan verilen bir şey olarak algılanıyor, halkın serbestiyete yönelik eylemleri onaylanmıyor. Bunların hepsi fitne, fesad ve ihtilal deyimleriyle değerlendiriliyor. Lehlilerin Rus'a karşı eylemi, Çin, Sicilya, Şam ve Cebeli Lübnan'daki halk hareketleri hep fitnedir. Padişahı devirmeye yönelik Kuleli olayı da öyle. 'Avusturya'nın idari kahhar ve cevrinde bulunan Venediklilerin' bundan kurtulma çabaları da onaylanmıyor: 'hukuku ahdiyeye aykırı sui numune olabilir diyen gazeteler var' diye yazıyor ve onu eleştirmiyor. Bu mantık içinde sömürgeci Fransız ordularının Koçinçin'deki ilerleyişini 'muzafferane' diye niteliyor.

Tercümancıların 30. sayıda, ilk kez halkın hakkını istemesi sonucu yapı-

İbrahim Paşa, M. Ali Paşa, Süleyman Paşa.

lan 'Fransız İhtilali Azimi'sinden bahsetmelerine rağmen kesin tavır koyamadıkları açıktır. Gelenekle değişme arasında uzlaşmacı bir yerde kalmışlardır. Buna karşılık *Tasvir-i Efkâr*, Şinasi'nin ve sonra Namık Kemal'in yönetiminde, 'serbesti-i efkâr' deyimini salt siyasî bir içerikle gündeme getirerek geleneğin sınırını aşmayı başarmıştır.

'Bedayi-i asriyenin iksirini meydana çıkaran serbesti-i efkâr tabiat-ı beşerin tasavvura tayin ettiği hududu bile aşmak istiyor' cümlesiyle hem fikir özgürlüğünün övgüsü yapılıyor, hem de bunun sınırsızlığı vurgulanıyor (20. Şubat 1866). İngiltere parlamentosunda efkâr-ı serbestî takımının resmen var olması; Memleketeyn'e -Eflak Buğdan- nizamat-ı serbestane getirilme çabaları; Prusya'da kral ile meclisteki efkârı serbesti ashabının arasındaki çekişmeler, aktarılıyor.[4] Avusturya'nın Rusya'dan Lehistan'a serbestlik vermesi talebinde bulunması, serbestliğin evrenselliğini kanıtlamak istercesine aktarılıyor. Rusya'da hakikat halde bir serbestlik efkarına sahip bir fırkanın bulunduğu bunların daima ıslahatı arzuladıkları (No. 131) ama rejimin katılaştığı belirtilip 'Rusya serbestlik ve medeniyetin hasmı ebedisi' ilân ediliyor.

Kendi toplumu için serbestlik istemek olanağına sahip olmayan *Tasvir-i Efkâr*'ın Avrupa örneklerini sık sık tekrarlayarak ıslahat'ın ve medeniyet'in bunsuz olamayacağını belirtmesi, her kapalı rejimde sansürden sıyrılmak için kullanılan bir yöntemdir. Avrupa'ya ait ve Avrupa basınından alınan haberlerin suç sayılmaması geleneğinden yararlanmaya dayalı bu yöntem pek uzun sürememiştir. Bir süre sonra Tasvir'in serbestlik sözcüğünü terkedip 'Hürriyet'e sarıldığını görüyoruz. Bu değişme belki ilkinin halk arasındaki pek de hoş olmayan anlamına doğan tepkiden kurtulmak amacını güdüyordu. Bir başka açıdan da, İslâm düşüncesindeki kendi dışından gelen unsurları İslâm damgasıyla biçimlendirme alışkanlığının bir sonucu olabilir.

İşin ilginci, Bernard Lewis'e göre, hürriyet sözcüğünü siyasî bir içerikle (liberté karşılığı) ilk kullanan, Napolyon'un Fransız çevirmenleri olmuştur. 1798'de Mısır'a çıkartma yapılmadan önce hazırlanıp halka dağıtılan Arapça bildirilerde 'hürriyet ve müsavat' üzere kurulu Fransız Devrimi hükümetinden bahsediliyordu. Fransızlar çekildikten sonra deyim pek az kullanılmış, İslâm dünyasında *Vekayi-i Mısriye* ile hafifçe canlandırılmış, fakat asıl gelişmesine Tasvir-i Efkâr ve Yeni Osmanlılarla ulaşmıştır. Avrupa'da çıkardıkları ilk sürgün gazetelerin en önemlisi Hürriyet'dir.

Hürriyet'in yerleşmesinden sonra serbestiyet yine eski anlamına dönmüş ve maneviyatçılar palazlanıp maddiyatçılarla polemiklere başlayınca, onlar tarafından rakiplerini yermek için bol bol kullanılmıştır. Bu evrim kendi başına fazla bir önem taşımıyor görünebilir. Ancak aynı dönemde bütün bu yayın organlarındaki, Avrupa'daki parlamentoların çalışmaları, meclislerde karşıt düşüncelerin fırkalar halinde örgütlenerek tartışmaları, hattâ hükümdarlara hükümetlere direnmeleri bunların da boyun eğmeleri şeklinde haberlerin bolluğu dikkate alınırsa, bambaşka bir değer kazanıyor. Bazan meşrû, bazan da gayrı meşru şekilde yürütülen bu çabalara verilecek isim aranırken serbestiyet ile hürriyet arasında dalgalanma belirmektedir. Bu da ayrı bir yazıya konu olabilir.

4 *Tasvir-i Efkar'ın* 63, 64, 66, 68, 83, 78, 83, 226, 232, 242, 248 vb. sayılarında var. 63. sayıda İngiliz parlamentosundaki efkârı serbesti yanlılarından bahsedilirken efkârı cedide ve efkârı kadime taraftaranı ayırımının yapılması da ilginçtir.

Bodun Kelimesi Üzerine Düşünceler

"halk, bir idâre altında yaşayan boylar"

İŞTİKAKCININ KÖŞESİ

ŞİNASİ TEKİN

Göktürk kitâbelerinde ve Uygur metinlerinde sık sık geçen *bodun* kelimesi son zamanlara kadar gelişigüzel *budun* şeklinde okuna gelmiş hatta bu şekliyle bir çeşit neolojizm yani yeni türetilmiş bir kelime olarak dilimize girmişti.[1] 1950 yılında Louis Bazin ilkin Çin kaynaklarına dayanarak bunun *o* ile okunması gerektiğini ileri sürmüş ve son devir metinleriyle bugünkü Türk şivelerinde *boy* 'kabîle' şeklinde varlığını koruyan ve gene Göktürk kitâbelerinde kullanılmış olan *bod* kelimesiyle ilgisini göstermişti.[2] Bu sûretle *bod* (> boy) 'kabîle' ile *bodun* yani 'halk, bir idâre altında yaşayan boylar' arasında bir münasebet kuruldukdan sonra şimdi teker teker bunları eski metinlerimizde arayıp bulalım[3] ve her iki kelime arasındaki ilişkinin nasıl meydana geldiğini anlamaya çalışalım.

İlkin *bod* üzerinde duralım: Göktürk kitâbelerinde *bod* ile *bodun* yan yana kullanılmaktadır: İltiriş kagan kazganmasar... ben yok ertim erser.... **bod** yime **bodun** yime **kişi** yime idi yok erteçi erti (Göktürklerin meşhur veziri Tonyukuk kendi kitâbesinde bizzat konuşuyor ve şöyle diyor: "... İltiriş Kağan başarılı olmasaydı... ben de olmasaydım... ne bir kabîle, ne halk ve ne de bir kimse kalırdı..."[4] Kitâbelerde *bod* bu kadar biliniyor.

İpek yolu üzerindeki şehirlere, Uygur şehirlerine uğrayalım. Buralarda *bod* kelimesi oldukça iyi biliniyor. Felsefî bir terim olarak şöyle geçiyor: *körk mengiz öng bod öze atkangulugsuz üçün*" şekil, yüz, renk ve vücut aracılığıyle (yani duyu organlarının dış nesneleri vâsıtasiyle) (bu dünyaya) bağlı olmaksızın; "günlük dilde: *bodka tegmişte*" boy attığında, büyüdüğü zaman".[5] Görebildiğim Uygurca metinlerde hepsi bu kadar.

İslâmî dönem için ilkin el-Kâşgarî'ye bakalım. Burada kelime iki anlama geliyor. 1. "kabîle, aşiret" anlamında *boy* şeklindedir; bu mânada artık **bod* kaydedilmemiş, M. el-Kâşgarî tarafından Oğuzca olarak gösterilmiştir. 2. "yükseklik, insan boyu, beden" bu da hep *bod* şeklinde görülür. Kutadgu Bilig'de hem 'uzunluk' hem de 'halk, insanlar' mânasında geçiyor.[6] Daha sonraki Moğol devrinde kelime *boy* şeklinde muhtelif teknik mânalara geliyor.[7] Anadolu'da her iki mânası da var.[8]

bodun kelimesi Göktürk kitâbelerindeki çok önemli bir kaç anahtar kelimeden biridir.[9] Genellikle etnik yapı belirleyen kavim adlarından sonra sık sık kullanılır. Bir de şöyle geçiyor *kara bodun* 'halk, avam'. İlk bakışta *kara* burada sıfat gibi görünüyorsa da *bodun kara* kullanımı bunu 'siyah' mânasında bir sıfat olamayacağını gösteriyor. Her hâlde Eski Farsça *kara* 'savaşcı, ordu, halk' kelimesinden gelmiş olmalıdır.[10] Kitâbelerde yalnız *kara bodun* sırasında bulunduğuna göre[11] bir tarihte Türkçeye belki de 'savaşcı' mânasında girmiş olan *kara* kelimesi, mânasını açıklamak için bilinen *bodun* kelimesiyle birlikte 'siyah' yani 'avam' mânasiyle karıştırılmış olabilir.[12]

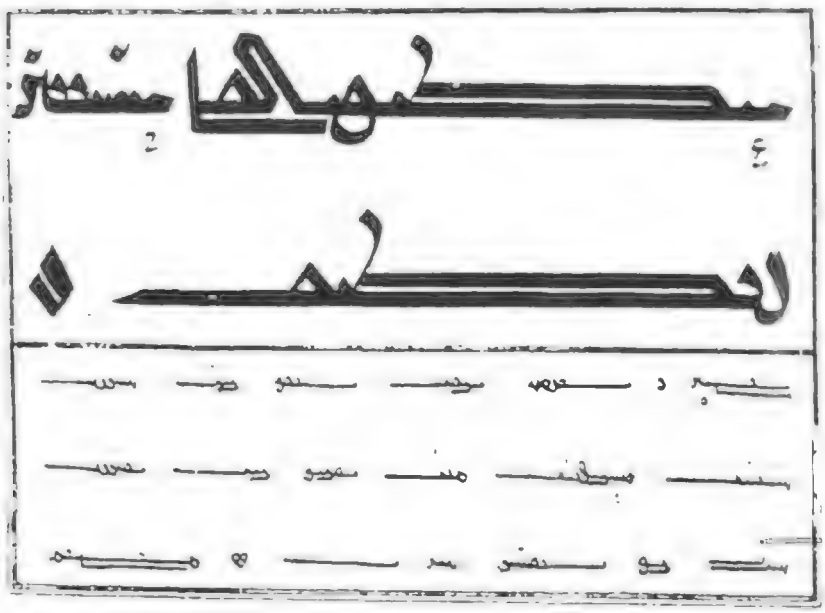

Atabetü'l Hakayık'ın
Uygur harfli nüshası

Uygur döneminde yani şehirlerde *bodun* kelimesi devam ediyor.[13]

Bu dönemdeki özel kullanışların tahliline geçmeden önce kelimenin İslâm dünyasındaki mâcerasına kısa bir göz atalım ondan sonra gene hemen Uygur devrine dönelim.

Kelimenin İslâm dünyasındaki ömrü çok kısa olmuştur, Karahanlıca'nın dışına çıktığı pek görülmez. Kur'ân'da 'kavim' karşılığı olarak geçiyor.[14] el-Kâşgarî "raiyyet, basit halk kitleleri" olarak mânalandırıyor. Aynı şekilde Kutadgu Bilig'de de böyle. Yani bu kaynaklarda kelimemizin hiç bir husûsî durumu yoktur. Daha sonraki dönemlerde kelime tarih sahnesinden silinir gider, tıpkı *ilig* kelimesinin Anadolu'da başına gelen şey gibi.[15] Neden acaba? Modern dilbilimin dil tarifindeki '... kelimeler tesadüfîdir...' hükmü acaba kelimelerin ölümüne de uygulanabilir mi? 'Şu veya bu kelime neden ölür, neden tarih sahnesinden silinir gider?' sorusunu sorabilir miyiz? Sonra kelimeler 'tesadüfî'dir lâfı bütün 'iştikaklar yani türetilmiş kelimeler için de geçerli midir? Niçin *dolmaya bindim* diyemeyiz de *dolmuşa bindim* deriz? Her ikisi de isimden isim yapma eki değil mi? Hele bir yol bunlar üzerinde düşünelim.

Şimdi tekrar Uygurlara dönelim ve neler gelmiş *bodun* kelimesinin başına, onu görelim.

Burkan dinine âit Uygurca metinlerde *tınlıg, yalanguk* ve kişi kelimeleri "canlı varlıklar, insanlar" mânasına gelir ve bunlar Uygur döneminin temel kelimelerinden sayılır. Bazen de bunların yerine *bodun* veya *bodun bokun* (bu sonuncusu için aş. bk.) kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.

Uygur metinlerini dikkatlice gözden geçirelim. *tınlıg* ve *yalanguk* yerine geçmesi gelişigüzel mi oluyor *bodun*'un, yoksa belli bir düzen içerisinde mi yer değiştiriyor bu kelimeler. Görelim bakalım nasıl oluyor:

Altun Yaruk'un 20. bölümü 'hükümdarlık' ve 'devlet idâresi' ile ilgili olup manzumdur (İligler Kanlarnıng Köni Törüsin Aymak). Burada bir beyit şöyle *ilenmiş başlamış bodunung bay mengilig bolgay üzüksüz* "Senin sevk ve İdâre edilen halkın dâima zengin ve mutlu olacak" Halbuki Çincesi burada "...ondan sonra dünyada mahsûl dâima zengin ve mutlu olacak" şeklindedir.[16] Görüldüğü gibi burada Çince aslındaki 'dünya' kelimesi "kendisine devlet temin edilmiş" *(il+le-n-miş)* ve "idâre edilmiş olan (*başlamış*) halk" şeklinde tercüme edilmiştir. Örneklerimize devam edelim. Türk okuyucusunun yakından bildiği Uygurca Çaştani Bey hikâyesinin esası şudur: Şeytanlar insanlara saldırır ve yerler. Sıra hükümdar Çaştani Bey'in ülkesindeki insanlara gelir. Fakat hükümdar şeytanları yenerek ülkesini ve halkını kurtarır. Metin ilkin genel bir tesbit olarak durumu şöyle anlatır: *yekler yalnguklarnıng etin yiyü...* "... şeytanlar insanların etini yiyip..." Görüldüğü gibi burada metin evrensel bir ifâdeyle 'insanlar' (*yalnguk*) kelimesini kullanır. Fakat biraz ileride şeytanlar Çaştani Bey'in ülkesine girince metin ifâdesini derhâl değiştirir ve hükümdar şeytanlara şöyle hitabeder: *balıkımtakı bodunug negülük ölürür sizler?* "Niçin şehrimdeki halkımı, milletimi öldürüyorsunuz?".[17] Bir başka metinde gene insanlara musallat olan şeytandan halk bıkar, Bimbasâra adlı bir hükümdâra şöyle bir ricada bulunurlar... *Adavaki yek bu irinç tınlıglarıg... ölürür. Kent tegreki bodunug bokunug ölürgeli alkıp muna amtı balık içinge kirgeli turur"* Adavaki şeytan bu zavallı canlıları... öldürüyor. Vilâyet çevresindeki *halkı, milleti* tamâmiyle öldürdükten sonra bak işte şimdi şehrin içine girmeye hazırlanıyor". Gene aynı metinden: *Bimbaziri ilig beg başın kamag kara bodun ulug türlüg agır ayagın tengri burkanka utru öntiler* "Başta hükümdar Bimbasâra olmak üzere bütün halk, hürmet ve tazimle Tanrı Buddha'ya karşı vardılar".

Bir başka metinde şöyle: *eşidingler törtdin yıngak erteçi begler buyruklar, kamag kara bodun"* (Ey) dünyanın dört bucağındaki, hükümdarlar, devletliler, bütün *halk*, (beni) dinleyin!"[18]

Bir Mani metninde de benzeri cümleler var: *begke kara bodunka edgü yarlıg yarlıkadı.. amtı sizler... sevinıngler... ayang tapınıg* "Beylere ve halka iyi nasihatlar etti: 'şimdi sizler... sevinin... (râhiplere) hürmet edin'" *olödün bögü kagan tengriken bu yarlıg yarlıkadukta... öküş kuvrag kara bodun tengri iligke yükünü ötünüler* "Bunun üzerine Bögü Kağan hazretleri bu nasihatleri yaptıkdan sonra... kalabalık halk kitleleri hükümdar hazretlerine saygı gösterdiler"[19]

Son olarak hemen bütün metinlerde geçen şu ifâdeleri zikredelim: *uluş bodun* "ülke halkı", *baranas uluş bodunı* "Benares ülkesi halkı", *balıklıg bodun* "şehir halkı", *balık uluşlug bodun bokun* "şehir ve ülke halkı", *şaki tözlüg bodun bokun öze erklig türklüg* "Şâkya soyundan olan halk üzerine hâkim olmak".

Bütün bu misâllerden anlaşıldığına göre *bodun* kelimesi düzenli bir şekilde yalnız ve yalnız aşağıdaki kelimelerin geçdiği yerlerde kullanılmaktadır; bütün bunların dışında *tınlıg, yalanguk* veya *kişi* kullanılmaktadır:

ilig, kan, beg "hükümdar"; *buyruk* "devletli"; *il, uluş* "devlet", *balık* "şehir", *kent* "vilayet, ülke" ve *başla-, ilen-* "idare etmek".[20]

Bütün bu misâllerden şu anlaşılıyor ki İpek yolu üzerindeki Türkistan şehirlerine daha 700'lerde yerleşerek 'Uygurca' dediğimiz yazı dilini kuran gerek Uygurların kendileri gerekse diğer Türk boyları, Maniheist ve Budist olarak yerleşik hayatın gerektirdiği bütün faaliyetlere katıldıkları hâlde hâlâ daha bozkırdaki eski *devlet* anlayışını sürdürüyorlar. Tercüme ettikleri dillerde, meselâ yukarıda zikrettiğim Altun Yaruk'un devlet idâresiyle ilgili 20. bölümünde Çince metin ısrarlı her yerde 'canlı varlıklar', 'insanlar' dediği hâlde, Uygur bir *ilig*'e, bir *beg*'e ancak *bodun*'u yakıştırıyor; *başla-* "idâre etmek" fiilinin nesnesi ancak *bodun bokun* veya *bodun kara* olabiliyor. *balık*'da, *kent*'de, *il*'de ancak *bodun* yani 'halk, millet' yaşayabiliyor; alelâde bir *tınlıg* "canlı varlık" veya *yalanguk* "insan" olarak vasıflandırılamıyor bunlar. Böyle bir zihniyetin ifâdesini, ancak bozkırdaki eski Türk kitâbelerinde bulabiliyorduk. Şimdi yerleşik Budist ve Maniheist Uygur muhitinde dikkatimizi çeken bu paralel ifâdeler, yani *ilig/bodun* bize Türklerde, 'hükümranlık' ve 'idâreciliğin', zaman zaman dinî değerlerden daha üstün telâkki edilmiş olduğunu gösteriyor.

Kelimenin iştikak denemesi

Yukarıda kelimemizin *bod* ile ilgili olduğunu ve bu yüzden de *o* ile *bodun* şeklinde okunması gerektiğini söylemiştik. Daha doğrusu bunun böyle olduğunu bizlerden önce gelmiş geçmiş muhterem Türkiyyat ulemâsından nakletmiş idik.[21] Kelimenin *+n* çokluk kollektiflik ekiyle teşkil edildiği tahmin ediliyor: < *bod+un*. Ancak *+n* eki yaygın ve canlı bir ek olmadığı gibi farklı fonksiyonlara sâhiptir.[22] Ozaman *bod* nereden geliyor acaba? İlle de bir yerden gelmesi gerekiyorsa ilk akla gelen bunu **bo-d* biçiminde paralamaktır, değil mi? *-d* ekini de biliyoruz, fiillerden isim yapar,ama bir iki örnek dışında görülmez.[23] Geriye kalan **bo-*fiilini ne yapacağız? Acaba bunun *bol-*ile bir ilgisi olabilir mi? Bunu eski metinlerde" olmak, teşekkül etmek, meydana gelmek, "yaratılmak" şeklinde mânalandırmamız mümkün görünüyor. Bilhassa Mani metinlerinde kağanlarla ilgili olarak sık sık geçen *tengride bolmış*... "gökte yaratılmış" unvânı, bize *bod* kelimesinin, "*yaratılmış olan > vücut, beden, insan > kabîle" gibi bir semantik gelişme çizgisi üzerinden yürümüş olabileceğini düşündürüyor.

Şimdi geldi sıra *bol-*'daki *-l-* ekine. Bu bildiğimiz meçhul yani pasiflik eki olabilir mi? kırılmak, bozulmak, üzülmek gibi? Bugünkü dilimizde artık sonu *l* ile biten tek heceli fiil köklerini böyle yorumlayamıyoruz; meselâ ölmek (**ö-l-mek*), gelmek (**ge-l-mek*), bilmek (**bi-l-mek*)fiillerinde pasiflik fonksiyonunu kim iddia edebilir? Yok böyle bir şey artık bugün, kaybolmuş. Bunları şekil bakımından da paralayıp köklerini veya başka iştikaklarını bulamıyoruz: *ö-l-, ge-l-, bi-l-* gibi. Ama içlerinden bir tanesini yakalayıp en eski devirlere kadar götürebiliyoruz: *dol-mak*. Bunu kendi içinde *do-l-* şeklinde paraladığımız zaman geri kalan *do-* bize bugün hiç bir mâna ifâde etmiyor,ama şu akrabalarını hatırlarsak durum değişir: *tok* (< *to-k* 'doymuş') ve *doymak* (< *to-d-*) gibi.

Öte yandan biraz gerilere gittiğimizde sonu *-l-* ile biten fiil köklerinin nisbeten çoğaldığını görüyoruz. Meselâ bunlardan biri *bal-* [< *bag+la-*] "bağlamak". "bağlamak" mânasında *ba-* kökü eski devirde bilinen bir köktür. Göktürçedeki *kıl-* fiilini de buraya bağlamamız mümkün görünüyor, çünkü bunun yanı sıra bir de *kış-* (< **kı-ş-*)fiili var, aynı mânada.[24]

Ikına sıkına, güç belâ *bol-*fiilini, daha fazla paralayamayacağımız bir **bo-* köküne irca ettik. Bunun ne olduğunu bilmiyoruz, ve başka herhangi bir yapım ekiyle iştikakına da rastlamıyoruz. Mânasını herhâlde "*doğmak, vücut bulmak" gibi düşünebiliriz. Yukarıda zikrettiğimiz *bokun* (< **bok+un*) diye bir kelime var. Yalnız *bodun* kelimesiyle birlikte kullanılıyor. Bunun hakkında bildiklerimiz şunlardır: 1. *bodun*'un eşanlamlısıdır. 2. Dış yapısından anlaşıldığına göre aynı şekilde türetilmiştir. Buna göre *bod*'un yanı sıra **bok* diye bir iştikakın varlığını kabul edebiliriz. Her ikisi de yukarıda tesbit ettiğimiz ve *bo-l-* fiilinin kökü olan bir * *bo-*'dan türetilmiş olabilir: **bo-d*, **bo-k* "*yaratılmış olan" yani "insan". Münâse-

betsiz mânaya gelen öteki kelime yüzünden yerini *bod*'a terketmiş ve daha Eski Türkçe döneminde kaybolmuş olabilir. En eski devirde bile, yukarıda gördüğümüz gibi *bodun bokun* terkibi içine sıkışıp kalmış, bunun dışına çıkamamış.

1 "1. Aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu, kavim. 2. *esk.* Ulus, millet" (bk. *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, s.225). Aynı yerde bundan türetilmiş terimler de yer alıyor.

2 bk. Louis Bazin, "Recherches sur les Parlers T'o-Pa (5e siècle après J.C.)", T'oung Pao XXXIX(1950): 228-329. Bilhassa s. 256 vd. Daha sonra R. Giraud aynı konuyu ele alarak L. Bazin'in vardığı sonucu başka delillerle tekit etmiştir. bk. *L'Empire des Turcs Célestes*, Paris 1960, s. 68-71.

3 Bu arada her zamanki gibi eski metinlere âşina olan okuyuculardan, bu metinlerle doğrudan ünsiyeti bulunmayan fakat bir şeyler öğrenmek isteyen okuyucuların güzel hâtırı için sabretmelerini rica edeceğim.

4 ETY I, 118,60; T. Tekin, s. 253, 290 [Türkçesinde nedense Tonyukuk kitâbesi yok]. Şine-Usu kitâbesindeki örnekler kitâbenin bozuk yerlerinde olduğu için okunuşları çok şüphelidir.

5 Bk. EDPCT 297; Altun Yaruk 60, 6-8

6 Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III*, İndeks (İstanbul 1979). Burada yalnız 'boy, kamet' mânaları verilmiş. İndeksi hazırlayanlar zahmet edip 'kamet' ve 'halk, insan' mânalarını ayırarak tasnif etselerdi çok iyi olurdu. Çok dikkatli bir tenkid gözüyle kullanılması gerekn Kutadgu Bilig'in bu İndeksi hakkında Semih Tezcan'ın şu çok önemli tenkidine bakılmalıdır: "Kutadgu Bilig Dizini üzerine", Belleten XLV/2 (1981): 23-78

7 Bk. G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II* (Wiesbaden 1965), 812 [bu eseri genellikle TMEN diye kısaltıyoruz].

8 Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü I (Ankara 1963)

9 Kelimenin geçtiği yerleri teker teker göstermeyeceğim. İlgilenen okuyucu bilinen neşirlerinden takip edebilir. Bu kelime ve bununla ilgili konularda yapılmış en önemli inceleme için bk. René Giraud, *L'Empire des Turcs Célestes*, Paris 1960, s. 67 vd.: L'Organisation Politique. bk. bir de TMEN II, s. 359. G. Doerfer'in burada yaptığı en önemli tesbit *bodun* kelimesinin Moğolcadaki *ulus* teriminin karşılığı olmasıdır: "Kavimler konfedarasyonu üyeleri". Muhitimizde konu ile ilgili en güzel eseri Sencer Divitçioğlu yazmıştır: *Kök Türkler*, Ada Yayınları, İstanbul 1987. Ayrıca bu eser zengin bibliyografyasiyle dikkati çekiyor. Bu gerçekden başarılı çalışmasından sonra aynı konuyu "Doğu (Kök) Türk Konfederasyonu: Gözden Geçiriş" (*Tarih ve Toplum* 84, Aralık 1990, s. 49-52) adlı yazısiyle bir daha ele almıştır.

Bu münâsebetle bir husûsa dikkati çekmek istiyorum. S. Divitçioğlu bir çok bilim adamımız gibi Batı dillerinde kullanılan bilimsel ifâdelerin pek fazla etkisi altında kalmış. Buram buram tercüme kokan cümleleri bir tarafa bırakalım da (bunu ben de dahil, çoğumuz yapıyoruz) şuna bakalım: Meselâ hiç bir gereği yokken adım başında *op. cit.*, *ibid.*, *ed.* gibi şeyler kullanıyor." ... Efendim n'olmuş yani? Tabiî bir alışkanlık... Bu da bir mesele mi yani? Ne var ki bunda yani? ..." diyenler çıkabilir. Ama bir kaç nesildir habire Osmanlı'yı bu yüzden suçlamadık mı yani, 'gereksiz yere Türkçeyi *arabî ve fârisî elfâz* ile doldurdu' diye? Türkçesi varken niye yabancı kelimeler kullandı?' diye. Bu *op. cit.*'lerin bu *ibid.*'lerin Türkçede karşılıkları yok mu? Var tabiî. Ve biraz da kendi *ulemâ*mızın yaptıklarına, yazdıklarına dikkatlice bakacak olursak bunların karşılıklarını pek alâ bulabiliriz. Öte yandan Batılının yazdıklarına daha dikkatli bir gözle baktığımızda kendi yazı diline ne kadar özen gösterdiğini şu küçücük misâlden anlayabiliriz: Basit bir bibliyografik künye verirken Amerikalı araştırıcı, Alamanca yazılmış bir eserin basıldığı yerin adını bile kendi dilindeki şekliyle verir; yani meselâ bir Alamanca eserin üzerindeki *München*'i *Munich*'e yani kendi dilindeki söyleniş ve yazılış tarzına çevirir. Biz ise bibliyografik künye kaydında kitabın üzerindekine dahi *iltifat* etmiyoruz da Batılının onu nasıl kullanabileceğini hayâl edip öyle yazıyoruz. Meselâ gene S. Divitçioğlu, el-Kâşgarî'nin B. Atalay tercümesini bibliyografyasında verirken bu tercümenin üzerindekinden bambaşka bir adla kaydediyor. Neden? Çünkü Batılı Türkologlar eserin adını buna benzer bir şekilde zikrederler de ondan: *Divanu Lûgat at-Türk*. Hemen ardından aynı eserin İngilizcesi geliyor. Bir kere bu tercüme Harvard *University Press* tarafından yayınlanmamıştır. Sonra parantez içinde verilen *(Trans. R. Dankoff) ile Parts: I,II,III* kaydı eserin aslında böyle değil (bk. *Tarih ve Toplum* 84, s.52, orta sütunun dibi). Bibliyografik künye ile alâkası olmayan ve türkçe bir yazıya yerleştirilmiş bu İngilizce ifâdeler, bu yabancı dildeki açıklamalar bize mi hitâbediyor? Öte yandan bibliyografik künye kaydında adı geçen eserin Türkçe olan paralel kapağı niye verilmiyor? Hani bizim de bir yazı dilimiz olacaktı; hani bizim de adam gibi eli yüzü düzgün bir yazı dilimiz olacaktı? Yukarıda dediğim gibi bu türden tenkidler, suçlamalar ben de dâhil çoğumuz için geçerli. Yazı dilimize biz ihtimam göstermezsek kim gösterecek?

10 Uygurca metinlerde de geçen bu kullanımın açıklanması için bk. Semih Tezcan, *Das Uigurische Insadi-Sütra*, Berliner Turfantexte III, Berlin 1974, not 366.

11 Bk. T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara 1988.

12 Buna göre *bodun* kelimesine bir de "savaşcı" mânasını ekleyebilir miyiz?

13 Bk. EDPCT, s.306 ve diğer metin neşirleri

14 Bk. J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapeşte 1976. Burada gösterilen *budun* müstensihlerin marifeti olup *yodun* olarak düzeltilmelidir: *yok y. bol* "geçersiz olmak" (< **yo d-un*); yani bunun bodun ile bir ilgisi yoktur.

15 Buna daha önce temas etmiştim, bk. *Tarih ve Toplum* (Kasım 1991) 95:14-18. Eğer yaşasaydı kelime bugün herhâlde **boyun* şekline girmiş olacaktı.

16 Bk. J. Nobel, *Suvarnaprabhâsottama-Sûtra, I-tsing's chinesische Version*, Leiden 1958, s.293. Uygurcası tarafımdan yayınlanmıştır. Bu konuyla ilgili örnekler ve aşağıda söz konusu edilecek meselenin münâkaşası için bk. Şinasi Tekin, "Altun Yaruk'un 20. Bölümü: İlgiler Kanlarının Köni Törüsin Aymak (Râjaşâstra)", *Journal of Turkish Studies* 11 (1987): 133-200, bilhassa s. 134 vd. Bir de bk. Şinasi Tekin, *Maitrisimit II, pwdwn* altında.

17 Bk. *Uigurica* IV, str. 5,26; Türkçesi: *Çaştani Bey Hikâyesi*, S. Himran, İstanbul 1945, str. 5,26

18 Bk. A.v.Gabain, *Türkische Turfan Texte* X, Berlin 1959, s. 12, str. 49-53; s.18, str 170; bk. bir de *Uigurica III*, s.27, 1-3

19 Bk. W. Bang ve A. von Gabain, *Türkische Turfan-Texte II*, str.69-79; 79-81.

20 Bk. *Journal of Turkish Studies* 11 (1987), s.134 vd. Bir de bk. Şinasi Tekin, *Maitrisimit II, pwdwn* altında.

21 Bunu böyle belirtmekte fayda var. Çünkü son zamanlarda muhitimizde milletin dilinde ve kaleminde 'intihal, aşırma' gibi lâkırdılar, lâfızlar yani sözcükler dolanıp duruyor. Ne olur ne olmaz.

22 Bk. meselâ A.v. Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara 1988 [Mehmet Akalın tercümesi] s.44 (56) ve s.128, not 24. Burada verilen örnekler daha çok yer ve zaman bildiren isimlere getirilerek yapılmış yer ve zaman zarflarıdır: *orun, alın, üstün, ödün* gibi. Herhâlde aradığımız ek bu değil; bunun ne olabileceği hakkında ileride bir iki lâf edeceğiz. *oglan*'daki *+an* başka bir şey mi acaba? Öte yandan, hatırladığım kadariyle yalnız Maitrisimit'de geçen bir *ulun* 'bitki sapı, bitki gövdesi' var: < *ul+un.* ul 'temel, esas'. Belki de aradığımız bu olabilir.

23 Meselâ *tod* 'dolu' [bizim dolmak ile akraba: < **to-l-*, *to-d-* (>do-y-), *to-k*]. Bk. A.v.Gabain, a.g.e., 107. Tabiî *-d-* fiilden fiil yapma ekiyle bunu karıştırmamak gerekir.

24 Bugün de eski devirde de *kıl-* artık pasifliğini kaybetmiş görünüyor ki Tonyukuk bile kitâbesinin açılış cümlesinde kendisinden bahsederken ben özüm tabgaç ilinge *kılıntım* yani "Ben Çin'de doğdum" diyor. *kış-* şeklinin ne olduğu tam anlaşılmıyor <**kı-ş-*? Dış görünüşüne bakacak olursak 'fonem' değişmesi değil de bir çeşit 'morfem' tercihi mi söz konusudur, yani bir morfo-fonolojik bir olay mı var? *tül* (< **tü-l*) yanında *tüş* (< **tü-ş*) var, her ikisi de "rüya" demek olur. Bir de *del-/deş-* (?). Birilerinin kulakları çınlasın.

19. Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti

ABDULLAH MARTAL

Sömürünün en ilkel ve kaba biçimi olan kölelik, eskiçağ ekonomik düzeninde önemli bir yer tuttuğu gibi, yakın dönemlere kadar doğallıkla karşılanan ve uygulanan bir sistemdi. Tek tanrılı dinlerin yayılmasının da etkileyemediği bu kurum, özellikle 15. ve 16. yüzyıllardaki coğrafi keşiflerle birlikte hızla yaygınlaşarak tarihin akışına yön verecek bir boyuta ulaştı. 16. yüzyıldan 20.yüzyıla kadar uzanan 400 yıllık bir süreçte sadece, Senegal'den Angola'ya değin bütün Batı Afrika kıyılarını saran köle toplama ve ihraç merkezlerinden Amerika'daki tarım işletmelerine, İspanyol, Portekiz, İngiliz ve Fransız gemileriyle milyonlarca Afrikalı köle taşındı[1]. 16-18. yüzyıllar arasında Atlas Okyanusu'nda, Avrupa-Afrika-Amerika arasında ulaşım üçgeninde toplam ticaretin %65'ini kölecilik oluşturuyordu[2]. 17. yüzyıl ortalarından sonra yoğunlaşan ve çok kötü koşullarda yapılan köle ticaretinde insan kaybının miktarı kesin olarak bilinmemekle birlikte, en iyimser tahminle Amerika'ya 10 milyon civarında sağ köle ulaştığı, sevkiyat sırasında ölüm oranının %15-20 civarında olduğu sanılmaktadır[3]. En çok kazanç sağlayan köleler 15-25 yaşlar arasındaki kadın ve erkeklerdi. Bu insanları ele geçirebilmek için çoğu kez köylerin diğer sakinleri soğukkanlı bir şekilde öldürülüyor, toplanan onbinlerce insan iç kesimlerden sahil şeridine doğru zoraki yürüyüşlerle getiriliyor ve burada bekleyen gemilere, demir zincirlere bağlı şekilde doldurularak, her yanı kapalı kamaralara tıkılıyorlardı[4]. Uzun deniz yolculuğunda ölenler ve hastalananlar denize atılıyor, sağ kalanlar ulaştıkları yabancı topraklarda, pamuk ve şeker tarlalarında, madenlerde ve fabrikalarda çalıştırılıyorlardı.

Böylece, Kuzey Avrupalı denizci devletler Afrikalı zenci köle ticaretinde büyük servetler kazandılar.Krallar ve kraliçeler esir tüccarlarına, korsanlara ortak olarak, "*siyah derileri yüzünden karanlık ve şüpheli ruhlu görülerek hizmete elverişli sayılan...*" bu insanların ticaretinden hazineler biriktirdiler[5]. Köle ticareti ve kölecilik sanayi kapitalizmine gerekli ilk sermaye birikimine kaynak oluşturarak Avrupa ve K. Amerika'nın gelişimine katkı sağlarken, aynı ölçüde Afrika'da durgunluk ve gerilemeye yolaçtı[6].

18. yüzyılın ikinci yarısında, sanayi kapitalizminin doğuşuyla, özgür, hareketli, rekabet kurallarıyla bütünleşmiş çalışanlara gereksinim duyulması, aynı zamanda zenci nüfusun denetimsiz bir biçimde giderek artması, köleciliğe karşı ilk tepkilerin doğma-

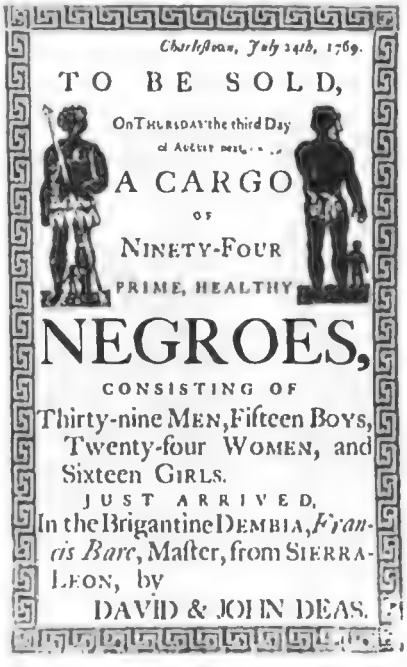
Charleston, July 24th, 1769.

TO BE SOLD,

On THURSDAY the third Day of August next, at

A CARGO

OF

NINETY-FOUR

PRIME, HEALTHY

NEGROES,

CONSISTING OF

Thirty-nine MEN, Fifteen BOYS, Twenty-four WOMEN, and Sixteen GIRLS.

JUST ARRIVED,

In the Brigantine DEMBIA, *Francis Barr*, Master, from SIERRA-LEON, by

DAVID & JOHN DEAS.

Amerika'da köle satışına ilişkin bir ilân

sına neden oldu. Fransız Devrimi'nin coşkusuyla, hümanist ve eşitlikçi akımların da köleliğe karşı mücadeleyi güçlendirmesiyle, zenci ticaretine sınırlama ve yasaklamalar getirilmeye başlandı. İngiltere, 1807'de Afrika'daki vatandaşlarının köle ticareti yapmalarını yasakladı. 1815'te Viyana Kongresi'ne katılan 8 ülke, "*insanlık ilkeleriyle evrensel ahlâka aykırı*" saydıkları köle ticaretinin yasaklanması konusunda gereken çabayı göstereceklerin taahhüd ettiler[7]. 1 Ağustos 1834 tarihinde İngiltere, kolonilerinde bulunan kölelerin serbest bırakıldığını duyurdu. 20 Aralık 1841'de, İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya ve Avusturya arasında, her türlü zenci köle ticaretini yasaklayan ve bu ticareti korsanlık suçu sayan bir antlaşma yapıldı. Fransa 1848'de, İspanya ve Portekiz 1856'da sömürgelerindeki köleliğin resmen kaldırıldığını duyurdular. İşgücü gereksiniminin yoğun olduğu ABD.'de köle ticareti 1850'lere kadar sürdükten sonra, kölelik karşıtı Kuzey'in iç savaşı kazanmasıyla 1865'te sona erdirildi. Bununla birlikte kölelikten kurtulanlara medeni hakların çoğu tanınmadığından, özgürlükleri biçimsel bir anlamdan öteye gidemedi[8].

1885 Berlin Umumi Senedi ve 1890 Brüksel Kongresi, köleliği kaldırmamakla beraber, köle ticaretinin yasaklanması yolunda önemli hükümler getirdi. 10 Eylül 1919 tarihli Saint Germain sözleşmesinde köleliğin kaldırılmasına ve köle ticaretinin önlenmesine ilişkin hükümler yer aldı. 1926'da Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)nde taraf devletlerce yavaş yavaş ve mümkün olduğu kadar kısa süre içinde köleliğin her çeşidinin kaldırılması kararlaştırıldı. 1956'da Birleşmiş Milletler Komisyonu'nda, köleliğin, köle ticaretinin ve köleliğe benzer her türlü kurum ve uygulamanın kaldırılması sözleşmesi kabul edildi. Türkiye bu sözleşmeyi 17 Temmuz 1964'te onayladı[9].

Görüldüğü gibi köklü bir kurum olan köleliği kaldırmak hiç de kolay olmamış, bu konuda 19. yüzyıl başlarında başlayan mücadele ancak 20. yüzyıl ortalarında sonuçlanabilmiştir.

Kölelik ve köle ticareti, Osmanlı toplumunda da çağın anlayışına uygun olarak kurumlaşmakla birlikte, Batı toplumlarından farklı bir nitelik taşımaktaydı. Osmanlılarda köleliğin genellikle saray ve konakların hizmet işleriyle sınırlı kalması, toplumsal üretim sürecindeki rollerinin önemsiz oluşu, Amerika'daki plantasyon köleciliğinde olduğu gibi roman ve dizilere konu olacak biçimde acı izler bırakmasına (hadımlaştırma gibi işlemler dışında) pek yer vermedi[10]. Devletin kuruluş ve büyüme dönemlerinde genellikle savaş esirlerinin köleleştirilmesi ve devşirme sistemi göze çarparken, fetihlerin durmasından sonra uzak diyarlardan satın alma usulüyle yapılan kölecilik yaygınlaştı[11]. Kuzey Afrika bağlantısıyla Sudan'dan, Kızıldeniz yoluyla Habeşistan'dan, Karadeniz yoluyla Kafkasya'dan toplanılan, zenci Gürcü, Çerkez, Abaza vb. çeşitli halklara mensub insanlar, İstanbul, Bursa, İzmir, Belgrad Sofya, Şam, Halep, Kahire gibi kentlerde kurulan esir pazarlarında alınıp satılırlardı. Bu pazarlarda köle ticaretini devlet adına denetleyen "*esirci emini*" denilen görevliler, köle başına genellikle kırkta bir oranında alım satım vergisi alırlardı. Bunun dışında esirci esnafı arasından atanan "*esirciler şeyhi*" ve "*esirciler kethüdası*" adlı görevlilerin de bu ticaretin yürütülmesinde etkin rolleri bulunuyordu[12].

17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da 2000 kadar köle tüccarı ve emrindeki 400 adamıyla bunları denetleyen bir esirci emini olduğunu belirten R. Mantran'a göre köle ticareti tamamen Yahudilerin tekelindeydi[13]. Buna karşılık M.Z. Pakalın, esirciliğin yalnız Müslümanlara mahsus olduğunu, Hıristiyanların ve Yahudilerin esircilik yapamadıkları gi-

Tereke tarihi	Sahibi	Cinsi	Fiyatı(Kuruş)
1854	Ahmet Necib kızı Sabire	Arap cariye	1200
1860	Kestellizade Mustafa Ağa	Zenci köle	910
		Zenci köle	800
		Arap cariye	800
		Arap cariye	800
		Merkeb	150
		1 çift öküz	400
		Koyun	35
1868	Kapanizade Hacı Mustafa kerimesi Mukaddes hanım	Beyaz köle (adı Enver)	4100
		Çerkes cariye (Meserret)	5700
		Çerkes cariye (Lalefer)	3200
		Beyaz çocuk köle (Faik)	800
1869	Mısır tüccarından Seyyid Hasan Abdürrezzak	Zenci carie	2300
		Zenci köle	1350
1869	Trablusgarblı tüccar Abdüsselam	Arap köle	700
1872	Fatma Münteha hanım	3 cariye, 1 gulam	22800
1872	Suluhancısı Hacı Mehmed aga	Arap cariye	2850
		1 beygir, 1 merkep	1000
		Keçi	31

bi, gayr-i müslimlerden esir kullanan olursa ellerinden alınarak Müslümanlara satıldığını belirtir[14]. Bununla birlikte 17. yüzyıldan itibaren bu kuralın geçersizleştiği, gayr-i müslimlerin de köle sahibi olabildikleri bilinmektedir.

Üzerlerinde sahiplerinin her türlü tasarruf hakkı bulunan, hibe, rehin veya vakfedilebilen kölelere, şehirlerin sosyo-ekonomik yaşantısının her alanında rastlamak mümkündü[15]. Gücü yerinde olan erkek köleler, uşak, kapıcı, bahçıvan vb. işlerde, kadınlar ise cariye, hizmetçi, dadı vb. hizmetler için kullanılırlardı. Bu tür işlerde kullanılan köleler, çoğu kez aile bireylerinden biri haline gelir, azat edilmiş olsalar bile eski efendilerine hizmet etmeye devam eder ve onlara sadakatla bağlanırlardı. Her zenginin, evinde bir veya birkaç köle ve cariyesi bulunurdu. Köle fiyatlarının oluşumunda, köken, cinsiyet, yaş, güzellik, fizik güç, yetenek gibi faktörler önem taşırdı. Genellikle cariye ve odalık olarak alınıp satılan Kafkas kökenli kadınların fiyatı daha yüksekti.

19. yüzyılın ortalarında, Batı toplumlarında kölelik kurumuna ve köle ticaretine karşı tepkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte, Osmanlı İmparatoluğu'nda da köle ticaretine sınırlama ve yasaklamalar getirilmeye başlandı. Ancak, köklü bir esnaf kolu haline gelen kölelik kurumun bir anda ortadan kaldırmak mümkün değildi. Özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da büyük kapitalist çiftliklerin ortaya çıkmasına ve gelişimine paralel olarak plantasyon köleciliğine de rastlandığı gibi, zaman zaman köle ticaretini yasaklayan fermanlara rağmen, bol kazançlı bu işin uzunca bir süre daha yürütüldüğü görüldü. 19. yüzyılın ikinci yarısına ilişkin İzmir Şer'iyye Sicilleri tereke defterleri, yasaklamalara karşın köleliğin ne derece yaygın olduğu konusunda yeterince fikir vermektedir. Bu kayıtlardan yan sayfadaki tabloda yer alan aşağıdaki örnekler, köle fiyatları yanında bazı hayvan fiyatlarının da yeralması, karşılaştırma açısından değer taşıyacaktır.[16]:

Görüldüğü gibi kadın-erkek biraz zengin olanın bir veya birkaç köle ve cariyesi vardı. Beyaz köleler zencilere göre yaklaşık 2-3 kat daha pahalıydı. 1860'da 1 zenci köle, 2 çift öküz değerindeydi. 1870'lerde köle fiyatlarında görülen artış, köle ticaretinin artık eskisi kadar rahat sürdürülemediğini göstermektedir.

1847-1857 tarihleri arasında zenci köle ticaretinin yasaklanması konusunda, Osmanlı hükümeti tarafından, Bağdat, Trablusgarb, Irak, Hicaz ordu kumandanlarına ve Bağdat valisine beş ferman gönderildi[17]. 1847'den itibaren esir pazarları kaldırılmaya başlandı. İstanbul'da Büyük Çarşı ve Üsküdar esir pazarlarının lağvedilmesi nedeniyle zarara uğrayan esirci esnafının, Mart 1847 tarihine kadar olan borçlarında indirim yapıldı ve takside bağlandı[18]. Bununla birlikte, İngiltere'nin Halep konsolosunun raporunda 1857'de Halep'deki esnaf grubları arasında 10 esirci dükkânının varlığından ve bu dükkânlardan 30 işçinin çalıştığından sözedilmesi, esircilik mesleğinin bazı yörelerde açık bir biçimde sürdüğünü kanıtlamaktaydı[19].

1847 tarihli bir fermanda, İngiltere ve ABD arasında zenci ticaretinin önlenmesi konusunda bir sözleşme yapılmasına karşın yasa dışı yollarla bu işin sürdürüldüğü, bu nedenle Osmanlı bayrağı taşıyan tüccar gemilerinin Amerika limanlarına uğramamaları, aksi halde, o tarafa gönderilecek "donanma-yı hümayun" gemileriyle ya da İngiliz beylik gemileriyle yakalanarak, Basra limanına teslim edilecekleri duyuruldu[20].

1850'de,"donanma-yı hümayun"dan "Eser-i Cedid" adlı bir vapurun Trablusgarb dönüşü bazı tüccarlar tarafından birkaç yüz esirle yüklenerek gelmesi üzerine, İngiliz elçisi Kanin(Lord Stratford Canning)'in uyarısı dikkate alınarak, bundan böyle o tarafa giden devlet gemilerinin içine hiç esir alınmaması konusunda kaptan paşaya emir verildi[21]. Lord S. Canning Türkiye anılarında bu olaydan da sözetmekte ve 1850'de çıkarılan bir fermanla Türk gemilerine artık zenci esir bindirilemeyeceğini, ancak beyaz esir ticaretinin sürdüğünü, sultanın bu utanç verici olayı bir an önce önlemeyi taahhüd ettiğini belirtmektedir[22]. Gerçekten o yıllarda Karadeniz yoluyla Kafkasya'dan, Gürcü, Çerkez, Abaza sahillerinden yapılan beyaz köle ticareti serbestçe ve yoğun bir biçimde devam etmekteydi. Özellikle, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı, İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan müttefik donanmasının beyaz köle ticaretini engelleyen Rus gemilerine engel olmaları, dolayısıyla bu ticaretle uğraşanlara yandaşlık etmeleri üzerine beyaz köle ticaretinde genişleme oldu. Bundan rahatsız olan Fransızlar, maslahatgüzârları Beneddi'nin aracılığıyla Hariciye Nâzırı Reşid Paşa'ya başvurdular ve bu ticaretin önlenmesi yolunda gerekenin yapılmasını rica ettiler[23]. Ancak, ticareti yapılan Kafkas halkları arasında da köleliğin yaygın olması nedeniyle, bu ticaretin uzun bir süre daha sürdürülmesine engel olunamadı. Örneğin, 1867'de, Tekirdağ'ın Mandıra köyüne yerleştirilen göçmen çerkezler arasında 150.000 civarında köle bulunuyordu ve Çerkez beyleriyle köleleri arasında zaman zaman çıkan silâhlı çatışmalarda ölenler oluyordu[24]. Aynı tarihli bir belgede, *"muhacirîn-i çerakese beyninde câri olan esaret maddesinin suistimaliyle bazı erbab-ı ihtikâr taraflarından etfal-i ahrarın alınub satılmak-*

da..." olduğundan sözedilmekte ve Çerkez göçmenlerden 5 çocuğun Süleyman adlı biri tarafından Mısır'a götürülmek istenirken zaptiyelerce yakalandığı, ancak elinde bunların esaretine dair ilâm bulunduğu, çocukların ise Samsun ve Trabzon taraflarında ailelerinin olduğunu, o tarafa gönderilirlerse özgürlüklerinin ispatlanacağını öne sürdükleri belirtilmekteydi[25].

Şubat 1857'de Mısır valisi Mehmed Said Paşa'ya ve Trablusgarb valisi Osman Mazhar Paşa'ya, Afrika'dan yapılan köle ticaretinin önlenmesi ve yasağa uymayanların cezalandırılması konularında fermanlar gönderildi. Anılan fermanlarda, köle ticaretinin yasaklanması konusunda hükümetin önceki duyurularının Osmanlı ülkesinin bazı bölgelerinde uygulanmadığından sözedilerek, ülkelerinden toplanıp sahillere getirilen zencilerin ağır eziyetlere uğradığı, çoğunun telef olduğu, insanlığın kabul edemeyeceği bu ticaretin yasaklandığı, yasağa uymayanların 1 yıldan başlamak ve her tekrarında birer yıl eklenmek üzere hapisle cezalandırılacağı belirtiliyordu[26]. Bu konuda Mısır, Trablusgarb ve Bağdat valiliklerinden başka adalar ve Akdeniz kıyılarındaki görevlilere de gerekli uyarılar yapılarak emirlere uyulması istendi. Duyuru için tanınan 8 haftalık süreden sonra, yasağın uygulanmasına, yakalanan esircilerin cezalandırılasına ve ellerindeki kölelerin serbest bırakılmasına başlandı. Ülkelerine geri gönderilmeleri mümkün olmayan kölelerin uygun yerlere yerleştirilerek, ihtiyaçlarının giderilmesine çalışıldı. İstanbul'a getirilen ve azat edilen güçlü zencilerden bazılarına devlet fabrikalarında iş verildi. Örneğin 1858 tarihli bir belgeden, Hereke kumaş fabrikasında Afrika'dan gelen ve azat edilen 17 zencinin ücretli olarak çalıştığı, bunların hacca gitmek için izin istedikleri ve gereken iznin verildiği, aynı şekilde, İzmit çuha fabrikasında çalışan bazı zencilere de, istekleri üzerine hacca gitmelerine izin verildiği anlaşılmaktadır[27]. Ekim 1857 tarihli bir belgede ise, İzmir'e getirilen zenci esirlerin azat edilmelerinden ve işe yerleştirilmelerinden sözedilmektedir[28].

19. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Batı Anadolu'da, Avrupa'nın gıda gereksinimiyle ilgili ürünlerin ihracına yönelik yabancı sermaye yatırımlarının artması ve kapitalist ilişkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte, bu yörede plantasyon köleciliğine de rastlanmaya başlandı. 1867'de çıkarılan, yabancıların taşınmaz mülk edinebilmelerini sağlayan yasa, başta İngilizler olmak üzere birçok Avrupalı yatırımcının, özellikle demiryolu hatlarına yakın yerlerde geniş araziler satın alarak, büyük kapitalist çiftlikler kurmalarına yardımcı oldu. Avrupa'ya ihraç olanağı yüksek olan pamuk, üzüm, haşhaş gibi ürünlerin üretimine yönelen bu yatırımcılar, kendilerine gerekli işgücünün büyük bir kısmını, Afrika'dan getirilen zenci kölelerle karşıladılar. Batı Anadolu'ya satılmak üzere getirilen Afrikalı köleler, önce kıyıya yakın adalar çıkarılarak dinlendiriliyor ve besiye çekiliyor, pazarda iyi bir fiyat getirecek görünüşe geldikleri zaman, göze çarpmayacak küçük kayıklarla İzmir yakınlarına çıkarılarak satılmak için iç bölgelere gönderiliyorlardı[29].

Yasaklamalara karşın bu ticaret pek çok çevrenin yerleşik çıkarlarıyla bağdaştığı için önüne geçilemiyor, gizlice sürdürülüyordu. Zaman zaman yabancı konsolosların şikâyeti üzerine ele geçirilen kölelerden azad edilenler de oluyordu. 1869-1876 yılları arasında İngiliz konsolusunun Aydın valiliğine başvurusu üzerine 1320 kölenin azad edildiğini belirten O. Kurmuş, "*Bunların toplam köle sayısının %10'u olduğu kabul edilirse, bu süre içinde Batı Anadolu'da 13500 kadar kölenin tarlalarda çalıştırılmak üzere satıldığı*"nı öne sürer[30]. Günümüzde Torbalı, Söke, Ödemiş, Tire, Akhisar gibi Batı Anadolu'nun önemli tarım merkezlerinde, anılan süreçte Afrika'dan getirilen insanların soyundan gelen çok sayıda aile bulunmaktadır. Örneğin, Torbalı'ya bağlı halkının çoğu zenci olan Subaşı, Naime, Kırba, Hasköy, Tulum,Yeniçiftlik köylerinde yaşayanlar, Tariş Pamuk Birliği'ne bağlı üretici ortak olarak, atalarının köle sıfatında yaptıkları işi yapmaktadırlar.

I. Meşrutiyet anayasasının bütün Osmanlı topluluklarına kişisel özgürlüklerini tanımasına karşı, kölelik devam etti. Ancak, köle ticaretinin önlenmesi yolunda daha ciddi adımlar atıldı. Örneğin, 1877'de, esir zenci ticaretinin önlenmesine özen gösterilmesi konusunda gönderilen te'kid yazısı karşısında Yemen valisi, Afrika kıyılarından satılmak için Hudeyde'ye getirilen 18 köle ve 22 cariyenin hükümet tarafından ele geçirildiğini, şer'i mahkeme tarafından bunların ellerine azadlık hüccetlerinin verlidiğini, vatanlarına geri gönderilmeleri mümkün olmadığından, geçimleri için memur ve ahaliden uygun olanların yanlarına yerleştirildiğini bildirdi[31]. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile zenci köle ticaretinin önlenmesi konusunda ısrarla bir sözleşme yapmak istemesi üzerine 1879'da bir komisyon kuruldu[32]. Daha önce bu konuda Mısır hidivliğiyle bir sözleşme yapan İngilizler, bu durumun Osmanlı hukukunu ihlâl anlamına gelmediğini, Osmanlı ülkesindeki kölelerin özgürlüğünü de amaçlamadıklarını, sadece, Osmanlı Devleti'nin esir ticaretinin önlenmesi yolunda o zamana kadar karadan aldığı önlemlerin yetersiz oluşu nedeniyle, deniz önlemleri için bir sözleşmeye gerek duyduklarını belirttiler. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti

ve İngiltere arasında 25 Ocak 1880 tarihinde, Afrikalı köle tiaretinin önlenmesinde işbirliğini amaçlayan bir sözleşme yapıldı. Osmanlı Devleti adına Sava Paşa, İngiltere adına Sir Okasis Henri Lyard'ın imzaladığı, Osmanlıca ve Fransızca olarak yayımlanan 8 maddelik bu sözleşme özetle şöyleydi[33]:

1- Zenci ticareti bütün Osmanlı ülkesinde yasakdır. Bu işi yapanlar 1857 tarihli ferman gereğince cezalandırılacaktır. Osmanlı Devleti bundan böyle sınırları dışına esir zenci çıkarılmasını önlemeyi taahhüd eder. Efendi yahud hanımların özel hizmeti için yanlarında bulunan zenciler yasak kapsamı dışında tutulmakla birlikte bunların ellerinde kimliklerini belirten tezkereler bulunacaktır.

2- Osmanlı uyruğu olmadığı halde, Osmanlı sınırları içinde ve bir Türk gemisinde, gerek doğrudan gerek aracılıkla esir ticareti yapanlar, en yakın Osmanlı mahkemesinde yargılanacaklardır.

3- Azad edilen zencilerden ülkelerine dönmeleri mümkün olmayanları devlet koruyacak, gözetecek ve bunlara iş verecektir.

4- Çocuk ticareti yapanlara ya da organ sakatlayanlar devlet "câni" nazarıyla işlem uygular.

5- Kızıldeniz'de her ne şekilde olursa olsun bu ticareti yapanları İngiliz karakol gemilerinin denetlemesine hükümet izin verir. Kızıldeniz, Aden Körfezi, Arabistan sahili, Acem Körfezi, Afrika'nın doğusu ve bütün Osmanlı kıyılarında yerel yönetimlerin denetim yetersiz kaldığında, İngilizler bu sözleşme hükümlerini uygulamaya yetkilidir.

6- Tayfaları zenci olan Osmanlı gemilerine müdahale edilmemesi için, bu tür mürettebatın ellerine özgürlüklerini kanıtlayan tezkereler verilir.

7- Osmanlı sultanı bu sözleşmeye göre gereken önlemleri almayı taahhüd eder.

8- Bu sözleşme imza tarihi 25 Ocak 1880 tarihinden 6 ay sonra başlamak üzere yürürlüğe girecektir.

Zenci köle ticaretinin önlenmesi konusunda 1882'de daha geniş kapsamlı bir layiha hazırlandı. *Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi* tarafından hazırlanan ve bir ölçüde 1857 tarihli yasaknameyi andıran bu layihaya göre, 1857 tarihinden sonra köle olarak alınıp satılan bütün zenciler özgürlüklerine kavuşturulacak ve bunların ellerine "*hürriyetname*"lere verilecekti. Layihanın 9. maddesine göre, esir edilmiş zencilerin cinsel organlarını kesenler, ceza yasasının 177. maddesi gereğince 10 yıldan az olmamak üzere kürek mâhkumiyetiyle cezalandırılacak, kesme emrini verenler de, 185. madde hükmünce geçici kürek cezasıyla cezalandırılacaklardı. Eğer bu işlem sırasında can kaybına yolaçılırsa, 174. madde hükmünce kürek cezası 15 yıl olacaktı. 10. maddeye göre, bir zenci çocuğu çalan ve esir olarak satan kişi, çocuk sağsalim hükümete teslim edilmedikçe salıverilmemek üzere 3 yıl habisle cezalandırılacaktı. 12. maddeye göre, gerek karada ve gerek denizde ele geçen zenci esirler uygun yerlere ve haneler yerleştirilerek, hemen ellerine "*hürriyetname*"leri verilecek ve geçimlerini sağlayabilmeleri için bir işe girmelerine yardımcı olunacaktı. 13. maddeye göre, bu kararnamenin yürütülmesinden "*Dahiliye*" ve "*Adliye*" nezâretleri sorumlu olacaktı[34].

Bundan sonra, köle ticaretinin önlenmesi konusunda daha duyarlı davranılmaya başlandı. Bu konuda özellikle 1889-1891 yılları arasında uluslararası toplantılar sözleşmeler yapıldı. 1889'da, İngiltere ile yapılan zenci köle ticaretinin önlenmesine ilişkin sözleşmenin yürürlüğünü içeren bir kanun çıkarıldı[35]. Kanun gereğince, bu tür davaların görülmesi için Cidde'de yeni usulde bir bidayet mahkemesi kurulması, daha önce kaldırılmış olan Hudeyde bidayet mahkemesinin yeniden oluşturulması kararlaştırıldı[36]. 1890'da, zenci köle ticaretinin önlenmesi konusunda Brüksel'de uluslararası bir kongre düzenlendi. Uzun tartışmalardan sonra, kongrenin aldığı kararlar 3 Haziran 1891 tarihinde Osmanlı hükümeti tarafından da onaylandı[37].

Bartlett'in bir gravürü. İstanbul Çemberlitaş'ta Esir Pazarı (sağda)

İzmir'de Karantina'da 1890'da zenci kölelerin kaldığı Hamidiye Mekteb-i Sanayi Binası

Anılan yasalar ve düzenlemeler köle ticaretini büyük ölçüde azaltmakla birlikte, köleciliği meslek edinen bazı kişiler, bu ticareti gizlice yürütmenin yollarını buluyorlardı. Gemilerde tayfa görüntüsüyle ya da sahiplerinin yanında hizmetçi sıfatıyla yapılan köle alış-verişini denetlemek oldukça zordu. Bu tür kölecilik, Avrupa'da tepkilere yolaçıyor, gazetelerde geniş eleştirilere neden oluyordu. 17 Nisan 1889 ve 10 Haziran 1889 tarihli belgelerden anlaşıldığına göre, Avrupa basınındaki aleyhde yayınların genişlemesi üzerine, Osmanlı hükümeti zenci köle ticaretinin önlenmesi konusunda Cidde, Hicaz, Trablusgarb valiliklerine ve Bingazi mutasarrıflığına uyarıda bulunmuştu. Buna karşı, Cidde valiliğinden gelen cevapta, bu konuda çok duyarlı davranıldığı, örneğin, Afrika'dan getirilen 9 cariyenin derhal serbest bıraktırılarak ellerine *'ıtk-nâme"*(azatlık belgesi) verildiği belirtildi. Trablusgarb valiliğinden gelen yazıda ise, alınan önlemler sonucu köle ticaretinde eskiye oranla yüzde 90 azalma olduğu, "gümrükden mal kaçırma gibi nadiren esir kaçırmalarının dahi men'iyle külliyen önünün alınması..." için gerekli çabanın gösterildiği bildirildi[38]. 6 Temmuz 1889 tarihli bir belgeye göre, Trablusgarb valiliğinden gelen bir başka yazıda, aynı konalara değinilmekte, Avrupa gazetelerinde çıkan aleyhdeki yazılar nedeniyle İngiltere, Fransa ve İtalya konsoloslarının devletleri tarafından soruşturma açmakla görevlendirildikleri, bunu etkisiz kılmak için bu konudaki hükümet icraatının vilâyet gazetesiyle yayımlanmasının ve konsoloslara duyurulmasının uygun olacağı belirtilmekteydi[39].

1890'da, tayfa ya da hizmetçi görüntüsüyle yürütülen köle ticaretini önlemeye yönelik düzenlemeler yapıldı. Adliye dairesinde oluşturulan bir komisyon tarafından, gemilerde tayfa sıfatıyla bulunan zencilerin sayısını, kimliğini, ne şekilde istihdam edildiğini belirten "*tayfa tezkereleri*" hazırlanması ve bunları bastırılarak Osmanlı limanlarında kullanılması karalaştırıldı.. Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Trablusgarb'de bulunan 14 Osmanlı gemisinin o sularda dolaşarak denetleme yapması, Cidde, Hudeyde ve Yenbu-ül-Bahr limanlarında gereği kadar tayfa tezkeresinin parasız dağıtılması planlandı[40]. Sahiplerinin yanında hizmetçi olarak bulunan zencilere de kimliklerini ispatlayan "şahadetname"ler verilmekteydi. İngiliz elçisinin, Şahadetnamelerin suistimal edildiğini, hizmetçi adı altında Trablus, Bingazi, Cidde ve Hudeyde limanlarında "idare-i mahsusa" vapurlarına doldurulan zencilerin İstanbul ve diğer Osmanlı limanlarına çıkarılarak satıldığını bildiren yazısı üzerine, bu konuda daha sıkı denetimlerde bulunmaları yolunda adı geçen vilâyetler uyarıldı.[41]. Aynı yıl, Brüksel Kongresi kararlarının 34. maddesi gereğince, Osmanlı gemilerinin isim ve kimliğini belirten Osmanlıca harf ve rakamların yanında Latin harf ve rakamlarının da yeralmasına karar verildi[42].

1891'de, Brüksel Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, azat edilen kölelerin barınmalarına ve geçimlerini sağlamaya yönelik çalışmalar oldu. Zenciler için iskâna uygun yerlerde misafirhaneler kurulması, erkeklerin sanayi mekteb ve taburlarına, kadınların uygun maaşla hizmetçi olarak İslâm hanelerine yerleştirilmesi, İzmir'de diğer yerlerden daha geniş bir misafirhane yapılması kararlaştırıldı. İzmir'de "*Mekteb-i Sultanî*" olarak yapılan ve o sırada boş duran binanın, hemen bitişiğindeki "*Mekteb-i Sanayi*"e devredilmesi ve 200 kadar erkek ve kadını barındırabilecek durumda olan "*Mekteb-i Sanayi*" binasının da, zenci misafirhanesi yapılması uygun görüldü[43].

Zenci köle ticaretine karşı yürütülen mücadeleler ve alınan etkili önlemler sayesinde, 19. yüzyılın sonlarında bu ticaret büyük ölçüde geriledi ve bireysel denebilecek kaçakçılık olaylarıyla sınırlı kaldı. Cezaların ağırlaştırılması da caydırıcı bir etken oldu. Örneğin, 1894'te Sudan'dan kaçırılan 6 cariyeden 3'ü Ali Şerif Paşa'ya, diğerleri Hüseyin Vasıf, Şurabî Paşa ve Doktor Şafii beylere satılmış, olayın ortaya çıkması üzerine Ali Şerif Paşa İtalya

uyruğuna sığınarak yargılanmaktan kaçmak istemiş, ancak İtalya'nın kendisini kabul etmemesi üzerine divan-ı harb'te yargılanmaktan kurtulamamaştı[45]. Bu şekilde sert önlemler ve sıkı denetimler, zenci köle ticaretini durdurmakla birlikte, yerleşik bir kurum haline gelen kölelik Osmanlı toplumunda bir süre daha devam etti. 30 Ekim 1909 tarihli "irade-i senyye" ile "*Çerkes vesair köle ve cariyelerin de üsera-yı zenciyye gibi...*" alım satımının yasaklanmasıyla, Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm insanlar "*şer'an*" ve "*kanunen*" özgür oldular[45].

Günümüzde kölelik çağdışı bir kavram olarak bilinmekle birlikte, dünyanın pek çok yerinde bu kurumun acı izlerini görmek ve birçok özgürlüğün kağıt üzerinde kaldığı söylemek mümkündür.

II

BELGE

Esaret-i zenciyyein men'iyle tüccar ve mütecâsirlerinin mücazatı hakkında evâsıt-ı Cümad-el âhire sene 1273 tarihli şeref-sâdır olan emr-i âli)

Sadaret rütbe-i celilesiyle bil-fi'l Mısır valisi olub mecidiye ve İmtiyaz nişan-ı hümayunlarımın birinci rütbelerin hâiz ve kâmil olan vezir-i meali-semirim Mehmed Said Paşa iclalehu ve zaafa bit-teyid-i iktidare ve ikbaleye hüküm... Üsera-yı zenciyye ticaretinin memnuiyeti hakkında saltanat-ı seniyyemin ittihaz ve ilân itmiş olduğu tedâbirin Memâlik-i Mahrusa-i Şâhânemin bazı mahallerinde asâr-ı fiiliyyesi görülmeyerek ticaret-i mezkûre yine cereyan itmekde olub halbuki bu üserayı zenciyye memleketlerinden çıkarılub sevahile gelinceye değin çöllerde bunca zahmet ve meşakkat çekdiklerinde bir çoğu telef olduktan sonra bakıyyesinin dahi mevâki-i hârreden bilâd-ı barideye birdenbire nakillere sebeyile ilel-i sadrıyye ve emrazı saireye dûçar olarak ekserisinin genç yaşlarında nimet-i hayatdan mahrum olduklarından ve bu ahval-i mükeddere ise insaniyyetin tecviz itmeyeceği derecede daire-i tahammülden haric olduğundan bu ticaretin memnuiyyet-i külliyye ve mütemadiye ile men'i lazım gelüb ba'd-ezin üsera-yı zenciyyein Bahr-i Sefid tarafında mahreci olan Trablusgarb eyaletinden vusul-ı ferman-ı âlişanımdan itibaren hiç bir tarafa üseray-ı zenciyye salıverilmemesi ve derun-ı eyaletde bulunan ve Afrika'nın ta içerülerine dağılmış olan esircilere dahi derhal ilânı keyfiyyet olunarak fakat bu makule uzak mahallerde olanlar içün sekiz hafta müddet-i mehl tayin olunub bu müddetden sora yine üsera-yı zenciyye geldiği halde anların artık derun-ı eyaletde dahi satılmasına ruhsat virilmeyüb derhal getüren esircilerin icbarıyle itâk itdirilmesi ve üsera-yı mutikanın memleketlerine iadeleri kendülerinin hayatını tekrar hatara giriftâr itmek olacağından bunların oralarda münasib mahallere ve hanelere yerleştirilüb esbâb-ı taayyüşlerine bakılması ve üsera getüren esircilere ellerinden üseranın alınması bir nev' ceza ise de tekerrürü halinde derece derece teşdid-i mücazat olunmak lazım geleceğinden o makulelerin ibtidaki vakasında bir sene müddetle habs olunması ve bir şahısdan tekrar böyle bir hareket vukubulur ise her defası içün habs müddetine birer sene ilâve kılınması ve Bahr-i sefid'de kâin sevahil ve Cezayir'de dahi bu usule ikdam ve dikkat olunarak her yerde vusul-ı evâmirden sonra her kangı mahalle üsera-yı zenciyye gelecek olur ise zinhar başka mahalle salıverilmemesi ve esircilerin icbarıyla itâk itdirilüb münasib mahallere ve hanelere yerleşdirilerek esbâb-ı taayyüşlerine bakılması ve çünkü işbu memnuiyetin Akdeniz'de intişarına altı hafta müddet kâfi idüğünden andan sonra içinde üsera-yı zenciyye olarak liman ve iskelelere vürud idebilecek teba-i devlet-i aliyyem tüccar sefinelerinin canib-i mirîçün zabtı ve kapudanının habsi ile keyfiyyetin Dersaadet'ime bildirilmesi ve esircilerin icbar ile üsera-yı varide itâk itdirilüb kezalik münasib mahallere yerleşdirilerek esbâb-ı taayyüşlerine bakılması ve Bahr-i Sefid'de geşt ü güzâr itmekde bulunan süfün-i hümayunum kumandanla-

I

BELGE

İrade-Hariciye, 3416

Atufetlû efendim hazretleri

Geçende Eser-i Cedid vapur-ı hümâyûnu Trablusgarb'e azimet etmiş olduğundan avdetinde bazı tüccar tarafından derûnuna birkaç yüz re's üserâ-yı zenciyye irkâb olunmuş ve vapur-ı mezkûr süfün-i donanma-yı hümâyûndan madûd olduğundan ve bu ticaret ise indel-milel mezmum birşey bulunduğundan üserâ-yı merkumenin ol suretle kabul olunmuş olması Avrupaca sui tesiri mucib görünmüş olmasıyla ba'd-ezîn o makule sefain-i harbiye-i devlet-i aliyyenin derûnlarına yolcu makamında üserâ ahzından men'i mösyö Kanin tarafından ihtar olunmakda olub vâkıâ ticaret-i merkume bütün Avrupa'da ve hususiyle İngiltere'de ziyadesiyle makduh bulunduğu cihetle saltanat-ı seniyye memurîn ve sefain-i harbiyyesinin anınla iştigali bir takım kıyl ü kali müeddi olacağından ba'd-ezin ol havaliye giden süfün-i hümâyûn içine hiç esir aldırılmaması hususunun devletlü kapudan paşa hazretlerine ifadesi münâsib gibi mütalaa olunmuş ise de ol bâb her ne vechle emrû ferman-ı cenab-ı cihân-bânî müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise mukteza-yı münîfinin icrasına mübaderet kılınacağı beyaniyle tezkere-i senaveri terkim olundu efendim

Fi 2 M sene 67

Düstur, Tertib-i: Evvel,C. IV

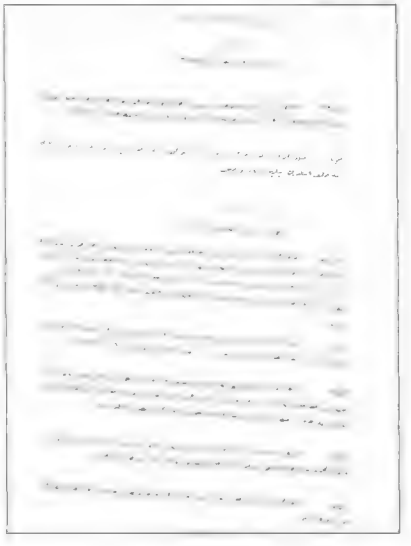

rı taraflarından dahi bu husua mütemadiyen dikkat ve nezaret olunarak müddet-i mehl-i mezkûr münkaziyye oldukdan sonra o misillü içinde üsera-yı zenciyye olan sefâine tesadüf eyledikleri halde ahz ve girift ile Dersaadet'ime göndermeleri zımnında kendülerine talimat-ı katiyye virilmesi ve itâk-ı üsera maddesi her bir mahalde yalnız esircilerin bundan böyle getürecekleri üsera hakkında olub yohsa evvelden berü herkesin beste-i silk mülkü bulunmuş üsera-yı zenciyenin ashâbı tarafından murad idilecek vakte kadar yine hâl-i asliyyesinde kalması emr-i tabii ise de öyle müzayede suretiyle alınub ve satılmaları caiz almıyacağından bir münasib usule yani şime-i fütüvvete yakışacak suretde cerayan itmesi lazım geleceğinden bu maddenin dahi iktiza idenlere etraflıca ve dikkatlice anladılması ve memnuiyet-i mezkûrenin hıtta-i Irakıyyede dahi tamami-i icrası ve Bahr-i Fars içün üç mâh müddet-i mehl tayin olunarak andan sonra içinde üsera-yı zenciye olarak tesadüf idebilecekleri sefineleri cânib-i mirîçün zabt ile keyfiyyetlerinin bu tarafa bildirilmesi zımnında Basra tersanesinde bulunan süfün-i şahanemden münasib sefineler dolaşdırılması hususlarını havi Trablus-garb ve Bağdad valilerine evâmir-i aliyyem tesyârı ve Cezayir ve sevahil-i Bahr-i Sefid memurlarına dahi tenbihat-ı lazıme neşri ve el-haletühazihi hıtta-i Mısrıyye'de bu memnuiyyet maddesi câri ise de şimdiki karar-ı resmî-i men-'i külli dimek olduğundan ba'd-ezin oralara üsera-yı zenciyye geldiği halde gerek anların ve gerek esircilerinin haklarında usul-ı meşruhanın tamami-i icrasıçün başkaca emr-i şerifim tasdik kılınması keyfiyatı Meclis-i Hass-ı Vükelâyı Devlet-i Aliyye'mde bil-müzakere kararlaşdırılarak taraf-ı hümayun-ı şahaneme arz ile lede-l-istizan ol-vechle icra-yı iktizalarına emr ü irade-i seniyye-i mülûkânem müteallik ve şeref-sudur olarak muktezayı münifi üzere zikrolunan mahallere evâmir-i aliyye-i mülûkânem neşriyle işârât-ı resmiyye icrâ olunmuş olmağla senki vezir-i mealisemir-i müşarün-ileyhsin vusul-ı ferman-ı celil-ül-ünvan-ı mülûkânemde icabı vechile ilân-ı keyfiyyet olunarak mecbul ve meftur olduğungevher-i girân bahayı dirayet ve fetanet-i kâmile ve hamiyet-i zâtiyye muktezası üzere tarih-i ilândan itibaren muhavvel uhde-i fetanetin olan mahallerden hiç bir tarafa üsera-yı zenciyye salıverilmemesi ve memnuiyyet-i meşruhanın hıtta-i Mısrıyye'de dahi tamami-i icrâsı hususuna ihtimam ve bezl-i celle-i miknet eyliyesin.

III
BELGE

Malûm-ı âlî buyurulduğu üzere mukaddem ve muahher sadır olan evâmir-i âliye ile üsera-yı zenciyye ticareti men' ve ilga olunmuş olduğundan bu babda hükümetce ba'd-ezin vukubulacak muamelatın ahkam-ı mukaveleye tatbiki zımnında Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden kaleme alınan layiha ol bâbdaki mazbata ile maan miyane-i çakeranemizde mütalaa olundu esas-ı madde saltanat-ı seniyyece hayli müddetdenberü ilga edilmiş olan üsera-yı zenciyye ticaretinin bademâ saye-i ma'deletvâye-i hazret-i tacidaride katiyyen men'i içün iktiza iden muamelatı müteallik ve ahde müstenid olduğu gibi muamelatının bir kaide-i muntazama tahtında cereyanı ise üss-ül-harekat olacak talimatın vücuduna menût bulunmasına binaen layiha-i merkumece husul-ü maksadı temin edecek bazı tashihat ve ilavat icrasıyle nüsha-i beyzası salif-ül-beyan mazbata ile maan ve leffen arz ve takdim kılınmış olmağla münderecatı rehin-i tasvib-i âli buyurulduğu halde ilan ve icra-yı ahkamına mezuniyyet ihsan buyurulması bâbında kâtıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyül-emr efendimizindir

Fi 2 Rebiülevvel sene 99 fi 10 Kânun-i sâni sene 97

IV
BELGE

Yıldız-Res., 14/50

Üsera-yı zenciyye ticaretinin memnuniyetine dair layihadır

Kısm-ı evvel

Üsera-yı zenciyye-i atika hakkında olunacak muamelet

Birinci madde Bin ikiyüzyetmişüç tarihinde sadır olan ferman-ı âlî mucebince Memalik-i Osmaniyye'de üsera-yı zenciyye ticareti mülga olunduğundan hilaf-ı memnuiyet satılmış olub da esir deyu kullanılan zükûr ve inâs zencilerin nezd-i hükümetde hürriyetleri temin olunmuştur.

İkinci madde Hilaf-ı memnuiyet alınub satılmış olan üsera-yı zenciyye her kimin yedinde bulunur ise bulunsun hükümete müracaat ettiklerinde asla tevkif edilmeyerek yedlerine hürriyetname verilecekdir

Kısm-ı sani

Men-i esarete müteallik muamelat ve mücazat

Üçüncü madde Memalik-i Osmaniyye'ye üsera-yı zenciyye idhal ve bahren dahil-i Memalik-i Osmaniyye'den anları imrar eyliyenler ve mehakim- i Osmaniyye'ye tabi olubda doğrudan doğruya üsera-yı zenciyye ticaret idenler ile bu ticaretde bil-vasıta müşâreket ve medhali bulunanlar ve bir de Memalik-i Osmaniyye'den diyar-ı ecnebiyyeye üsera-yı zenciyye ihraç idenler ilk defasında bir sene müddetle habs olunur ve mükerrerleri haklarında işbu habs müddetine birer sene ilave kılınır fakat üsera-yı zenciyye ecîr-i has yani sahib ve sahibelerinin zatlarına mahsus hizmetçi sıfatıyla anlara refakat edecek olurlar ise bu hal müstesnadır

Dördüncü madde Ber vech-i bâlâ ecir-i has olarak sahib ve sahibeleriyle birlikde bir tarafa gidecek olan zenciler erkek olsun karı olsun her birinin elinde sinini ve eşkâl mahsusasını ve sahib ya sahibesine ne sıfatla refakat etdiğini mübeyyin bir şahadetname bulanacakdır.

Beşinci madde Ber vech-i bâlâ ecîr-i hass sıfatında bulunan zenciler ile sahib ya sahibeleri beyninde aylık yahud yıllık veyahud müddet-i malume üzerine akd-i icare olunduğuna dair bir mahkeme tarafından verilmiş bir hüccet yahud mukavelat muharrirleri marifetiyle yapılmış mukavelename var ise şahadetname yerini tutar fakat bunların mühür ve imzaları canib-i hükümetden mühr-ü resmî ile musaddık olmak lazımdır

Altıncı madde Ellerinde ber vech-i bâlâ dördüncü ve beşinci maddede beyan

olunan vechle şahadetname bulunmayan zencilere esir nazarıyla bakılarak hemen yedlerine hürriyetname ita olunacak ve anları harice çıkarmağa tasaddi idenler taht-ı muhakemeye alınacakdır

Yedinci madde Memalik-i Osmaniyye'yi terk idecek zencilerin ellerine hükümet tarafından hür ve şahıslarına bilâ kayd ü şart mutasarrıf olduklarını mübeyyin pasaport verilir

Sekizinci madde Sefain-i ticariyye-i Osmaniye'den içinde üsera-yı zenciyye bulunan bir sefine beylik gemiler tarafından tutulduğu yahud devlet-i aliyye liman ve iskelelerine geldiği halde canib-i miri için zabt olunacak ve kapudanı ile içinde bulunan esirciler üçüncü madde beyan olunduğu vechle ceza göreceklerdir

Dokuzuncu madde Esir edilmiş zencilerin alet-i tenasüllerini kat' idenler ceza kanununamesinin yüzyetmişyedinci maddesi mucebince on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur ve bu kat'-i uzvu emr eyleyenler ceza kanunamesinin yüzseksenbeşinci maddesine tevfikan muvakkaten kürek cezasıyla mücazat olunurlar

Ve kat'-i uzv sırasında telef-i nefs vukubulur ise faili ceza kanunnamesinin yüzyetmişdördüncü maddesi mucibince onbeş sene müddetle küreğe konulur

Onuncu madde Ticaret-i sıbyan ile müttehim olanlar yani bir zenci çocuğu sirkatle esir ederek satanlar ceza kanunnamesinin iki yüzbeşinci maddesi hükmünce sabiyi hükümete teslim etmedikce veyahud sabinin vefatı tahakkuk eylemedikce ıtlakı caiz olmamak üzere üç sene habs olunur

Onbirinci madde Mevadd-ı sa-bıkaya müteallik eşhas beyninde tekevvün iden bilcümle deâvi aid olduğu mehakim- nizamiyyede rüyet olunacakdır ve sekizinci maddede beyan olunduğu üzere içinde üserâ-yı zenciyye bulunmağla zabt olnan gemilerin kapudanları ile içindeki esirciler li-ecl-il- muhakeme geminin tutulduğu yere sahn ve civar olan mahkeme-i nizamiyyeye teslim olunacaklardır

Onikinci madde gerek karada ve gerek denizde elegeçen üserayı zenciyye hakkında şime-i merhamete şayan olacak vechle muamele olunarak münasib mahallere ve hanelere yerleşdirilüb hemen ellerine hürriyetnameleri verilecek ve medar-ı taayyüşleri olacak işlere girmelerine delalet edilecekdir

Onüçüncü madde Dahiliye ve Adliye Nezaretleri işbu kararnamenin icraatına memurdurlar.

V
BELGE
Yıldız, Mtv., 39/21 Trablusgarb Vilayeti 25

Dahiliye Nezaret-i Celilesi, Canib-i Âlisine

Devletlû efendim hazretleri

Üsera-yı zenciyye memnuiyyetinin muhafaza-i ahkamına evvelkinden ziyade dikkat ve itina olunması ferman-ı vacib-ül-imtisal-i ulyasını şamil geçende telgrafname-i âli-i nezaret-penahileriyle tebliğ buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahî umum merkez ve mülhakat-ı vilayete vesair lazımgelenlere ilan edilmiş ve zaman-ı memuriyet-i acizânemde ıtk ve azad edilen üseranın mikdar ve kemiyetiyle bu bâbda şimdiyedeğin vukubulan icraat-ı mahalliye ve teferruatı cevaben takdim kılınan fi 23 mart 1305 tarihli ve dokuz numerolu ariza-i acizanemle arz olunmuş idi bi-lutfihi teala saye-i muvaffakıyyet-vaye-i hazret-i şahanede ötedenberü bu bâbda vilayetce ittihaz ve icra olunan tedabir ve teşebbüsat-ı müessire ve ikdamat-ı mütemâdiye semeresi olarak esir idhalat ve ihracatıyle bey' ve şürası memnuiyyeti haylüden haylü ilerleyüb sabıklara nisbeten yüzde doksan fark etmiş ve fakat bu aralık Avrupa gazetelerinde işbu üsera-yı zenciyye maddesine dair görülen bir takım bendleri bazı ashab-ı agraz serrişte ederek devlet-i aliyye aleyhinde neşr-i makal eyledikleri ve Trablusgarb'de esir muamelatına aid tahkikat icrası hakkında İngiltere ve Fransa ve İtalya Devlet-i fehimeleri cenaral konsolosları dahi devlet-i metbualarından emr ve talimat aldıkları malum-ı acizanem bulunmuş olduğundan ve halbuki bu bâbdaki tedâbir ve teşebbüsat vakıa öyle surî değil ciddi ve hakiki ve asar-ı fiiliyyesi de meydanda olub bi-hakkın hiçbir itiraza mahal yoğisede meselenin zaten ve zamanen ehemmiyetine ve ahval-i mebhuse-i mezkureye mebni o misillü erbab-ı agrazın şu neşriyatı tesirsiz kalmak ve ânif-ül-beyan hükümetin tedabir ve teşebbüsat-ı ciddiye ve asar-ı fiiliyye-i marufesi bir kat daha enzâr-ı yâr u ağyarda teyid ve ityan olunmak üzere icraat-ı vâkıanın vilayet gazetesiyle ilanıyle ve sair bazı vesait-i münasibe ile de min gayr-i resm mumaileyhüm konsoloslara tebliğ ve ifham edilmesine ve şimdilerde gümrükden mal kaçırma gibi nadiren esir kaçırmalarının dahi men'iyle külliyen önünün alınması maksadını temin için yeniden teşyid-i memnuiyet olunmasına lüzum ve icab mevkii göründüğünden mukaddem ve muahher bâ-ferman-ı âli şeref-sadır olan iradat-ı seniyye ve evâmir-i aliyye ahkam-ı katı'asının harfiyen icrası emrinde müceddeden bazı vesâyâ ve tenbihat-ı şedideyi havi bu kere dahi makam-ı vilâyetden Fizan mutasarrıflığıyla merkez ve mülhakat-ı saireye ve sair iktiza edenlere başka başka ekid-ül-mazmun muharrerat-ı umumiyye tastir ve gazete ile de ilan olunarak bu bâbdaki maksad-ı hükümet yerli ve ecnebi cümleye irae ve tesirat-ı suriye ve maneviyyesi de hiss ve müşahede olunmuş olmağla manzur-ı âli-i asafaneleri buyurulmak üzere mezkur muharrerat-ı umumiyyenin birer suretleri leffen takdim kılınmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men-leh-ül-emrindir

Fi 11 Şevval sene 1306 ve fi 28 Mayıs sene 1305

Trablusgarb kitabetinde

(mühür)

VI
BELGE
Meclis-i Vükela, 56, s. 47

Hülâsa-i meali

Üsera-yı zenciyye ticaretinin meni zımnında hükümet-i seniyye ile İngiltere beyninde mün'akid mukavelename mucebince sahib ve sahibelerinin zatlarına mahsus hizmetçi sıfatıyla bunlara refakat edecek Afrika üserasının ihracı için hamil olması kararlaşdırılan şahadetnamelerin suistimal edilerek birçok üseranın karadan nakl veyahud Trablus, Bingazi, Cidde ve Hudeyde limanlarının idare-i mahsusa vapurlarına irkâben

Dersaadet'e ve memâlik-i şahanenin sair mahallerine ihrac olunub suret-i hafiyede satılmakda olduğundan bahisle bu bâbda tahkikat-ı muşikafane icra edilmedikce bunların ihrac ve sefaine irkâb edilmemesi hususunun kaide ittihazı hakkında İngiltere sefaretinde ita kılınan takrir tercemesinin leffiyle Hariciye Nezaretine gelen 11 Za 1307 tarihli tezkere kıraat olundu

Kararı

Üsera-yı zenciyye ticaretinin men'i hükümet-i seniyyece mültezim olduğu ve bu bâbda düvel-i saire canibinden takayyüdat-ı lâzıme ifa edilmekde bulunduğu halde salif-üz-zikr tercemede gösterildiği vechle bunların hin-i ihraclarında hamil olmaları lazım gelene şahadetnamelerin suistimal edilerek birçok üsera-yı zenciyyenin öteye beriye nakl ile satılmasında devam edilmesi asla caiz olmayacağından ba'd-ezin bir gûna hile ve sania ile üsera çıkarılmaması zımnında takayyüdat-ı mütemadiye icrası zımnında lâzımgelen vilâyata icabi vechle vesaya-yı muktezıyye ve müekkede icrası tezekkür kılındı.

VII
BELGE
Meclis-i Vükela, 62, s. 77

Hülâsa-i meali

Üsera-yı zenciyye içün iskana müsaid mahaller tedariki ve mahall-i malumede birer misafirhane tesisiyle tevkif ve itak olunanlardan erkeklerin sanayi mekteb ve taburlarına ve askerî muzıkalarına idhali ve inasın dahi münasib maaşla hizmetçi sıfatında islam hanelerine verilmesi ve İzmir'de diğerlerinden vüsatlı bir misafirhane inşa olunarak diğer misafirhanelere vürud edecek zencilerden ekserinin badehu dahil-i vilâyetde iskan etdirilmek üzere mezkur misafirhaneye nakli ve teferruatı hakkında şerefsadır olan irade-i seniyye mucibince tamimen vilayata icra-yı vesaya olunduğuna ve olbabda Aydın Vilâyetine sebk iden işar üzerine alınan cevabın gönderildiği beyanıyle icrayı icabına dair dahiliye nezaretinden meb'us tezkere melfufiyle kıraat edildi

Kararı

Tezkere-i mezkûrede İzmir'e vürud idecek üsera-yı zenciyyenin dahil-i vilayetde tahakkuk iden arazi-i haliyede iskân kılınacakları tabii olub misafirhane bahsine gelince mukaddema İzmir'de mekteb-i sultanî olarak inşa edilüb hâlâ muattaliyetde bulunan ebniyenin ittisalindeki mekteb-i sanayie terki halinde şimdiki mekteb-i sanayiinin zükûr ve inas ikiyüz kadar üsera-yı zenciyye istimaline kafi bir misafirhane ittihazı kabil olacağı ve inşa edilecek hanelerle edevat-ı zeriye içün beher haneye üç bin guruş tahsisi kafi görünüyor ise de oraya vürud edecek nüfusun mikdarı şimdiden kesdirilemeyeceği cihetle gerek bu yolda ve gerek misafirhanede vukubulacak masarıfın tayin-i mikdarı kabil olamayacağı vilayetden işar olunduğu dermeyan olunmuş ve işar muvafık hal ve maslahat olmakla beraber misafirhane inşasıçün başkaca bir masraf ihtiyarına hacet kalmadığı dahi anlaşılmış olmağla ber-vech-i istizan icra-yı icabı zımnında vilayete mezuniyet itası husunun ba-mazbata arz ve istizanı tezekkür kılındı

Bu çalışma sırasında beni bazı belgelerden haberdar eden Sabri Yetkin'e teşekkür ederim.

1 T. Ataov, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücdaleleri*, Ankara 1975, s. 15; W. Rosenke, "Sefaletin Mimarı Avrupa", *Niçin Aztekler, Avrupa'yı Keşfetmedi?* (Der. P. Wahl), İstanbul 1991, ss. 59-62

2 N. Tunçdilek, *Dünya Nüfus Dinamiği*, İstanbul 1988, s. 66

3 Ataov, s. 14; Rosenke, s. 61

4 Ataov, s. 15; Rosenke, s. 61

5 F. Grenard, *Asya'nın Yükselişi ve Duşüşu* (Çev. O. Yüksel), İstanbul 1970, s. 214; L. Huberman, *Feodal Toplumdan Yırminci Yüzyıla* (Çev. M. Belge), İstanbul 1991, s. 183. Bu eserlerde, 16. yüzyılda, İngiltere kraliçesi Büyük Elizabet'in zenci kole tüccarlarına ortaklığından da sozedilir.

6 Ataov, s. 15; Rosenke, s. 61

7 G. Kohnen, *Dünya Ekonomi Tarihi* (Çev. T. Akoğlu), İstanbul 1965, s. 213; Meydan Larousse, C. 11, s. 522

8 *Gelişım Hachette*, C. 7, s. 2331

9 *Meydan Larousse*, C. 11, s. 522

10 Osmanlılarda kolelik kurumuna ilişkin bugune kadar yapılan en kapsamlı çalışmanın, Ehud R. Toledano'nun Bernard Lewis'in danışmanlığında hazırladığı, 1980 yılında verelin doktora tezi olduğu söylenebilir. "*Osmanlılarda Köle Ticareti ve Bastırılışı*" adıyla Turkçeye çevrilen bu eser yakında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanacaktır. Ayrıca bkz.; H. Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayatta ki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979/80 Özel Sayısı*, Ankara 1981; M. Tunçay, "Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bılgiler: Kölelik", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 1, İstanbul 1984; Uretim sürecinde kolelik konusunda bkz.; H. Berktay, *Kabileden Feodolizme*, İstanbul 1983; H. Malay, Çağlar Boyu Kolelik, İzmir 1990; S. Amin, *Avrupa Merkezcilik* (Çev. M. Sert), İstanbul 1993

11 Devşirme sistemi konusunda bkz.; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, I, 2. bs. Ankara 1984

12 M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözluğü*, C. I, İstanbul 1983, s. 533; Tunçay, a g.m., ss. 56 64

13 R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. II, (Çev. M. Ali Kılıçbay-E. Ozcan), Ankara 1990, ss. 106-108

14 Pakalın, s. 553

15 Sahillioğlu, ss. 70-74

16 İzmir *Şer'iyye Sicilleri, Kassam Defterleri* No: 2, 3, 24, 28

17 H. Atamer, "Zenci Ticaretinin Yasaklanması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1963

18 *Başbakanlık Arşivi (BA), İrade, Meclis-i Vala, 1858, 27 B 1263*

19 M. Kutukoğlu, "Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", *Guney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 10-11*, İstanbul 1981/82, ss. 151-166

20 *BA, Cevdet-İktısat, 254, s 1263*

21 *BA, İrade-Hariciye, 3416, 2 M 1267* (Bkz. Belge-I)

22 S.L. Poole, *Lord Stratford Canning'in Turkıye Anıları* (Çev. C. Yücel), Ankara 1988, s. 111

23 *BA, İrade-Haricıye, 5553, 27 Ca 1270*

24 (25) *Ba, Yıldız-Esas, Kıs. 34, Zarf: 71, Evrak: 33:28, 14 L 1283*

26 *BA, Yıldız-Esas, Kıs. 33, Zarf: 73/1403, Evail-i C 1273; Düstur, Tertıb-i Evvel, C. 1V*, ss. 388-390 (Bkz. Belge-II)

27 *BA. Hazıne-i Hassa Defteri, 81, s. 11. 11 B 1274*

28 *BA, İrade, Meclıs-i Vala, 16623, 17 S 1274*

29 O. Kurmuş, *Emperyalizmin Turkiye'ye Girişı*, İstanbul 1974, s. 97

30 Kurmuş, s. 98

31 *BA, İrade-Dahiliye, 61192, 12 C 1294*

32 *BA, Yıldız-Resmi, 4/10. 19 B 1296*

33 *BA, Yıldız-Esas. Kıs. 25, Zarf: 52/24*

34 *BA, Yıldız-Resmi, 14/50, 2 Ra 1299* (Bkz. Belge-III-IV)

35 *BA, Yıldız-Hususi, 231/148, 19 R 1307*

36 *BA, Meclıs-i Vükela Mazbataları, 53, s. 17, 16 s 1307*

37 *BA, İrade-Dahılıye. 96638, 7 Za 1308*

38 *BA. Yıldız-Mütenevvi, 39/21 (Bkz.; Belge-V)*

39 *BA, Yıldız-Mütenevvi, 39/63*

40 *BA, Meclis-i Vükela Mazbataları, 53, s. 43, Gurre-i N 1307*

41 *BA, Meclıs-i Vukela Mazbataları, 56, s. 47, Gurre-i M 1308* (Bkz.; Belge-VI)

42 *BA, Meclıs-i Vukela Mazbataları, 57, s. 31, 25 M 1308*

43 *BA, Meclıs-ı Vükela Mazbataları, 62, s. 77, 9 B 1308*, (Bkz.; Belge-VII, Resim-I)

44 *BA, Yıldız Hususı, 309/23, 12 Ra 1312; B.E.O., Mısır, Dosya: 13*

Belge: 14

45 *Düstur. Tertıb-ı sani, C. I, ss. 831-832*

Çoban Baba'nın İstihracnâmesi

ABDULLAH UÇMAN

Arapça asıllı "hurûc"dan gelen "istihrâc" kelimesinin lügatta "çıkarma, çıkarılma; netice çıkarma mânâ çıkarma, anlama; ileriyi görme ve bazı hususlara göre mânâ çıkarma" gibi karşılıkları bulunuyor. Kelime daha yaygın olarak fal veya falnâme şeklinde de biliniyor. Konu ile ilgili olarak ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu terimi daha ayrıntılı şekilde açıklayan yeterli bilgiler elde etmek mümkün olmadı.Yani, bu başlık altında ele alınabilecek bir kısım manzumeler bulunduğu halde, bu tür manzumelerin ortak özellikleri, benzer ve farklı yanları, bu manzumelerde kullanılan rumuzların neye delâlet ettikleri gibi hususları ele alıp inceleyen müstakil çalışmalara rastlayamadık.[1]

Manzum istihracnâme örnekleri arasında, burada yayımladığımız Çoban Baba'nınkinden başka, içindeki rumuzların neye delâlet ettikleri bilinen iki manzume daha var.Bunlardan biri XVII.yüzyılın ünlü mutassavvıf şairi Niyâzî-i Mısrî'ye ait[2]. Niyâzî-i Mısrî'nin divanında yer alan[3] ve:

Habs için geldi gelıp ıtlâk içın fermân bana
Evveli kahr âhiri ihsân eder sultân bana

beytiyle başlayan "bana "redifli manzumenin ;

Ol dem Ismâil gibi teslîm -i Hak etti hemin
Iki yuz bin dahı yetmiş beşte bir kurban bana
Anladım zebh-i azîme bir işarettır bu koç
Hem beşârettır gelem Yâhya ile mihmân bana

şeklindeki 5. ve 6. beyitlerde yer alan ifadeler bu mânâda bir istihrâca işaret sayılmış ve buradaki mesaj 1859'da (hicri 1275'te) Sultan Abdülmecid'in nedîmlerinden Yahya adlı bir zat tarafından anlaşılarak, Abdülmecid'in huzurunda bir koç kurban edilmek suretiyle "zebh-i azîm" önlenmiştir[4].

Diğer manzum istihracnâme ise XIX. yüzyıl başlarında yaşamış olan Bitlisli Kadirî şeyhi Müştak Efendi'ye (öl. 1831) ait olan ve Ankara'nın başkent olacağını yüzyıl kadar önceden haber veren ünlü şiirdir[5]. Şeyh Müştak divanında yer alan[6] ve:

1 Me'vâ-yı nâzenîne kim elf olursa efser
Lâbüd olur o me'vâ Islâmbol ile hemser
2 Nun ve l-kalem başından alınsa nûn-ı Yûnus
Aldıkta harf-i diğer olur bu remz azher
3 Miftâh-ı sûre-i Kaf serhadd-i kat râ-kat
Munzam olunmak ıster râ-yı resûl-i peygamber
4 Hây-ı hû ile âhir maksûd oldu zâhir
Beyr-ı veliyyü'l-ekrem el-hâc abd-i ekber
5 Ey pâdişâh-ı fehhâm Sultan Hacı Bayram
Rûhâne ıster ikram Müştâk-ı abd-i çâker

şeklinde beş beyitten meydana gelen bu manzumedeki bazı ifadelerden hareketle "elf" ve "efser" kelimelerinin ebced değerinin Cumhuriyet'in ilân tarihi olan 1923'e delâlet ettiği; Hacı Bayram Velî'nin medfun olduğu Ankara'nın (me'vâ-yı nâzenîn) ise İstanbul ile başbaşa (hemser) olup aynı mevkii alacağı, yani İstanbul gibi baş şehir olacağı şeklinde yorumlanır. Aynı şekilde manzumenin diğer beyitlerinde geçen bazı kelimelerdeki bir kısım harflerin, mesela 1. mısradan "elif"; 3.mısrada geçen "Nun ve'l-kalem" âyetinden "nun"; 5. mısradan Sûre-i Kaf'ın "kaf"ı; 6. mısrada "peygamber" kelimesinin

1 *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde yer alan "Falnâme" maddesinde (C. III, İstanbul 1979, s. 154-155) verilen bilgilerden, bu türün "istihracnâme"den biraz daha farklı olduğu anlaşılmaktadır (Bir falnâme örneği için bk. Halil Ersoylu, "Fal, Falnâme ve Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan", *İslâm Medeniyeti*, sy. 2, Haziran 1981, s. 69-81). Merhum hocam Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'nun büyük bir vukufla kaleme aldığı "Kültür ve Edebiyatımızda Şifre Alfabeleri" *(Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri, İstanbul 1988, s. 19 33)* adlı araştırmasında da mahiyet bakımından "istihracnâme"den oldukça farklı şeylerden bahsedilmektedir. Istihracnâme başlığı altında kataloglara giren birkaç örneği burada kaydetmekle yetiniyoruz ("İstihrâc-ı Hıfzî", "İstihracnâme", "istihracnâme-i Şeyh İlâhî", *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*, C. II, İstanbul 1961, s. 396).

2 Niyâzî-i Mısrî hakkında bk. Abdulbaki Golpınarlı, "Niyazi", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, istanbul 1964, s. 305-307; a. y., "Niyâzî-i Mısrî", *Şarkiyat Mecmuası*, C. VII, İstanbul 1972, s. 183-226.3 *Divân-ı Niyâzî*, Bulak 1259, s. 7; aynı şiir için ayrıca bk. *Niyazi Divanı*, istanbul 1967, s. 38-39.

4 Niyâzî-i Mısrî'nin manzumesinde işaret edilen hususun neye delâlet ettiğini bize nakleden arkadaşımız Sn. Nihat Azamat'a burada teşekkür etmek isteriz.

5 Biyografisi için bk. "Müştak Mustafa Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1986, s. 487.6 *Divân-ı Müştak Efendi*, İstanbul 1264, s. 29.

6 *Divân-ı Müştak Efendi*, İstanbul 1264, s. 29.

Rıza Tevfik'in el yazısıyla Çoban Baba'nın İstihracnâmesi

"râ"sı; 7. mısradan da "hû"daki "he" alınınca "maksad zâhir oldu" diyerek bu harflerin yanyana getirilmesiyle tuhaf bir şekilde "Ankara" kelimesinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu manzumeyle ilgili ilk yorum, aynı zamanda Konya mebusu olarak I. Büyük Millet Meclisi'nde de bulunan, Şer'iyye ve Evkaf Vekili, meşhur tefsir sahibi ulemâdan Mehmed Vehbi Efendi[7] tarafından yapılmış, benzer yorumlar daha sonraki tarihlerde başka eserlerde de tekrarlanmıştır[8].

Geçtiğimiz yıl Rıza Tevfik'in torunu sayın Rıza Başikoğlu tarafından bize verilen büyükbabasına ait müsvedde, not, defter ve mektuplardan oluşan evrak arasında, üzerinde başlık olarak sadece "Çoban Baba İstihracı" kaydı bulunan, oldukça yıpranmış tek yaprak üzerine yazılı bir manzume çıkmıştı. Rıza Tevfik'in, muhtemelen, bir kitap veya bir mecmuada rastlayıp kendi el yazısıyla kopya ettiği bu manzumenin yazılı bulunduğu kağıdın arka yüzünde de "Çoban Baba'nın Mevzun Falı" ifadesi yer alıyordu. Kırk mısradan meydana gelen bu manzumenin içinde yer alan bazı ifadelerden anlayabildiğimiz kadarıyla bu parça, büyük bir ihtimalle, kanlı bir darbe ile Sultan Abdülaziz'in Osmanlı tahtından indirildiği 1876 yılında ve "Çoban Baba" müstearının arkasına gizlenen birisi tarafından yazılmış. Hece vezniyle ve bu veznin 8+8=16'lı kalıbıyla kaleme alınan bu manzumede "elif, sin, mim, ayın, cim, râ, fâ" gibi bir takım rumuzlar zikredilmekte ve geleceğe ait bazı kehanetlerde bulunulmaktadır. 12, 13, 18, 19, 20, 21, 24 ve 25. mısralarda eksik veya fazla bazı hecelerin de bulunduğu bu manzume, manzume sahibinin de 35. mısrada belirttiği gibi, "cifir bilmeye" ve bütünüyle yorumlanmaya muhtaç. Biz böyle bir yorumu konunun erbabına bırakarak şimdilik burada sadece manzumenin metnini yayımlıyoruz[9].

Çoban Baba İstihracı

1. Sultan Azîz uyanacak şeriata dayanacak
   Kılınç kana boyanacak seyfi ele alacaktır
2. Tanzimat'ı bozarlar bu askeri kesterler
   Gör ne hâle getirirler biraz rahat olacaktır
3. Defterleri hep yaparlar senedleri hep atarlar
   Cumle hesâba bakarlar yedi devlet duyacaktır
4. Rıza Paşa azlin ister sanırlar ki hitâb etti
   Eskiler rahatta yattı muhakeme olacaktır
5. Sin ile ayn bir olacak gelecek sonra gelecek
   Ordular hep bir olacak ol dediğim olacaktır
6. Ahmed Mısır'dan gelecek Hızır beraber olacak
   İnce elekten eleyecek hem ser-asker olacaktır
7. Karadağ'ı alacaklar Fransız'ı kovacaklar
   Çok nüfûsun karacaklar bir azîm cenk olacaktır
8. Ol günlerde iz ararlar işe hem onu koyarlar
   Kırkını bire sayarlar devlet ma'mûr olacaktır
9. Gelip biraz zuhûr eder hânlerin işi biter
   Hep akçeleri geri gider topu birden atılacaktır
10. Elif ile ayn bir olacak kırâatle okunacak
    Çok devlet geri kalacaktır dost düşmen ayrılacaktır
11. Cezâyir'den mukâbil gelir Fransız hem kalır
    İngiliz kumandan olacak buna çoklar uyacaktır
12. Hâmlere kâr kalmayacak kimse çoğalmayacak
    Herkes aldığın verecek azîm mîzan kurulacaktır
13. Mîm'i yaz üstüne yatırlar bu hâli cümle görürler
    Hâmin başın keserler bir rezâlet olacaktır
14. Elif bu sözü açacak ince köprüden geçecek
    Bundan çok âdem kaçacak çürük sağ ayrılacaktır
15. Vakit Temmuz iş açılır Nemçe elme geçilir
    Etrafa tozlar saçılır boyarlar hem kaçacaktır
16. Cim ile râ ayn ile fâ bu derde hem ola şifâ
    Tarih yutar ehl-i safâ Kaf'tan Kaf'a olacaktır
17. Bunu dinzen Çoban'dır hâtırda akrabândır
    Eskiden benim babamdır o da sonra gelecektir
18. Cifir bilen bilir bunu tâ Mehdi'ye erer sonu
    Dâim Hakk'a doğru yolu sâhib-zamân olacaktır
19. Refiki çok fakir kışı bilmem erkek bilmem dışı
    Hesapta biter işi âleme şâyân olacaktır
20. Hak'tan erişince hitâb okusana bi-gayr-i hesâb
    Va'demiz oku ümmü'l-kitâb ol dem ayân olacaktır

Hel yenzurûne illâ

[7] Vehbi Efendi hakkında bk. Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul 1975, s. 76-78.

[8] Bu manzumenin Ankara'nın başkent olacağını haber verdiği hususu hakkında bk. *Divân ı Müştak Baba* (Hayatı ve Eserleri, haz. Mustafa Ozkul), İstanbul 1972, s. 14-16; Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul 1975, s. 136-137. İlk defa Ebüzziya Tevfik tarafından "Şeyh Muştak a Cevabnâme" başlığıyla *Numûne-i Edebiyat-ı Osmâniye*'de (4. b., İstanbul 1308, s. 138-141) yer alan ve II. Mahmud devrinin ünlu devlet adamı Akif Paşa'ya ait mektubun muhatabı Şeyh Muştak'ın birçoklarınca öyle zannedilen Bitlisli Şeyh Muştak olmadığı ve olamayacağını ilk defa ayrıntılı bir şekilde M. Kaya Bilgegil ele alıp incelemiştir (bk. "Şeyh Muştâk'a Dâir Bir İpucu", *Turk Kültürü Araştırmaları:* Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hâtırasına Armağan, C. XVII-XXI/1-2, Ankara 1983, s. 47-58)

[9] Son bir istihracname örneği olarak da, 1922 yılında Anadolu'da Milli Mücadele devam ederken İstanbul hahambaşısı olan Becerano Efendi'nin bir istihracını zikretmek istiyoruz. Becerano Efendi "İnnâ fetahnâ.." âyet i kerîmesinin ebced değeri olan 1338'den "büyuk zafer"i istihrâc ettiğini, "Gazi Mustafa Kemal" isminin ebced değerinin de yine aynı şekilde 1338 (1922) tarihine delâlet ettiğini açıklar (bk. Behçet Kâmi, "Hahambaşı Becerano Efendi ile Mülâkat", *İleri*, nr. 1685, 14 Teşrin-i evvel 1338/1922; aynı yazı için bk. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mucadele ve Gazi Mustafa Kemal*, C. II, İstanbul 1981, s 1023-1027).

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

GAZİ MUSTAFA KEMAL İMZALI BİR İTİMATNAME

Gazi Mustafa Kemal

Günümüzde "Güven Mektubu" diye bilinen itimatnameler, bir diplomatın görev yapacağı ülkenin devlet başkanına, ülkesinin devlet başkanı tarafından gönderilen resmî belgelerdir. Güven mektupları sunulduğu zaman elçi de tanınmış olur. Maslahatgüzârlar ise güven mektuplarını dışişleri bakanına sunarlar.

Mustafa Kemal'in ve dönemin Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın imzalarını taşıyan, sabık Belgrad Muavin Konsolosu Münür İbrahim'in Kirmanşah Şehbenderliği'ne tayini ile düzenlenen bu itimatnamenin, düzenlendiği halde sunulmadığı ya da tayinden vazgeçildiği ihtimal dahilindedir. ***(Emre Dölen Koleksiyonundan)***

"Dârülfünûn-i Osmani" ve "Mekteb-i Hukuk"

FAHRİ ÇOKER

Osmanlı Devleti'nde bir Dârülfünûn kurulması, ilk kez Gülhane Hattı (1839) ile milli eğitim alanında yapılması öngörülen yenilikleri gerçekleştirmek üzere kurulmuş bulunan Geçici Maarif Meclisi'nin düzenlediği 21 Temmuz 1846 tarihli tasarıda yer almıştır. Uzun bir aradan sonra 12 Ocak 1863'te törenle açılan ve çalışmalarını fizik, biyoloji, tarih ve felsefe alanlarında konferanslarla sürdüren bu Dârülfünûn[1]'un ömrü pek kısa olmuş, 1865'te kapanmıştır.

Hukuk bölümünün de yer aldığı İkinci Dârülfünûn, 20 Şubat 1870'de Sadrazam Âli Paşa'nın da hazır bulunduğu bir törenle açılmışsa da bir süre sonra verilen bir konferanstaki bazı sözler dinî inançlara aykırı görülerek genel nitelikteki konferanslar yasak edilmiş, 1871 ortalarında Dârülfünûn mezun vermeden kapatılmıştır. Bu Dârülfünûn'un kaynağı 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi[1] olup, Yüksek Okullar'ı konu alan 79 ve sonraki maddelerinde Istanbul'da Dârülfünûn-i Osmanî adı ile bir Dârülfünûn kurulacağı, Hikmet ve Edebiyat, İlm-i hukuk ve Ulûm-ı Tabiiye ve Riyaziye öğretimi yapan üç bölümden oluşacağı, İlm-i Hukuk Şubesi'nde fıkıh'ın muamelât bahsı ile fıkıh usûlü, Romalıların Kanunu ve Fransızların Hukuk-ı Adiye Kanunnamesi, Kamu Hukukuna ilişkin Muhakeme Usûlu, Kara ve Deniz Ticareti ve Ceza Kanunnameleri ile Ceza ve Hukuk Muhakeme Usûlleri, Hukuk-ı Mülkiye ve Devletler Hakuku okutulacağı, her şubenin öğrenim süresinin üç yıl olacağı, derslerin Türkçe verilmesi esas olmakla beraber yetenekli öğretmenler yetiştirilinceye kadar Fransızca ders verilmesi caiz bulunacağı belirtilmektedir.

Bu girişimin olumlu bir sonuç vermemesi üzerine Adliye Nezareti, 2 Temmuz 1870'de Kavanin ve Nizamat Dershanesi açarak nizami mahkemelerde görevli personelini yetiştirmeye çaba göstermekle beraber Darülfünûn açma girişimleri sürdürülerek, Darülfünûn-ı Osmani'nin kapanmasından üç yıl sonra Galatasaray'daki Mekteb-i Sultani'de Darülfünûn-u Sultani adı altında Türkçe ve Fransızca öğretim yapacak üç fakülteli bir Darülfünûn açılmış ve 1874-1875 ders yılında öğretime başlamıştır. Darülfünûn içindeki Hukuk Mektebi için düzenlenen iç tüzükde[2] okulun açılmasındaki amacın "halkın dâvalarının gereği gibi bir sonuca bağlanmak suretiyle haklarının korunmasını gerçekleştirecek bilgili kişiler yetiştirilmesi ve öğrenimlerini tamamlıyarak diploma alanların Adliye Nezaretince belirlenecek hizmetlerde kullanılması" olduğu vurgulanmaktadır.

Bu okul az sayıda mezun vermekle beraber Beyoğlu'nda olması, bazı derslerin Fransızca okutulmak istenmesi nedeniyle pek ilgi görmemiş, Adliye Nâzırı Ahmet Cevdet Paşa'nın gayretiyle 17 Haziran 1880'de Mekteb-i Hukuk-ı Şahane açılmıştır. 6 Kasım 1878 tarihli Nizamnamenin[3] 1. maddesindeki, "Kavanin-i Adliye ve Siyasiye-i Devlet-i Aliyenin ve hukuka müteallik usûl ve fünûn talim ve tedrisine mahsus ve Adliye Nezareti'ne merbut olmak üzere Hukuk Mektebi namiyle Dersaadet'de bir mektep küşat olunacak..." ibaresinde okulun açılmasına iki yıl önce karar verildiği anlaşılmaktadır.

Nizamnamenin 2. Bölümü'nde derslerin çeşitleri ile süreleri, 3. Bölüm'de

1 1. t. Düstûr, C.2 s. 184:219

2 1. t. Düstûr ,C.3-s. 439:443

3 1. t. Düstûr, C.4 s. 444:450

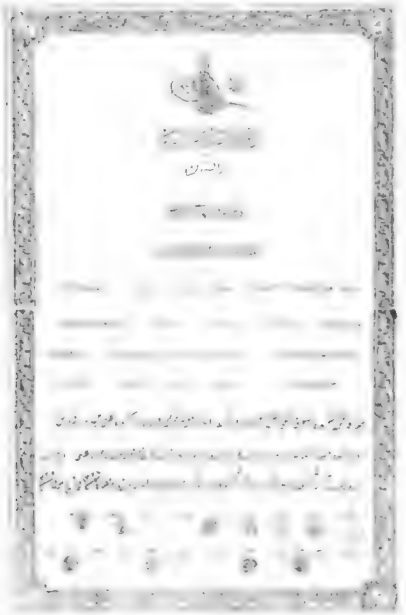

Dârülfünûn İlm-i Hukuk Şehadatnamesi

yönetim biçimi, 4. Bölüm'de öğretmenler, 5. Bölüm'de öğrencilerin kabul şartları ile görevleri, 6. Bölüm'de de sınavlar, 7. Bölüm'de öğrencilerin hakedişleri belirtilmekte, sondaki özel maddesinde, bu nizamname hükmünün, Maarif-i Umuriye Nizamnamesi'nin 80. ve 81. maddelerindeki Dârülfünûn-ı Osmanî Hukuk Şubesi'nin açılışına kadar geçici olarak süreceği ve ancak bu Hukuk Mektebinde mezun olacak öğrencilerin 7. bölümde belirtilen haklardan tümü ile yararlanacakları hükmü yer almaktadır.

Nizamname hükümlerine göre okula girmek isteyenlerin Osmanlı uyruğunda ve 18 yaşından aşağı olmaları, Türkçe okur yazar bulunmaları, sarf, nahiv, mantık coğrafya, hesap, Osmanlı ve dünya tarihi konularında bilgi sahibi olduklarını sınavla kanıtlamaları gerekmekte, her yıl sonunda yapılacak sınıf geçme sınavlarından ayrı olarak üçüncü yıl sonunda okulu bitirme sınavı yapılması öngörülmektedir.

Okulun öğrenim süresi 1885 ders yılında dört yıla çıkarılmış, Münif Paşa'nın Maarif Nâzırlığında (1885-1891) 1886'da Adliye Nezareti'nden ayrılarak Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. Aynı dönemde yüksekokul mezunları ile Sultani ve yedi yıllık İdadi mezunlarının okula sınavsız alınmaları kararlaştırılmıştır.

Hukuk Mekteb-i, II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü etkinlikleri arasında 14 Ağustos 1900 tarihli Nizamname[4] ile kurulan Dârülfünûn-ı Şahane'nin 1) Ulûm-ı Âliye-i diniye, 2) Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye, 3) Edebiyat'tan oluşan şubeleri arasında sayılmakla beraber okul niteliğini Meşrutiyet'in ilânına kadar korumuştur.

Dârülfünûn-ı Şahane 1912'de Emrullah Efendi'nin ikinci Maarif Nazırlığında "İstanbul Dârülfünûnu" olarak yeniden organize edilmiştir. Bu konudaki Talimatname, Devletin Resmi Gazetesi *Takvim-i Vekâyi* ve mevzuatın toplandığı Düstûr'larda yer almamakla beraber tarihsiz olarak bir broşür halinde Maarif Nezareti'nce yayımlanmış olup sonuna 21 Nisan 1912 tarihli Dârülfünûn ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname'nin[5] eklenmiş bulunması, bazı kaynaklarda Talimatname'nin aynı tarihte kabul edildiği şeklinde gösterilmiştir.

Bu Talimatnameye göre İstanbul Dârülfünûnu 1) Ulûm-ı Şer'iye, 2) Ulûm-ı Hukukiye, 3) Ulûm-ı Tıbbiye, 4) Fünûn, 5) Ulûm-ı Edebiye adları ile beş şubeyi kapsamakta olup, öğrenim süreleri Tıp'ta altı, Hukuk'ta dört ve diğer şubelerde üç yıl olarak saptanmıştır.

Yenilgimizle sonuçlanan I. Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) sonra Dârülfünûn, 11 Ekim 1919 tarihli Dârülfünûn-ı Osmanî Nizamnamesi[6] ile yeni bir kimliğe kavuşturulmuş, bilimsel özerkliği kabul edilerek "Maarif-i Âliyenin inkişaf ve terakkisine hadim Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fünûn Medreselerinden müteşekkil bir Müessese-i İlmiye" olarak tanımlanmıştır.

Ankara'da milli hükümetin kurulmasından sonra da Dârülfünûn bu kimliğini korumuş, 1 Nisan 1924 gün ve 493 sayılı "İstanbul Dârülfünûn'unun Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kanun"[7] la da katma bütçe ile yönetimi kabul edilmek suretiyle özerlik zinciri tamamlanmıştır.

Bakanlar Kurulunun 21 Nisan 1340 (1924) gün ve 473 sayılı kararı[8] ile yürürlüğe konulan İstanbul Dârülfünûnu Talimatnamesi ile de, İstanbul Dârülfünûnu'nun Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen ve İlâhiyat Fakültelerinden oluştuğu, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakültelerinde öğrenimin lisans diploması ile sona ereceği, istiyenlerin doktora yapabilecekleri, Tıp Fakültesinde öğrenimin ise doktora ile son bulacağı Dârülfünûn, bilimsel özerkliğe sahip olup, Hukuk Fakültesi'nde Roma Hukuku ve Mukayese-i Kavanin, Arazi ve Ahkâm-ı Evkaf, İktisadı Milli ve İhsaiyat-ı Cezaiye, Hukuku Medeniye, Usulü Fıkıh, Hukuk-ı İdare, Usulü Muhakematı Hukukiye, Hukuk-ı Ticareti Bahriye, Hukuk-ı Amme, Hukuk-ı Umumiye-i Düvel, Kavanini Malî ve İlm-i Malî, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye, Hukuk-ı Ceza, İktisat, Hukuk-ı Hususiye-i Düvel, Hukuk-ı Ticaret-i Berriye, Tatbıkat-ı Hukukiye, Cezaiye ve Ticariye, Tıbb-ı Adlî, Hukuk-ı Esasiye, Avrupa Hukuk-ı Medeniyesi (İktisadi, zirai ve İçtimai) derslerinin okutulacağı belirtilmekte, diğer fakültelerde okunacak dersler de sayıldıktan sonra öğretim elemanları ve nitelikleri, idare birimleri, kayıt, ücret ve sınavlar hakkında yeni hükümler getirilmektedir.

İstanbul Dârülfünunu, 31 Mayıs 1933 gün ve 2252 sayılı Kanunla kaldırılarak Milli Eğitim Bakanlığınca İstanbul Üniversitesi kurulmuş olup "Dârülfünun-ı Osmani" bu suretle işlevini tamamlamış bulunmaktadır.

4 1. t. Düstûr, C.7-s. 659:664
5 2. t. Düstûr, C.4-s. 460:463
6 2. t. Düstûr, C11-s. 401:409
7 3. t. Düstûr, C.5-s. 1047
8 3. t. Düstûr, C.5-s. 1098-1107

Abidin Dino

TAHA TOROS

Gazeteyi elime alınca, baş köşedeki fotoğrafıyla, Abidin Dino'nun ölüm haberini gördüm. Son aylarda, bu türden acı haberlerle sızlayan, yüreğim burkuldu.

Bu sanat ve kültür dostunun ölümü beni öylesine sarstı ki birkaç saat sonra telefon açan bir gazetenin duygularını öğrenmesine ve arşivimden bilgiler istemesine -üzüntümün devamı dolayısıyla- yardımcı olamadım.

Abidin Dino, fırçasıyla, kalemiyle, bilgisiyle, katıksız bir şöhrete sahipti. Bu şöhretini ne eleştircilerle, lehinde propaganda için özel dostluk kurarak kazanmıştı, ne de kendisini orada burada ballandıra ballandıra methederek karşısındakilerin saflığından yararlanmak isteyenlerin seviyesine inerek yapmıştı. Ciddi, tevazu içerisinde yaşayan, herkese hizmet ve dostluk veren bir kişiliğe sahipti.

Ben Abidin'i 1930'larda, şimdi bulunduğu yer işportacıların işgali altında olan Beyazıt camiinin yanındaki Küllük'de tanıdım.

Küllük o dönemde profesörlerle öğrencilerin, aydın gençliğin kahve içtikleri, uzun uzun sohbet ettikleri bir yerdi. Cüzdanları biraz elverişli olanlar, bitişiğindeki Emin Efendi Lokantası'nda karınlarını doyurduktan sonra buraya geçerler ve köpüklü kahvelerini, tatlı sohbetler içerisinde yudumlarlardı.

Abidin ve arkadaşları, sonraları sanırım adını Yahya Kemal'in verdiği *Gemi* adlı haftalık bir gazete çıkardılardı.

Abidin "Uzun İsmail Hakkı" dediğimiz İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yayınladığı *Yeni Adam* grubu içerisinde yer aldı. Ufak tefek desenler ve karikatürümsü görünümlü resimler hazırlardı.

D Grubu'nun En Genç Fırçası

Meşrutiyet'ten sonra başlayan ressamlar topluluğu, değişik adlarla, Cumhuriyet sonrasında hayli çoğaldı. Bazen aynı görüşleri ve sanat türünü paylaşanlar, bazen birbiriyle çelişkili fırçaların oluşturduğu bu tür topluluklar resim sanatının gelişmesine, ressamla halkın kucaklaşmasında hizmetleri açısından değer taşımaktadır. Bu topluluklara dair, son yıllarda araştırma yapanları, master ve doktora tezleri hazırlayanları gördükçe, sanatta aldığımız mesafeyi yürekten takdir edenlerden biriyim.

Abidin'e Sovyetler'den Davet

Abidin Dino, İstanbul'da 1-2 dergiye resimler vererek bu meslekte ilerlemeyi hedef alırken, yukarıda belirttiğimiz gibi, D Grubunu kuranların arasında yer aldı. Eserleri dikkati çeken Abidin Dino, 1934 yılında Rusya'ya davet edildi. O yılın başlarında Sovyetler'den İstanbul'a gelen "Türkiye'nin Kalbi: Ankara" adlı bir senaryonun çekimini gerçekleştiren Jutkiyeviç, Abidin'i çok beğendi. Kendisini Rusya'ya götürerek sinema dekorları üzerinde çalıştırmak istedi. Hükümetiyle temas kurdu. Ve tasarısını gerçekleşirdi. Abidin, 1934 Eylülünde Leningrat'a gitti.

O sıralarda Türkiye'ye gelmiş olan ünlü Sovyet ressamı Kerasimof da Abidin'in bindiği vapurla ülkesine dönüyordu. Abidin için, bu rastlantı çok yararlı oldu. O ülkede de resimlerini sergileme olanağı buldu. Sinema

Bu yazı ve resimler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. TT

Abidin Dino, 960'larda Paris'te (Fotoğraf: Ara Güler)

Karşı sayfada Abidin Dino imzasını çalışırken (Fotoğraf: Coşkun Aral)

konusunda bilgi ve görgüsünü geliştirerek, büyük dekorlar yaptı.

Dino'ların Kökeni

Dino ailesinin ilginç bir geçmişi var. Ailenin başı, Şam'dan göçerek Dilvinye'ye yerleşen Hüseyin Ağa'dır. Zekâsı ve cesaretiyle çevrenin takdirini kazanan Hüseyin, eşraftan bir kızla evlenir. Hüseyin, cesur ve silahşör bir kişi. Bölgenin şöhretlilerinden Bakkaloğlu ile anlaşır. Korfo adası karşısındaki Lapsi adasını fethederek buraya yerleşirler. Bu olay 1690'lı yıllara rastlar.

Elebaşı Hüseyin'in oğlu Ali, onun oğlu da Zeynel Abidin'dir ki; bu Abidin, Abidin Dino'nun dedesi olan Abidin Paşanın dedesidir.

Bunun oğlu Ahmet Bey (1785-1848), ülkesinde pekçok hizmetler yapmış olmasına rağmen, Babıâlıce Konya'ya sürgün edilir. Ve orada ölür. Mezarı, Konya'da Sultan Alaâddin Türbesinin bahçesindedir.

Ahmet Dino'nun oğlu olan Abidin Paşa, meşhur valilerimizdendir.

Parlayan Bir Yıldız: Abidin Paşa

Abidin Paşa (1843-1907), delikanlılık çağında saraya alındı. Silahşör olarak kültür yönü ağır basan eğitim gördü. İdari işlerdeki başarısıyla değişik görevlerde bulundu. Sivasta, Ankara'da, Adana'da, Selanik'te, ve Cezâir-i Bahr-i Sefid'te valilik yaptı. Üç ay kadar Hariciye Nazırı oldu.

38 yaşındayken, Sultan Abdülhamit kendisini Selânik'ten getirtip sadrazam yapacakken Şeyhülislam'ın:

- Efendimiz, Abidin Paşa Kulunuz pek gençtirler. Riyaset edeceği vükelânın hepsi ondan yaşlıdır. Abidin kulunuz, zekâsı ve dirayeti sayesinde, nasıl olsa ileride bu makama davet edilir, demesiyle bu görev ona verilmez.

Abidin Paşa, önemli bir kültür ada-

mıdır. Arapça, Farsça, Fransızca, Arnavutça, ve Yunanca dillerine âşinâdır. Hattâ Rumca yazdığı şiirler, Atina gazetelerinde yayınlanmıştır.

Abidin Paşa'nın edebiyat ve tasavvuf alanındaki büyük hizmeti, Mevlâna'nın *Mesnevi*'sini dilimize çevirmesidir. Mevlâna'nın düşüncelerini kapsayan bu eser, onun hakkında araştırma yapanlara önemli bir kaynak oluşturmuştur.

Abidin Paşa kitabın ve okumanın önemini, *Saadet-i dünya* adlı eserinde çok açık biçimde belirtir. Okumanın, yorulmadan daima okumanın, kitap hastası olmanın bir bakıma, dünya saadetlerinin en değerlisi olduğunu dile getirir. Ve şu görüşünü ekler:

"İnsanlar yakınları ve dostları tarafından bile terkedilebilirler. Fakat kitaplar ve risaleler daima en sadık dost olarak kalırlar."

Abidin Paşa'nın Adana Valiliği

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük vilayetlerinden valilik yapan Abidin Paşa'nın en uzun hizmet ettiği yerler arasında Ankara ve Adana vilâyeti vardır. Hattâ bugün bile Ankara'da büyük bir semtin adı Abidin Paşa'nın ismini taşır.

Eski Adanalıların hafızalarında yer

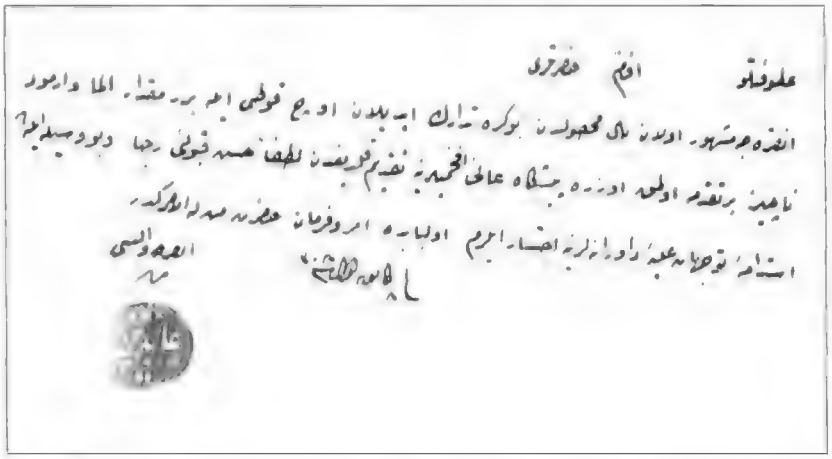

Abidin Paşa'nın Ankara Valisi iken kendi el yazısıyla kim olduğunu tesbit edemediğimiz bir devlet büyüğüne yazdığı mektup... Üstte

Abidin Dino'nun babası Rasih Bey ve çocukları. Rasih Bey'in solunda Ali(1891-1938) sağında Arif (1892-1957) ve kucağında Leylâ (1893-1966)

eden Abidin Paşa'yla ilgili bu yöreye ait çok değerli anılar dinlemişimdir. Abidin Paşa o yıllarda modern bir icraat olan Çarşının ortasına hâlâ yaşayan bir saat kulesi yaptırdı. Bu saat çaldıkça sesi bütün mahallelerde işitilirdi. Halk iş güç saatini ve namazını bu saatin sesine göre ayarlardı. Zamanın şairlerinden biri valinin bu hizmetine Ebcedle tarih düşürerek belirtmişti. Şu anda hatırıma gelen mısralarından bir ikisi şöyledir:

Ol Cenabı Abidine Abidin eyler dua
Zahiren saat çalar, manen hükümet seslenir
Çünkü o'ndan ruz-u şeb vakti ibadet seslenir.

Abidin Paşa'nın şimdiki Kız Lisesi binasının, Askerî İdare olarak temelinin atılışında da imzası vardır.

Abidin Paşa, Çukurova'daki tarımın modern usullerle yapılmasını sağlayan ileri bir görüşe sahipti. İlk defa Çukurova'ya batıdan tarım makinaları getirten odur. Örnek olmak üzere, bir kısmını satın alarak, bir kısmını bataklığı kurutmak suretiyle altmışbin dönüm civarındaki çiftliğinde, modern tarım aletleri kullandırmıştır. Abidin Paşa'nın Adana'ya verdiği hizmet dolayısıyla, Adana Belediyesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında en büyük ve güzel caddesine onun adını çivilemiştir. Yıllar sonra Abidin Paşa'nın torunu Abidin Dino Adana'daki sürgünlük yıllarında -dedesinin adını taşıyan- bu cadde üzerindeki *Türk Sözü* gazetesinde çalıştı.

Abidin Paşa'nın Çocukları

Abidin Paşa, Gül Hanım'la evlenir. Bundan -bendeki şecere taslağına göre (çünkü noksan tarafı olabilir)- Abidin Paşa'nın iki oğlu, iki kızı olur. Kızlarından Halide Hanım, Derviş Paşayla, Nefise Hanım Nuri Beyle evlenirler. Salim Bey çocuksuz ölür. Nuri Bey, edebiyat, sanat, siyaset, ve hukuk alanında tanınmış kişilerin babasıdır. Milletvekili ve gazeteci Celal Nuri, karikatürist Sedat Nuri, gazeteci ve hukuk profesörü Suphi Nuri bu zatın çocuklarıdır.

Abidin'in Babası Rasih Bey

Abidin Paşa'nın oğlu Rasih Bey, Divanî Muhasabat Reisi olan bir kültür adamıdır. Devlet memurluğu yanında bazı eserleride hazırlamıştır.

Rasih Bey *Üç Mektup, Selahiyeti Mebusana İlk Darbeyi Tecavüz* adlı broşürlerin sahibidir. İlki Ebüzziya tarafından, ikincisi Besityan Biraderler tarafından yayınlanmıştır.

Dino Paris'teki atölyesinde

Rasih Bey'in 1305(1888)'de Matbaa-i Ebüzziya'da basılmış olan Üç Mektup adlı eserinin kapağı...

Rasih Bey, aynı zamanda 1909 yılında da, meşhur Moltke'nin *Şark Mektupları*'nı dilimize çevirdi.

Abidinin Kardeşleri

Abidin Paşa'nın oğlu, Divanî Muhasebat reisi Rasih Bey, Saffet Hanım'la evlendi. 5 çocuğu oldu. Dedesinin adını olan Abidin Dino kardeşlerinin en küçüğüdür. Rasih Beyin bütün çocukları sanatkârdırlar. Bu sanatkar kardeşlerden en büyüğü olan Ali Ekrem Dino (1891-1938) Atina'da öldü. Kendisi tanınmış bir karikatür ustasıydı. Atina'daki Yunan karikatüristleri derneğinin başkanlığını yaptı. Birkaç defa evlendiğini sandığımız Ali Dino'nun, Saffet adlı bir kızı ve Atina'da Taki Mavromati adında bir banka müdürü olan damadı, bunlardan da iki kız torunu vardı.

Abidin Dino'nun ikinci büyük ağabeyi Arif Dino (1892-1957) ressam ve heykeltraştı. O da bir müddet büyük kardeşinin yerleştiği Atina'da (1924-1928) portre ressamlığı yaptı.

Abidin Dino'nun tek ablası Leylâ İleri (1893-1966) dir ki, Hukuk Profoserü ve gazeteci Celal Nuri İleri'nin eşi, Rasih Nuri İleri'nin annesiydi.

Abidin'in son ağabeyi Ahmet Dino'dur (1899-1978) .

Dino Ailesinden Ünlü Bir Elçi

Cemil Dino, Abidin Paşa'nın yeğenidir. İlginç bir adamdır. Aile Arnavutluk hanedanındandır. Arnavutluğun zengin ve nüfuzlu adamlarından olan Şevket Virlas Bey 1908'de Meşrutiyetinin ilânından sonra kurulan Osmanlı Parlementosu'na bölgesinden milletvekili seçildi. Bunun çok güzel ve kültürlü bir kızı vardı. Arnavut kralı Ahmet Zogo'yla nişanlandı. Ne var ki kral bu nişanı bozdu. Cemil Dino, kralın eski nişanlısıyla evlendi. Cemil Dino, eşi gibi Arnavutluk eşrafından köklü bir ailenin çocuğu. 1913 yılında Galatasaray'dan mezun oldu. Diplomasi mesleğine atıldı. Arnavutluk'un, Roma, Atina, Londra ve Sofya elçisi olarak görev yaptı. Sofya'daki yaşamı ilginçtir. Neredeyse her gece kralla birlikte yaşadılar. Kralla olan bu dostluğu sırasında doğan oğluna Bulgar Kralının adı olan Boris'i verdi.

Ben, bir rastlantı sonucu, Cemil Dino ve oğlu Boris ile tanıştım. Baba oğul ilginç kişilerdi. Arnavut soyundan gelen hanedanlıklarını, kişiliklerinde, sürdürüyorlardı. Cemil Dino, 1972 yılında Madrit'te öldü. Cenazesi Roma'ya nakledildi.

Arif İle Abidin'in Sürgün Hayatı

Bu sanatkâr kardeşler, güçlü fırçaları, deneyimli sanat güçleri ve bilgileriyle kader birliği yaparak yaşadılar.

II. Dünya Savaşı sırasında Adana'ya sürgün edildiler. Buradaki sürgün hayatlarını, iyi dostluklar edinerek, sabır ve sessizlik içerisinde sürdürdüler. Zaman zaman Halkevi bahçesinde veya onun karşısındaki yazlık kahvede kırık dökük iskemlelerde dost sohbetleriyle çilelerini doldurdular. Arif Dino, bu sohbetlerin baş aktörüydü. Abidin Dino ise eski Adana'nın konaklarını, çeşmelerini çizer, *Türksözü* gazetesine uğrar, oradaki çalışmalara katkıda bulunurdu. Arif Dino, hiç çalışmaz, kır kahvesi niteliğinde herkesin serinlemek için gittiği kahvede, kalın sopasını masanın üstüne koyarak, ya ayran ya kahve içerek, uzaklara dalarak, otururdu. Şâyet, çekinmeden onun yanına gelebilenler olursa sohbetlerini sürdürürdü.

O yılların bir bölümünü, görevim dolayısıyla, memleketim olan Adana'da geçirdiğim için, yaşlanmış hafızamı, 50 küsur yıl öncesine götürüyorum.

Yaşar Kemal ve Dino'lar

Yaşar Kemal (o günlerin Sadık Göğçelisi) Kadirli'den gelmiş, filizlenmeye hazır bir tohum gibi, Dino'ların masasına düşmüştü. Bizler serinlemek için, öğleden sonraları ya Halkevi bahçesine, ya karşısındaki kahveye giderdik. Arif Dino'nun gerek sanatçı, gerekse filozofu andıran sohbetlerinde de zaman zaman bulunurduk.

O günlerde, katıksız saflığıyla, çevremizde çocuk yaşta Kadirli'den gelmiş bir delikanlı peyda oldu. Sadık Göğçeli masaya sokulur, Arif Dino'nun sohbetlerini hayranlıkla dinlerdi. Eğer bir tahta iskemle bulamazsa bu tatlı sohbetleri dinlemek için yere çömelerek, bilgiye susamışlığını gidermek isterdi. Sadık Göğçeli, pırıl pırıl bir kır çocuğu olarak, dikkati çekmişti. Arif, bununla yakından ilgilendi. Sadık Göğçeli, o günlerde derin bir folklor tutkusu içerisinde ağıtlar toplar, eski derebeyler döneminde yakılan türküleri derlerdi. Özetle, okumaya düşkün öğrenmeye susamış bir delikanlıydı.

Dünya çapında bir kaleme sahip olduktan sonra, zaman zaman İstanbul'da rastlaştığımızda, o yılların anılarından bazı yansıtmalar yapar. Onun Halkevinde ve Ramazanoğlu kütüphanesinde ilk kez görev almasına ve eline ilk paranın geçmesine yardımcı olanlar arasında bulunduğumu hatırlatarak sıcak duygularını belirtir. Oysa Sadık Göğçelinin (Yaşar Kemal'in) folklor çalışmalarında ve ilerisi için kültürlenmesinde kendi gayreti yanında, Dino'ların büyük rolü olmuştur. Diyebilirim ki Arif ile Abidin'in Adana'ya sürgün edilmesi, Yaşar Kemal'in uyandırılmasına, teşvik görmesine ve keşfedilmesine ortam yaramıştır.

Abidin'le Yazışmalar

1958'lerden sonra Abidin Dino ile zaman zaman mektuplaşmalarımız oldu. Dino'dan, yaşlanmış olan hafızamda kalanlar, hep kültür ve sanat ağırlıklı konulardır. Görevli bulunduğum Paris'li yıllarımda Dino'yla çok zevkli sohbetlerimiz oldu. Daha sonra sanat, kültür ve biyografi ağırlıklı yazışmalarımızı sürdürdük. Yazışmalarımızın ağırlık yönü Paris'ten Türkiye'ye bazı etüdler için gelecek kişilere yardımcı olabilmemizi içeren konulardı. Nitekim bunlar arasında, ilk defa Türkler tarafından keşfedilen çiçek hastalığı ve tedavisiyle ilgili olarak bir eser hazırlayan ilk profesöre ve Nakşidil Sultan'la ilgili bir kadın yazarın araştırmalarına, ünlü kadın res-

Dino'nun çizgisiyle Yahya Kemal. Ustte

Dino'nun 1948'de Munis Faik Ozansoy'un kitabı için yaptığı kapak. En üstte

Dino çalışma odasında (Fotoğraf: Lütfi Özkok). Sağda

Sürgün yıllarında yaptığı bir yağlıboya çalışması (Taha Toros Kolleksiyonu). *Karşı sayfada*

samlarından -Ankara ve İstanbul'a gelen- Fallen'le ilgili çalışmalara büyük bir zevkle yardımcı olmuştuk.

Öte yandan eşi Güzin Dino'nun yayına hazırladığı bazı kitaplarla ilgili olarak istediği bilgilerin gönderilmesini büyük bir zevkle yerine getirmiştim.

Fikret Muallâ ve Abidin

Abidin Dino'yla yazışmalarımızın bir bölümü, Fikret Muallâ ile ilgilidir. Muallâ'nın ölümünden sonra, her ikimiz de bu müşterek dostumuz için kitaplar yayınladık. Abidin'in ince tevazuna bakınız ki bir mektubunda bana:

- Müsaade edersen, senin yazılarından da yararlanacağım, diyordu.

Oysa, Fikret Muallâ hakkında en geniş bilgisi olanların başında kendisi ver alırdı.

Fikret Muallâ deyince, burada değinmem gereken bir iki olay var. Rahmetli dostumuz yaşamını sağlam raylara oturtmamış, İstanbul'daki Akıl

Hastahanesi'nde doldurduğu çileden sonra, Parise gidip yerleşmişti. Orada çok ezildi. Çok hırpalandı. Fakat altın fırçasıyla, perişanlık içesinde de olsa Paris'i büyüleyen bir ressam oldu.

Fikret Muallâ o günleri anımsayarak, birgün, şöyle demişti:

- Hastalığım ve batasıca huyum buya, çok sıkıntı çektim. Polislerden, garsonlardan, komşulardan çok eziyet gördüm, saldırılara uğradım, sopalar yedim, zaman zaman karakollara düştüm. Akıl hastahanesine girip çıktım. Çok sıkıntılı bir olay sırasında, Türk Sefarethanesi'ne ve Konsoloshanesine, tanıdığım ve dost sandığım ne kadar kişi varsa telefonlar açtım. Benim o bunalımlı günlerimde kimseler ilgilenmedi! Hiç kimse beni korumadı ve aramadı. Tek arayan Abidin oldu. Birgün karakola geldi. İmza vererek o kaba saba polislerin elinden kurtardı. Hastahane günlerimde de tablo satıcısı Jean Estêv'i gönderdi. Bana onun yardımını sağladı. Ben nasıl olur da Abidin'i sevmem. Sevmek ne kelime, böyle dosta can kurban...

Abidin Dino, gerçekten Paris'te Fikret Muallâ'nın en yakın dostu ve hâmisiydi. Hattâ, Muallâ'yı himaye ederek çiftliğine yerleştiren, onu sokaklardaki hastahanelerdeki perişanlığından kurtaran Madam Anglês'i de Abidin bulmuştu. Fikret Muallâ Abidin Dino'ya eski tabirle insan-ı kâmil derdi. Sanatı için de şunları söylerdi:

"Her ressam, resim öğretemez. Hocalıkla ressamlık başka başka şeylerdir. Abidin, ressamlığın yanında, resmin her türlü tekniğine bihakkın vakıf bir kişidir. O resim mevzuunda bir atölye şefi ve profesörü olabilir..."

Yahya Kemal ve Abidin

Abidin Dino, geçmişi-değer süzgeçinden geçirerek- geleceğe aktarmasıyla da ilginç bir kişiydi. Büyük şairimiz Yahya Kemal'in, öğrenciliği sırasında 9 yıl oturduğu Paris'in en ünlü kahvesindeki bir masaya adının çivilenmesindeki gayretini takdir duygularıyla anarım. 30 ve 35 yıl öncesi bu konuda ilk kez teşebbüste bulunduğumu, Abidin yakından bilmekteydi. Ne var ki, bu teşebbüslerimiz, o yıllarda, takdir görmedi.

Daha sonra bu konu gündeme geldi ve gerçekleştirildi. Fransızca bir kitapçık hazırlandı ve anlamlı bir tören yapıldı. Bu broşür için benden de bâzı bilgiler ve fotograflar istendi. Kapak resmi Abidin Dino, Fransızca çevirileri Güzin Dino tarafından hazırlandı. Konunun gerçekleştirilmesinde, Büyükelçiliğimizin, rahmetli Mâruf Beyin ve o sıralarda Paris'te görevli bulunan şairimiz Melih Cevdet Anday'ın katkıları oldu. Kitabın iç kapağında - yardımlarımızdan dolayı- kahvenin sahibine ve bana bir teşekkür cümlesi yeraldı. Bunu bir kadirbilirlik örneği olarak minnetle anarım. Böyle bir takdir cümlesinin, Yahya Kemal kitapçığında yeralmasında, şüphesiz sayın komitenin ve özellikle Abidin Dino'nun payı olduğunu belirtmek isterim.

Kültürle Perçinlenmiş Bir Çift

Abidin Dino -Adanadaki sürgün yıllarında- Fransızca öğretmeni Güzin ile evlendi. Güzin Hanım da geçmişi kültürle yoğurulmuş bir aileden geliyordu. Geçmişinde güçlü kalemiyle ve yarı mizahî makaleleriyle, istibdad dönemi yöneticilerini ürküten ve bu yüzden sürgüne gönderilen kişilerle, maarif nazırlığına yükselen paşalar, Güzin Hanım'ın, aile şeceresinde yer alırlar.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Abidin Dino'nun sürgün hayatı sona erince, Dino'lar Ankara'ya geldiler. Güzin Hanım, Dil Tarih ve Coğrafya'da görev aldı. Abidin de ufak tefek seramikler ve resimler yaparak, Ankara'ya dedesinin vali olarak hizmet verdiği bu şehre alışmaya çalışırken güya yaptığı bir seramikte orak-çekiçe benzetilen çizgiler varmış gibi takibata uğradı! Her an izlenmesi çiftin huzurunu bozdu. "Ver elini Avrupa" diyerek yurttan ayrıldılar. Önce İtalya'ya gittiler. Türkiye'ye dönmediler. Abidin'in Türkiye'ye iadesi için Hükümetçe İtalyan hükümetine başvurulduğu bizde sadece gazete havadisleri arasında yer aldı. Yılmayan çift Paris'e yerleşerek, dişlerini tırnaklarını canlarına takarak çalıştılar. Türlü mahrumiyetlere katlandılar. Sonunda Paris'te, herkesin imrendiği, bir kültür çevresi oluşturdular. Güzin Dino, Doğu Dilleri Fakültesi'nde doktorasını yaparak, profesörlüğe yükseldi. Aynı fakültede, yıllarca hocalık yapan merhum İzzettin Bey'i hiç aratmadı. Emekliliğinden sonra da, sahasında aranan, başvurulan uzmanlılığını sürdürdü. Türk Edebiyatı'nın değerlerini dünyaya tanıtan Fransızca eserler verdi. Birleşmiş Milletlerin kültür kurumu olan UNESCO , Güzin Dino'nun bilgisinden yararlandı.

Abidin ise, Fransızların bile başvurduğu bir sanat ve kültür adamı olarak, haklı bir şöhret yaptı. Düşünce üreten kişiliğiyle, seyrek te olsa, İstanbul'daki gazete ve dergilere, görüşlerini yansıttı. Yalnız Fransızların değil, dünyanın sayılı gazetelerinden olan *Le Monde* da makaleleri yayınlandı.

Abidin Dino'nun sanat dünyasında ayrı bir koltuğu vardı. O, sanatın her dalındaki uzmanlığı ötesinde, edebiyat, tarih, sosyoloji alanlarında bilgi küpü bir aydındı. Her zaman okuyan, çalışan, kültür ve sanatla gece gündüz, iç içe yaşayan bir kişiydi. Soğuk kanlı, kimseyle didişmez, gittiği yerlerde ağırlığı ve ağırbaşlılığı hissedilen ve hele dostluğu, insancıllığı elüstünde tutan, kalbi dostluklarla çarpan, vefalı kişiliğiyle daima anılacak bir sanatkârdı.

Abidin Dino'nun ölümü, yalnız Türkiye için değil, Fransa için de büyük kayıptır.

Tanrı'nın mühleti bu kadarmış... Abidin Dino, çileli günleri, mutlu yıllarıyla aramızdan ayrıldı. Kişisel görüşüm odur ki, ünlü şairlerle yazarların, özellikle Picasso gibi bir resim dâhisinin takdir ettikleri Abidin Dino, sanat dünyasının gökkubbesinde, ismi ile resmi ile yaşamını sürdürecektir.

Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Beyannâmesi

Adalete Bir Çağrı

İzmir'de toplanan Müdafaa-i Hukuk Kongresi'nce (17-19 Mart 1335/1919) kabul edilen kararlar arasında, Galip devletlerin temsilcilerine gönderilen muhtıradan[1] sonra Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti[2] *tarafından yayımlanan kitapcık[3] Türk milletinin zaman aşımına bağlı olmayan haklarını, tarih-î bilgi ve belgelerin desteği ile uluslararası kamuoyunda savunulması amacını taşımaktadır.*

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra kurulan ve amaçlarından (m.2)[4] biri de "memleketin duygu ve düşüncelerini uygarlık âlemine bildirmek ve ulaştırmak, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişimlere karşı yasal ve bilimsel savunmada bulunmak" olan Cemiyet, bu kitabcığa eklediği levha ile Türkler ve azınlıklar arasındaki sayısal oranları belirtmektedir.

Türk ulusunun galiplerce "parçalanarak azınlıkların boyunduruğu altına düşürülmemesi" istemini de kapsayan beyannâme, özellikle Balkan Savaşlarından sonra, bu duruma düşmüş topraklar üzerinde yaşayan Türklerin kırımına da dikkati çekmiştir.

ERSU ERDİNÇ

(17 Mart 1919'da İzmir'de toplanan Millî Kongre tarafından kabul edilmiş ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yayımlanmıştır.)

Aydın ilindeki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Türk unsurun zaman aşımına bağlı olmayan haklarını medeni milletlere tanıtmak amacıyla İzmir'de kurulmuş olan *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, bu yönde derlenmiş belgelerle ilgili yargıyı dünya kamuoyuna bırakır.

Mütareke'nin imzalanmasından bu yana Yunanlılarca yönlendirilen taraflı yayın organları aracılığıyla, Helenizm'in merkezi gibi gösterilmeye çalışılan ilimizde, çok büyük çoğunlukla Türkler yaşamaktadır. Uygar dünyanın kamuoyunda yaratılmaya çalışılan tüm muhalif kanaatler, şüphe götürmez gerçeğin tamamen karşısındadır. Bu belgelerin incelenmesi, durumu ispat etmeye yarayacaktır.

Dünya savaşı sonrasında Türk milletinin içinde bulunduğu durum oldukça yıpratıcıdır. Ganimeti bölüşmek isteyen milletler de bu durumdan yarar sağlamak gayretinde birbirleriyle yarışmaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu, Yakın-Doğu üzerine emelleri olan yabancı bir diplomasinin çevirdiği dolapların baskısıyla hür milletlere karşı savaşa itildi ve yöneticilerinin suçları kadar, yanlışlarının da kurbanı oldu. En gerekli organlarından birinin kendisinden zorla kopartılıp alınmaya çalışıldığını anlayan, tüm savunma imkânlarından yoksun Türk milleti, hayatî açıdan, bu çağrıyı dünyada adaleti ve hürriyeti sağlamak için savaşmaya hazır büyük devletlere yollar.

Türk milleti, milletler arasındaki bu dev savaşın, her millete yaşama hakkı gibi, kendi sınırları içinde gelişme hakkının da tanınmasından ibaret mutlu bir sonuca ulaşacağına ve adaletin kendisi hakkında gerçekleşeceğine inanıyor. Türkler diğer milletlerden hiç farklı değildir; onların da diğerleri gibi millî ve dinî kurumları, dilleri, edebiyatları vardır ve asla, atalarını inkâr eden bir azınlık oluşturmazlar. Oysa memleketin en önemli bölümünde üstünlük sağlamaya çalışan Rumlar gerçeği çarpıtmak için herşeyi kullanıyorlar.

Amacı, Türklerin ezici çoğunluğuna bağımsız bir millet olarak yaşama

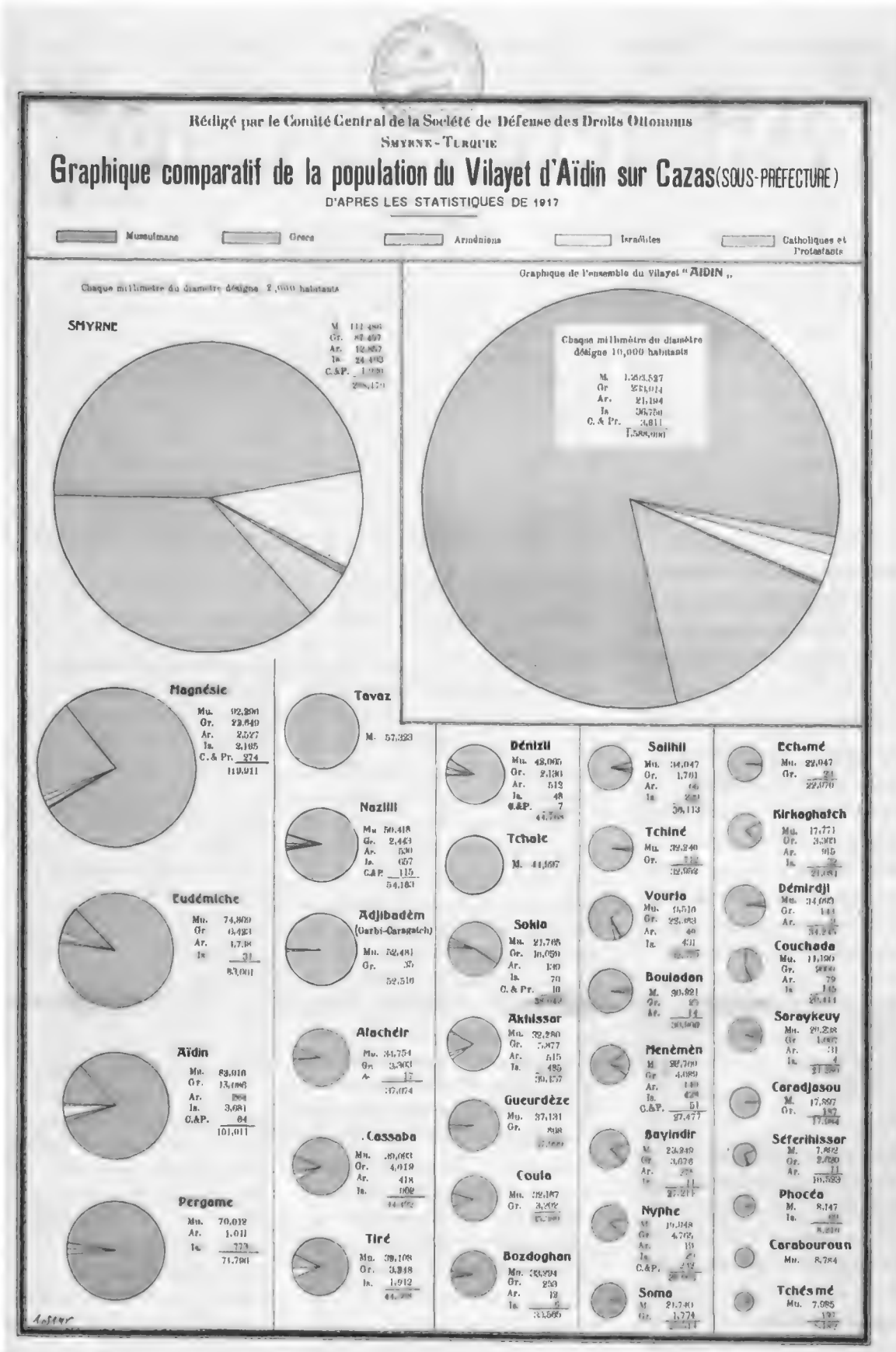
Rédigé par le Comité Central de la Société de Défense des Droits Ottomans
SMYRNE - TURQUIE
Graphique comparatif de la population du Vilayet d'Aïdin sur Cazas (SOUS-PRÉFECTURE)
D'APRES LES STATISTIQUES DE 1917
Musulmans
Grecs
Arméniens
Israélites
Catholiques et Protestants
Chaque millimètre du diamètre désigne 2,000 habitants
SMYRNE
Graphique de l'ensemble du Vilayet "AIDIN"
Chaque millimètre du diamètre désigne 10,000 habitants
M. 1,293,527
Gr. 233,014
Ar. 21,194
Is. 36,750
C. & Pr. 3,611
1,588,000
Magnésie
Mu. 92,290
Gr. 22,649
Ar. 2,527
Is. 2,165
C. & Pr. 274
119,911
Tavaz
M. 57,323
Nazilli
Mu. 50,418
Gr. 2,443
Ar. 530
Is. 657
C.&P. 115
54,163
Eudémiche
Mu. 74,809
Gr. 6,423
Ar. 1,738
Is. 31
83,001
Adjibadèm
(Garbi-Caragatch)
Mu. 52,481
Gr. 35
52,516
Aïdin
Mu. 83,916
Gr. 13,086
Ar. 264
Is. 3,681
C.&P. 64
101,011
Alachéir
Mu. 34,754
Gr. 3,303
Ar. 17
37,074
Cassaba
Mu. 39,093
Gr. 4,019
Ar. 418
Is. 902
Pergame
Mu. 70,012
Ar. 1,011
Is. 773
71,796
Tiré
Mu. 39,108
Gr. 3,348
Is. 1,912
Dénizli
Mu. 42,005
Gr. 2,130
Ar. 512
Is. 48
C.&P. 7
Tchaïe
M. 44,997
Sokia
Mu. 21,765
Gr. 16,050
Ar. 130
Is. 70
C. & Pr. 10
Akhissar
Mu. 32,280
Gr. 5,877
Ar. 515
Is. 485
39,157
Gueurdèze
Mu. 37,131
Gr. 898
Coula
Mu. 32,187
Gr. 3,202
Bozdoghan
Mu. 33,294
Gr. 253
Ar. 12
Is. 6
33,565
Salihli
Mu. 34,047
Gr. 1,761
Ar. 66
Is. 239
36,113
Tchiné
Mu. 32,240
Gr. 712
32,952
Vourla
Mu. 9,510
Gr. 23,383
Ar. 40
Is. 431
Bouladan
M. 30,821
Gr. 25
Ar. 14
30,900
Menèmèn
M. 26,700
Gr. 4,089
Ar. 140
Is. 428
C.&P. 51
27,477
Bayindir
M. 23,249
Gr. 3,676
Ar. 278
Is. 11
27,211
Nyphe
M. 19,948
Gr. 4,765
Ar. 19
Is. 20
C.&P. 232
Soma
M. 21,740
Gr. 1,774
Echamé
Mu. 22,047
Gr. 23
22,070
Kirkaghatch
Mu. 17,771
Gr. 3,303
Ar. 915
Is. 32
21,081
Démirdji
Mu. 34,063
Gr. 143
Ar. 9
34,245
Couchada
Mu. 11,190
Gr. 9000
Ar. 79
Is. 145
20,414
Saraykeuy
Mu. 20,238
Gr. 1,007
Ar. 31
Is. 4
21,280
Caradjasou
M. 17,897
Gr. 187
17,984
Séferihissar
M. 7,892
Gr. 2,620
Ar. 11
10,523
Phocéa
M. 8,147
Is. 69
8,210
Carabouroun
Mu. 8,784
Tchésmé
Mu. 7,985
197
8,182

Vilayet d 'Aïdin
&
Sandjak de Mentéché
I. Rhodes

hakkını inkâr etmek olan yayınlar ve propagandalar; Türklerin Küçük-Asya'ya (Anadolu'ya) göçleri zamanına ilişkin, varolmayan tarihî haklar öne sürmek üzere kuruludur.

Gerçekte, Rum kolonileri, Türklerin tarih sahnesine çıkışlarından 15 yüzyıl önce, Roma İmparatorluğu tarafından yokedilmişlerdi. Oysa, Rumların iddialarını, Türklerin tarihî açıdan tartışılmaz haklarını ve bugünkü kültürel ve etnik durumu inceleyerek, bu taleplerin Türklerin yararına olduğunu kanıtlamaya çalışacağız. Bu inceleme tarihî, etnik ve medenî haklara dayalı olacak.

Tarihî haklar konusunda, gelecekteki barışın sağlam temellerini kurmak ve milletler arasında çekişmeden sakınmak amacında, barışın ilkelerini ve koşullarını hazırlamaya uğraşanların, tarihî bağları hiç dikkate almadıklarını ve onları büsbütün savsadıklarını gözlemliyoruz. Bununla beraber, tarihî temellere dayanan tartışılmaz haklara da sahip olan biz Türkler, bu konuda bazı gözlemlerimizi eklemeyi zorunlu görüyoruz. Doğruluğu gösterilmiştir ki, Eski İran'ın oluşumunu sağlayan, iç kesimlerdeki farklı ülkeler gibi, Küçük Asya kıyısındaki, Roma eyaleti olan Rum kolonileri de Bizans İmparatorluğu'nu kurdular ve bu imparatorluğun boyunduruğu altında yaşayan milletlerin karışımından oluşan bir topluluk meydana getirdiler. Bu milliyetler, Doğu İmparatorluğu'nun yaşadığı on yüzyıl boyunca, ülkenin kuzeyinde ve güneyinde savaşmayı ve birbirlerini öldürmeyi sürdürdüler. Bu çekişmelerden ve bu karşılıklı yokedişlerden sonradır ki, buralara varan doğulu Türk göçmenler Küçük-Asya'ya girdiler ve bu çekişmelerin yarattığı boşluğu doldurdular. Tarih sahnesine yeni millî unsurların çıkışı ve iki imparatorluğun, Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarının oluşması bu dönemde görülür. Şu halde Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca fetih temeline dayanmadığı ama tarihî evrimin bir sonucu olduğu görülüyor.

Halkların, Merkezî ve Doğu Avrupa'nın farklı bölgeleri arasındaki göçü sonrasında oluşan millî yönetimlerin tarihî hakları söz götürmez biçimde kabul edilirken, aşikardır ki, Türklerin aynı türden hakları, emperyalist emeller güden bir başka milletin iddialarına kurban edilemez.

Eğer, baskın azınlığın âdil olmayan prensibi ve yüzyılların sonucu olan tarihî gerçeklerin inkarına dayanan "yarar" kabul edilirse, bu azınlığın kayıp tarihî haklarını yeniden vermek bahanesiyle, birçok hükûmet, tamamen çelişen dönüşümler konusunu görüşecekti: Benzer bir çözüm adalet prensiplerine aykırı olurdu. Dili, görenekleri, gelenekleri olan ve etnik bir birlik oluşturan bir milletin bazı hakları vardır. Bunların en başta geleni, azınlık haklarını güvence altına alan bir hükûmet yönetiminde bağımsız yaşamak hakkıdır.

Anadolu Türkleri'ne gelince, onlar ezici bir çoğunluk oluşturuyorlar. Buna karşılık diğer etnik unsurlar sadece ülkenin şurasına burasına dağılmış olarak yaşayan azınlıklardır. Helenizm'in temelsiz iddialarının olduğu Aydın ilinde yaşayan Rumlar da zaten tüm diğer illerde olduğu gibi azınlıkdır.

Ekte bulunan açıklayıcı harita, Müslüman-Türk nüfusun iç kesimlerdeki ve kıyı boyundaki yoğunluğunu apaçık gösteriyor. Yunanlılar tarafından bize yöneltilen propaganda, dünyayı, Küçük Asya kıyılarındaki illerde yaşayan Ortodoks-Rum unsurların, bu illerin nüfuslarının çoğunluğunu oluşturduklarına inandırmak amacındadır. Bu iddialar tamamen gerçeğe aykırıdır. İşte kanıtları: 1891 yılında uzman yetkililer tarafından hazırlanan resmî bir istatistiğe göre, Menteşe sancağı dahil olmak üzere Aydın ilinin nüfusu 1.352.119 kişidir. Nüfusun dağılımı şöyledir:

1.118.496	Müslüman-Türk
195.431	Ortodoks-Rum
1.979	Katolik-Latin, Protestan
13.940	Ermeni
22.273	Musevi
1.352.119	

Düyûn-ı Umûmî idaresi tarafından özel olarak bu konuda inceleme yapmakla görevlendirilen M. Cuinet, pek ünlü çalışmasında bu sayıların gerçekliğini şu biçimde doğruluyor:

1.100.000	Müslüman-Türk
210.000	Ortodoks-Rum
15.000	Ermeni
23.000	Musevi
56.000	Yabancı uyruklular (Çoğu Yunan)
1.404.000	

Yunan çevreleri ve bu iddiaları ileri sürenler Aydın ili kıyılarında yaşayanlardan Yunanistan'a göç etmiş olanların sayısını abartarak, kamuoyunu yanıltmaya çalışıyorlar. Bu konudaki taraflı yayınların aşağıdaki sayılar karşısında hiç bir değeri yoktur:

1912'de, yani Rumların göçlerinden önce, ilin nüfusu 1.594.849 kişiydi:

1.239.792	Müslüman-Türk
298.373	Ortodoks-Rum
20.899	Ermeni
35.784	Musevi
1.594.848	

Farklı tarihlerde ve belli kaynaklardan alınmış bu sayıların incelenmesiyle kolayca anlaşılabilir ki, Yunan basınının aşırı abartılmış yayınları gerçeğin uzağındadır.

Diğer yandan bu verilere üzerinde

	Ortodoks-Rum	Müslüman-Türk
Aydın Vilâyeti	233.914	1.293.527
Karesi Sancağı	85.548	368.404
Menteşe Sancağı	10.192	134.767
	329.624	1.796.700

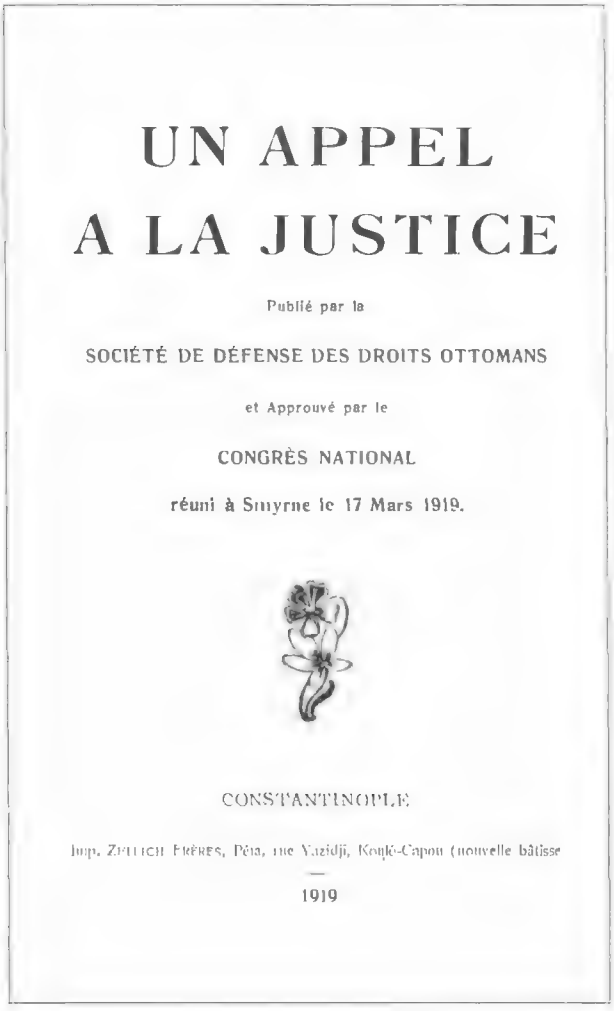

UN APPEL
A LA JUSTICE

Publié par la

SOCIÉTÉ DE DÉFENSE DES DROITS OTTOMANS

et Approuvé par le

CONGRÈS NATIONAL

réuni à Smyrne le 17 Mars 1919.

CONSTANTINOPLE

Imp. ZELLICH FRÈRES, Péra, rue Yazidji, Kouk-Capou (nouvelle bâtisse

1919

Yunan emperyalizminin iddiaları bulunan, kuzeyde Karesi ve güneyde Menteşe sancaklarının nüfusu eklenerek aşağıdaki sonuca ulaşılır:

Açıkça görülüyor ki, böyle yoğun bir halkın, kendi yurduna yönelmiş tüm emellere karşı koymak, millî bütünlüğünü ilan etmek ve Osmanlı Hükûmeti'ne bağlılığına hiçbir zarar gelmemesini istemek gibi kutsal hak ve ödevleri vardır.

Rumlar, Türkleri sayısız kötülükle suçlamaya ara vermiyorlar. Yakın-Doğu'ya bağımsız bir devlet olarak yerleşmelerinden bu yana Türklerin Hıristiyan ve Musevi azınlıkları asla ortadan kaldırmayı istemediklerini, hattâ dinî ve etnik kurumlarına saygı göstererek onları koruduklarını medenî dünyaya duyurmamıza izin verilsin. Bu azınlıkların imparatorluğun bağrında varlıklarını sürdürmeleri, öne sürdüklerimizin çürütülemez bir kanıtıdır.

Aksine, biz dünyanın dikkatini, Balkan Savaşı'ndan sonra Yunanistan'a terkedilen ve bugünkü durumun her açıdan çok güvensiz olduğu topraklarda yaşayan insanların, bugün pek sınırlı olan, eskiden ise yüzbinlerle ölçülen sayısına çekiyoruz ve her iki milletin adalete başvurabilmelerini istiyoruz.

Gerçek Türk'ü tanıyanlar, onun her zaman her millete ve tüm dinlere saygılı olduğunu kabul ediyorlar.

Hukuk açısından durumu etraflıca sergilenen Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki toprakları Osmanlı imparatorluğu'ndan koparıp almak, dinimize ve ırkımıza düşman bir milletin ellerine bırakmak için milyonlarca evladını Türkiye'den almak yalnızca açık bir adaletsizlik olmaz; böyle bir çözüm sayısız sonuç yaratır, karışıklıkları körükler ve dünya barışını tehlikeye sokar.

Yakın zamanda Yunanistan'a terkedilmiş olan topraklarda yaşayan Müslümanların kötü talihleri biliniyor. İlimizin bu ülkeye bırakılması, sonuç itibariyle, Türklerin sorgusuzsualsiz katliamları görerek bir meşru müdafaa hali içinde bulunacakları benzer bir rejimin yerleştirilmesi olurdu; Girit ve Makedonya'daki aynı üzücü olayların meydana geldiğini görürdük.

Makedonya gibi, Girit ve ilimiz arasında etnik ve coğrafî açıdan bir karşılaştırma yapılarak, kısa bir süre önce sözkonusu topraklarda yapmış oldukları gibi Türk ırkını kolayca yok edemeyecekleri ve karşılaşacakları direnişin uzun ve dehşetli olacağı bilinmelidir. Bir tarım merkezi olarak bilinen ülkemiz, ardı ardına gelen bu çekişmeler sonucunda virane olacaktır ve Yunanistan'a önerilmiş karşılık, yalnızca bir ırkın yokedilişine ve böyle verimli bir ülkenin yıkımına hizmet edecektir. Kuşkusuz, medenî Avrupa bu vahşi davranışları öfkeyle reddedecektir. Zira, Türkiye'nin parçalanması ve Türk ırkının yok edilmesi, tarihî olayların önceki haline dönüşüne yol açacaktır.

Bu pek yakın tehlike karşısında, Türkler ve Rumlar, Akdeniz havzasındaki ilgili güçlere yaklaşmalı, tüm emperyalist emelleri reddetmeli ve aynı biçimde, etnik yapılarıyla pekiştirilmiş sürekli bir barışı sağlamalıydılar. Ancak fetih düşüncesiyle gözleri kamaşan Yunanlılar felaketin tehdidini hiç görmüyorlar.

Umuyoruz ki, dünyanın kaderini yöneten, özgürlük ve adalet prensiplerini yol gösterici kabul eden milletler, Türkiye'nin parçalanmasına asla izin vermeyecekler ve yalnızca özgür gelişimini arzu eden ve yalnızca ilerleme yolunda yürümeye çalışan ırkımızın bütünlüğüne zarar getirebilecek tüm gidişata engel olacaklardır.

1 Muhtıra metni için bk.: Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşları Başlarken* (İstanbul 1970) s. 196-198.

2 İzmir'de, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti hakkında bilgi için bk.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler* (İstanbul 1952) s. 481-484; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi I.* (Ankara 1991) s. 125-126; Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* s. 33, dipnot: 12; Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları* (1918-1920) İstanbul 1992

3 *Un appel a la Justice.* Publié par la Société de Défense des Droits Ottomans et Approuvé par le Congrés National réuni á Smyrne le 17 Mars 1919. Constantinople 1919, Zellich Fréres, 10 p., 1 c., 1p.

4 Tunaya, a.g.e. s. 484, Nizamnâme-i esasî, m. 2; Sadeleştirilmiş şekli, Turan, A.g.e. s. 125.

BİR MARŞ

BOZKURT CÜMHURİYET MARŞI

Bozkurt Marşı'nın bestecisi Dr. Hilmi Bey (Oytaç, 1881 Selânik - 1942 Ankara) Askerî Tıbbiye mezunu olup 2. Dönem'den 6. Dönem'e kadar Malatya mebusluğunda bulunmuştur. Marşın notaları Ethem Üngör'ün *Türk Marşları* (Ankara, 1965) adlı kitabının 231-232. sayfalarında yeralmaktadır. Ancak Üngör, Dr. Hilmi Bey'in kimliğine dair bilgi vermemektedir.

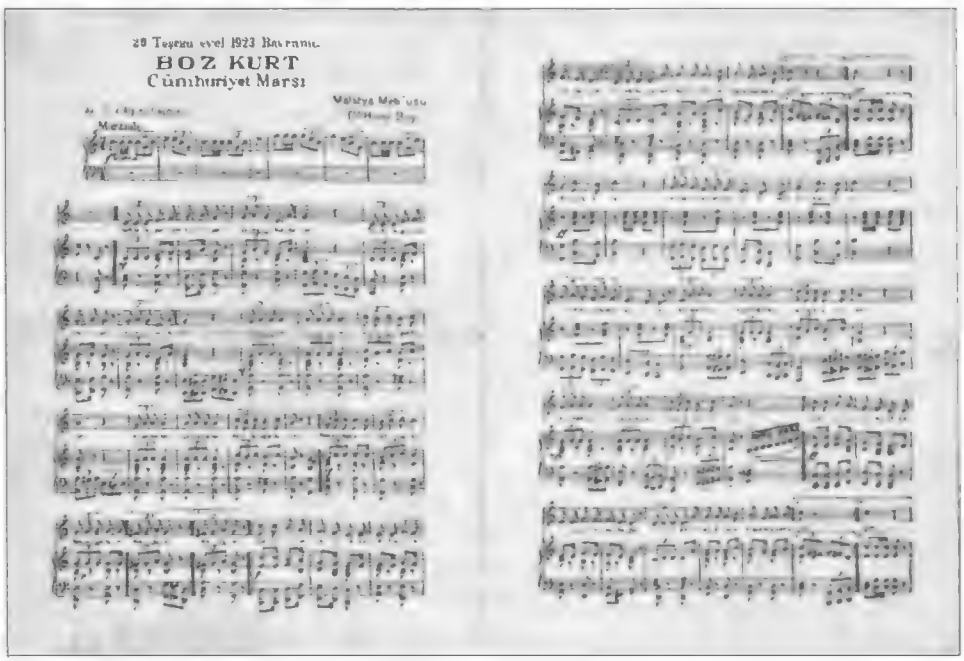

Şurâ-yı Ümmet'ten Seçmeler

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin tarihçesine hazırlık olarak, inkılâp öncesi belgeleri, haftalık Şurâ-yı Ümmet'te *"Vesâik-i tarihiyye" sıralaması ile yayımlanmıştır.** Yakın tarihimiz için bir malzeme özelliğini taşıyan ve Bahaeddin Şakir Bey tarafından açıklamalar da yapılarak yayınlanan bu belgelerin bazıları, Atatürk Kitaplığı yazmaları arasında bulunan (0.30) defterde de yer almışlardır.*

"İttihad ve Terakki'nin Tarihinden" başlığı altında sürdürülecek olan bu dizide I. Bölüm olarak, Haftalık Şurâ-yı Ümmet'in *200. (10 Kanun-ı evvel 1325)-220. (29 Nisan 1326) sayılarında yayımlanan belgeler verilmiştir. Bu belgelerin çevirim yazısında izlediğimiz esâs, o dönemdeki yazım kurallarına bağlı kalarak aktarmak olmuştur.*

EROL ŞADİ-FARUK ILIKAN

* *Şurâ-yı Ümmet*, 1902 kongresinden sonra Ahmet Rıza Bey'in etratında kalan grupların çıkardığı bir yayın organıdır. Nisan 1902'de yayına başlayan gazetede Ahmet Rıza ve Sarıpaşazâde Sezai başyazılar yazmıştır. 1906 dan sonda İttihad ve Terakki'nin yayın organı olarak bir süre Kahire'de yayınlandıktan sonra . II. Meşrutiyet le birlikte İstanbul'da çıkmaya başladı

** Bu belgelerin *Şurâ-yı Ümmet*"ın hangi sayılarında ve hangi tarihlerde yayınlandığına ilişkin olarak yazının sonundaki listeye bakınız.

I

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEM'İYYETİ

Kable'l-inkılâb Cem'iyyet'e âid "vesâik-i târihiyye"den: [1] 16 adet husûsî*

7-Nisan-[1]908

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti Hâricî Merkez-i Umûmîsi A'zâ-yı Kirâmına

Muhterem Kardaşlar:

29 Mart 1908 târihli ve 14 cevâb numaralı tahrirât-ı âliyyeleri arîze-i cevâbiyyesidir. Hâl-i hâzırda memleketimizi yakından tehdîd eylemekde bulunan Makedonya mes'elesinde Avrupa'nın ve bi'l-hassâ İngiltere'nin başımıza örmek istediği çorabın nescine mâni' olmak maksadiyle ibrâzı lüzûmuna cümlemizin kâni olduğumuz eser-i hayat-ı millî istihzarâtı bugünki meşâgilimizin esâsını teşkîl etmektedir. Avrupa kâbinelerine tevdî edilecek memorandumun tesvidiyle iştigal edilmekde olduğundan gelecek mektubumuzda Türkçesiyle Fransızca tercümesi müsvedde olarak takdim edilecekdir. Fakat mezkûr memurandumun merkez-i haricice oradan kabinelere tevzi'i bizce muvafık görülemiyor. Ve biz şu yolda tasavvurâtda bulunuyoruz:

Selânik, Manastır ve Üsküb'deki İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya konsolatolarına üçer kişiden mürekkeb muhtelit birer hey'et-i meb'ûsa aynı günün aynı saatinde gönderilecek ve kısa bir nutukla ve mensûb olduğu hükûmetin hâriciye nezâretine gönderilmesi ricasiyle mezkûr memorandum konsolosa tevdî olunacaktır. Bu nutukda, Türkiye'de Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti nâmiyle ve a'zâsı anâsır-ı muhtelîfe-i Osmaniyye'den mürekkeb olmak üzre bir Cem'iyyet teşekkül ettiğini ve bu Cem'iyyet-i hâfiyyenin İslâm ve Hı-

(*) Haftalık *Şurâ-yı Ümmet*, No: 200 (10 Kanûn-ı evvel 1325) s. 7-8

هفتلق

شورای امت

وأمرهم

Şurâ-yı Ümmet

ristiyan anâsırı arasında bir hakikî kardaşlık râbıtası te'sîs etmek ve muhtelîf Hıristiyan unsurları beynindeki münâferet-i şedîdeyi ortadan kaldırmak ve nihayet gerek Makedonya ve gerek sâir memâlik-i Osmaniyye'de yaşayan bi'l-umûm insanların sa'adet ve refâhını tekeffül eyleyecek ve medenî Avrupa'nın bugün Makedonya'da tevessül eylediği ıslâhatın esâsını teşkîl edecek olan Kanun-ı Esâsî'nin istirdâdını, Meclis-i Meb'ûsân'ın küşâdını te'mîn eylemek maksadında bulunduğunu ve kendilerinin böyle me'mûren konsolatoya müracaatları hukuk-ı beyne'lmilel kavâidine tevfiken teşebbüsât-ı siyâsiyyenin dâimâ mektûm kalacağını bildiklerinden ve kendi şahıslarını müfettiş ve vâli paşalara ihbâr etmeyeceklerine ve yalnız umûm millet-i Osmaniyye nâmına hükûmetlerinin hâriciye nezâretine takdim edilmek üzre getirdikleri memorandum'un müşârünileyh hâriciye nâzırına gönderileceğine emîn olduklarından ileri geldiğini ve mâhazâ kâide-i hukukiyye-i beyne'l-milele adem-i riâyetle hükûmete ihbâr edilmekden de çekinmeyeceklerini ve her hâlde konsolos beyin nâmusuna emîn olduklarını dermiyân eyleyeceklerdir. Bunu müteakib temdid-i ikâmet etmeyerek heman çekileceklerdir. Müteakiben bu memorandumun birer nüshası posta vasıtasiyle hâriciye nezâretlerine ve ecnebî gazete idârehanelerine gönderilerek Makedonya'daki konsoloslarına dahi bunların birer nüshalarının birer hey'et-i meb'ûsa ma'rifetiyle tevdî kılındığı bast ve hikâye olunacakdır.

Oldukça mühîm kıl u kali mûcib olacak derecede matbuât-ı ecnebiyyeyi işgâl eyleyecek olan bu teşebbüsât arasında birkaç hâinin..... birer ufak beyannâme ile sebeb ..... teşhiri Cem'iyyetimizin kesb-i nüfûz etmesini ve efkâr-ı umûmiyyenin intibâhını te'mîn eyleyecekdir zannederiz.

Binâen-âleyh bu bâbdaki karârımızın isâbet veya adem-i isâbeti hakkında mütâlaa-i âliyyelerinin âcilen iş'ârı mercûdur.

-Çeteler teşkîlatı bâlâda arz olunan ve birkaç hâinin ..... icâb ettiren teşebbüsât sırasında bi't-tâbi' mevki-i tatbîke vaz' olunacakdır. Çetelerin bir fikr-i müstakim-i siyâsî ile hareket ederek kanun-ı mübeyyin adâletin tatbîk ve icrâsından başka bir emel sahibi olmadıklarını yâr u agyâra tasdik ettirecek zevât-ı muktedire kumandasında sevki tabiîdir. Anâsır-ı muhtelîfe köylülerine tevzî edilecek beyannâmelerden bir tanesinin müsveddesi dahi memorandum ile beraber takdim olunacakdır.

-Bulgar, Rum, Sırb çetelerinin ifnâ-yı mevcûdiyyeti için pek çok mevâki-i mühimme işgal eylemekde bulunan efrâd-ı Cem'iyyet taraflarından mesâî-i mebrûre sarf edilmekde olduğundan ve Ulahlardan bi'l-hâssa bu husûslarca istifâde tariki düşünüldüğünden yeni teşekkül etmiş olan ta'kîb taburları vasıtasiyle tarama usûlü gibi semere ve te'sîrden bi'l-külliyye ârî olan bir usûlden daha emîn bir sûretde çeteleri tenkîl edeceğimizi zannediyoruz.

-Ta'kîb taburları hakkında size bir parça ma'lûmât verelim. Selânik; Manastır, Üsküb vilâyetlerinin merkez sancakları için dörder taburdan ibâret birer ta'kîb alayı teşkîl olundu. Bunların alay ve tabur kumandanlıklarına en muktedîr erkân-ı harbiyye zâbitleri intihâb edildiği gibi bölük yüzbaşı ve takım zâbitlikle

عثمانلی اتحاد و ترقی جمعیتی

قبل الانقلاب جمعیته عائد وثائق تاریخیه دن :

۱۶ نجی عدد خصوصی

۷ — نیسان — ۹۰۸

عثمانلی اتحاد و ترقی جمعیتی خارجی مرکز عمومیسی اعضای کرامنه

محترم قرداشلر :

۲۹ — مارت — ۱۹۰۸ تاریخلی و ۱٤ جواب نومرولی تحریرات علیه‌لری عریضهٔ جوابیه‌سیدر . حال حاضرده مملکتمزی بقیندن تهدیدایله‌کده بولنان ماکدونیا مسئله‌سنده اوروپانك والخاصه انگلترهنك باشزه اورمك ایسته‌دیکی جورایك نسجه مانع اولمق مقصدیله ابرازی لزومنه جله‌مزك قانع اولدیغمز اثر حیات ملی استحضارانی بوکونکی مشاغلمزك اساسنی تشکیل ایتمکده‌در . اوروپا قامپانیه‌سنه تودیع ایدیلمك محموراندومك تسویدیله اشتغال ایدلمکده اولدیغندن کلهجك مکتوبجزده ترکجه‌سیله فرانسزجه ترجمه‌سی مسوده اولهرق تقدیم ایدیلهجکدر . فقط مذکور محموراندومك مرکز خارجیه اوراق قابینه‌لره توزیعی ترجمه‌سیله موافق کوریلمیور . وزشو یولده تصوراتده بولنیورز :

Şurâ-yı Ümmet'in 200 nolu sayısındaki belge

rine dahi en genç ve en muktedîr zâbitân ta'yîn olundu. bunların elbise, ayakkabı, beksimad ve sâire gibi birçok havaicinin isticâlen ikmâline himmet olunuyor. Tabur ve bölük kumandanlarivle zâbitânın pek çoklarının etrâd-ı Cem'iyyet'den olduklarına şüphe yokdur. Bu taburlardan beherine bir mıntıka ve onun bölüklerine de birer mıntıka ta'yîn olundu. Her bölükden ellişer altmışar neferlik ikişer seyyar müfreze sûret-i dâimede kendi mıntıkaları dâhilinde dolaşacaklardır ki bu tertîbin netâyic-i müfidesini ümîd etmekteyiz. Zâbitânın a'zâ-yı Cem'iyyet'den olduklarını mektum bırakmak şartiyle bu ta'kîb kollarının pek mükemmel bir tertîb olduğunu *Şurâ-yı Ümmet* ve *Meşveret*'de neşretmek muvâfıkdır zannederim.

-Ulahlar hakkındaki vesayâ bizce de nazar-ı i'tinaya alınmışdır.

-Mühürler hakkındaki mütâlaa-i âliyyelerine iştirâk ediyoruz. Geçende takdîm ettiğimiz mühürlerin yazısı zâten *Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti* Merkezi olmak üzre tanzîm kılınmışdı. Bunun boş bırakılan mahalline "Selânik Vilâyeti 85 Merkezi" yazı ile yazılacak olur ise bu 85 rakamının meselâ Siroz olduğu ma'lûm olacağından bir mahzûr tekevvün etmez...

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti Dâhilî Merkez-i Umûmîsi Nâmına Sa'i [Mehmed Tal'at]

II

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEM'İYYETİ

*[Vesâik-i târihiyye: 2]**

Şûrâ-yı Ümmet (Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti) serlevhası tahtında Cem'iyyet'in kable'l-inkılâb fa'aliyetine dâir ba'zı vesâik-i tarihiyyeyi geçen nüshasında neşre ibtidâr eylemişdir. Mezkûr vesâik- tarih-i Osmanî'nin mühîm ve şanlı bir mebhasını teşkil edecek inkılâb-ı millîmize âid hüccetlerden bulunmağla hâl için de, istikbâl için de pek mühîmdir.

Bu nüshamızdaki vesîka Cem'iyyet'in hüsn-i niyeti ve inkılâbı vücude getirmek için bile insan kanı akıtmakdan ne kadar ictinâb etmek istemesi, Abdülhamid'in fıtratı gibi bir çok ahvâl-i rûhiyyeye delâlet etmekle şâyân-ı dikkatdir.

Abdülhamid'in "fenâ adamlar ile muhat bulunmak hâsebiyle" bunca fenâlıklara, "bilmeyerek âlet olmuşdur" zehâb-ı bâtılında bulunanlar var ise kendisinin ne kadar hayır-hâhâne ihtarâta-tashîh-i ahlâk ve tahvîl-i hatt ve hareketle değil belki-sibâ'ata savlet ile mukâbele ettiğini bu hüccetle anlarlar.

Hâkan-ı mahlû' Cem'iyyet'in âtîde münderic "ultimatomuna" karşı gûyâ Abdülhamid Kanûn-ı Esâsî'yi be-tekrâr i'tâ için hey'et-i vükelâ ile istişâre ettiğini ba'zı matbuât-ı ecnebiyye ile neşr ve işâa eylediği hâlde diğer taraftan hâfiyelerin adedini tezyîd etmek ve Cem'iyyet'i, bir baykuş şikârını arar gibi şiddetle ta'kîbe kıyâm etmek gibi denâetkârâne vesâile, türlü hiyle tevessül eylemişdir. Millet ve Cem'iyyet'in Abdülhamid hakkında bile ne kadar rahimkâr bulunduğunu ba'de'l-inkılâb dahi yine kendisini hükümdar tanımakla, müdhîş ve bi-nihâye cinâyetlerini afv etmekle kâinata göstermişdir.

Millet ve Cem'iyyet'in afv ve lûtfuna Abdülhamid 31 Mart vak'asiyle mukâbele etmiş ve denâet ve redâet-i cibilliyyesi tezâhür ve tahakkuk ederek sûretleri zîrde münderic fetvâ-yı şerîfe ve

(*) Haftalık *Şurâ-yı Ümmet*, No: 201 (17 Kanûn-ı evvel 1325) s. 2-3

عثمانلی اتحاد وترقی جمعیتی

شوری امت (عثمانلی اتحاد وترقی جمعیتی)
سرلوحه‌سی تحتنده جمعیتك قبل‌الانقلاب فعالیته دائر
بعض وثائق تاریخیه‌یی کچن نسخه‌سنده نشره ابتدار
ایلمشدر . مذکور وثائق، تاریخ عثمانینك مهم وشائق
رمیحثی تشکیل ایدیجك انقلاب مایزه عائد حجتلردن
بولنمغه حال ایجون‌ده، استقبال ایجون‌ده پك مهمدر .
بونسخه‌من‌ده‌کی ونیفه‌جمعیتك حس‌لیق وانقلابی وجوده
کتیرمك ایجون بیله انسان قانی آقمقدن نقدر اجتناب
ایتمك ایستدیکی، عبدالحمیدك فطرتی کبی رجوق احوال
روحیه‌یه دلالت ایتمکله شایان دقتدر .
عبدالحمیدك «فنا آدملر ایله محاط بولنمق حسیله» ونیجه
فنالقلره ، « بیلمیه‌رك آلت اولمشدر » ذهاب یاطانده
بولنانلر وارایسه کندیسنك نقدر خیرخواهانه اخطاراته
ـ تصحیح اخلاق وتحویل خط وحرکته رکل یاکمك
سیاماته صولت ایله مقابله ایتدیکنی بو جهتله اکلارلر .
خاقان مخلوع جمعیتك آتیده مندرج « اولتیماتومنه »
قارشو کویا عبدالحمید قانون اساسی‌یی بتکرار اعطا ایتمون
هیئت وکلا ایله استشاره ایتدیکنی بعض مطبوعات اجنبیه
ایله نشر واشاعه ایلدیکی حالده دیکر طرفدن خفیه‌لرك
عدیدی تزید ایتمك وجمعیتی ، رویاتوس شکارنی آثار
کبی شدتله تعقیبه قیام ایتمك بی دقتکارانه وسائله ، درلو
حیله توسل ایتمشدر . هانت وجمعیتك عبدالحمید حقنده
بیله نقدر رحمکار اولدیغنی بعدالانقلاب دخی بنه کدیسنی
حکمدار طانیمله ، مدهش وبی‌نهایه جنایاتلرینی عفو ایتمکله
کاشانه کوسترمشدر .

Şurâ-yı Ümmet'in 201 No'lu sayısındaki belgenin girişi

Bahaeddin Şakir

meclis-i umûmî-i millî kararnâmesiyle hal' edilmişdir:

Fetvâ-yı Şerîfe Sureti

"İmam el-Müslimîn olan zeyd ba'zı mesâil-i mühîmme-i şer'iyyeyi kütüb-i şer'iyyeden tayy ve ihrâc ve kütüb-i mezkûreyi menü harik ve ihrâk ve beyt-ül-malda tebzîr ve isrâf ile mesug-ı şer'î hilâfında tasarruf ve bilâsebeb şer'i katl ve haps ve tağrib-i raiyye ve sâir gûnâ mezâlimi i'tiyâd ettikden sonra salâha rücû' etmek üzere kasem etmiş iken yemîninde hânis olarak ahvâl ve umûr-ı Müslîmîn-i bi'l-külliyye muhtell kılacak fitne-i azîme ihdâsında ısrâr ve mukatele îka' etmekle men'-i Müslimîn zeyd-i mezbûrun tağlibini izâle ettiklerinde bilâd-ı İslâmiyyenin cevânib-i kesîresinden mezbûr-ı mahlû' tanıdıklarına dâir ihbâr-ı mütevâliyye vürûd edip mezbûrun bekâsında zarar muhakkak ve zevâl'inde salâh melhûz olmağın zeyd-i mezbûre imâmet ve saltanatdan feragat teklîf etmek veya hal' eylemek sûretlerinden hangisi erbâb-ı hal ve akd ü evliyâ-yi umûr tarafından ercah görülür ise icrâsı vâcib olur mu? El cevâb: Olur.

Ketebet'ül fakîr Es-seyid Mehmed Ziyaeddin Afa-llâhü anh

Meclis-i Umûmî-i Millî Kararnâmesi

"Bin üç yüz yirmi yedi senesi Rebiü'l-âhir'inin yedinci ve bin üç yüz yirmi beş senesi Nisan'ının on dördüncü Salı günü sa'at altı buçukda a'yan ve meb'ûsandan mürekkeben Meclis-i Umûmî-i Millî hâlinde ictimâ' eden hey'et de okunan ve zîri Şeyhü'l-İslâm Mehmed Ziyaeddin Efendi imzâsiyle mümzî bulunan fetevâ-yı şer'iyyede münderiç şıkkından hâl ciheti rüchan-ı müdellel ile bi'l-ittifâk tercih ve kabûl olunarak Sultan Abdülhamid-i Sânî Hilâfet-i İslâmiyye ve Saltanat-ı Osmaniyye'den ıskat ve veliahd-ı meşrû Mehmed Reşat Efendi hazretleri Sultan Mehmed han-ı hamis unvaniyle makam-ı Hilâfet ve Saltanat'a is'âd ve iclâs edilmişdir."

İşte bu iki suretin mütâlaasından anlaşılacağı vechile Abdülhamid cinâyâtı, tebzil-i emvâl ve katl-i reâya ve sâir fezayihi irtikâbı, şer'ân resmen mertebe-i sübût ve tahakkuka varmışdır. Her iki divân-ı harb-i örfînin netîce-i tahkikâtı olarak yapdıkları müşterek fezlekede bi'l-cümle cinâyetlerin menşe ve menba'ı Abdülhamid olduğunu irâe ile hakan-ı mahlû'un muhâkemesini taleb eylemişler ise de bu def'a da vükelâ-yı devlet gayet muhik olan divân-ı harb karârının icrâsına münâna'at eylemişlerdir.

Hâl' olunduğu dakikada milletden hayâtını dilenmekden başka bir endişe göstermeyen şahsa Osmanlı milletinin meşhûr mesel olan ulûv-ı cenabına yakışan o cebîn hayâtı bahş etmek idi ve öyle de olmuşdur. Ancak millet için zehirli yılandan daha zehirli bir mahlûk hakkında son tadbîr-i ihtiyâtî de alınmak lâzımdır. Bizim düşündüğümüz tedbîr-i ihtiyâtî de "Abdülhamid'i münferiden haps etmek"dir. Yok bu gün Kâtib kalfayı ister, gönderilir, yarın yanındaki biri durmak istemez, çıkarılır ise bir gün belki yine birçok vatandaş kanı akıtmasına sebebiyyet verilir. Abdülhamid hakkında merhamet marazdır. Bir def'a zuhûrunda hafazanAllah bu halden mütevellid mes'ûliyyet-i maddiyye ve mâneviyye kimlere râci olacakdır. Bilmek isteriz.

Huzur-i Şâhânelerine

Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti'nin hiç bir garaz ve husûmet-i husûsiyyesi yokdur. Şikâyeti 7 Zi'l-hicce 1293 târihli nutk-ı hümâyûnlarında i'lân buyurulduğu vechile "ferd-i vahidin veya efrâd-ı kalîlenin tahakküm-i müstebidânesinden neş'et eden hatiyât ve sû-i isti'mâl....." dendir. Akdem-i âmâli "mevadd-ı münderecesi hilâfet-i küberâ-yı islâmiyye ve Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye'nin hukukuna ve Osmanlıların hürriyet ve müsavâtına vükelâ ve me'mûrînin mes'ûliyyet ve salâhiyyetine ve meclis-i umûmînin hak ve hukukuna ve mehakimin istiklâl-i kâmiline ve mu-

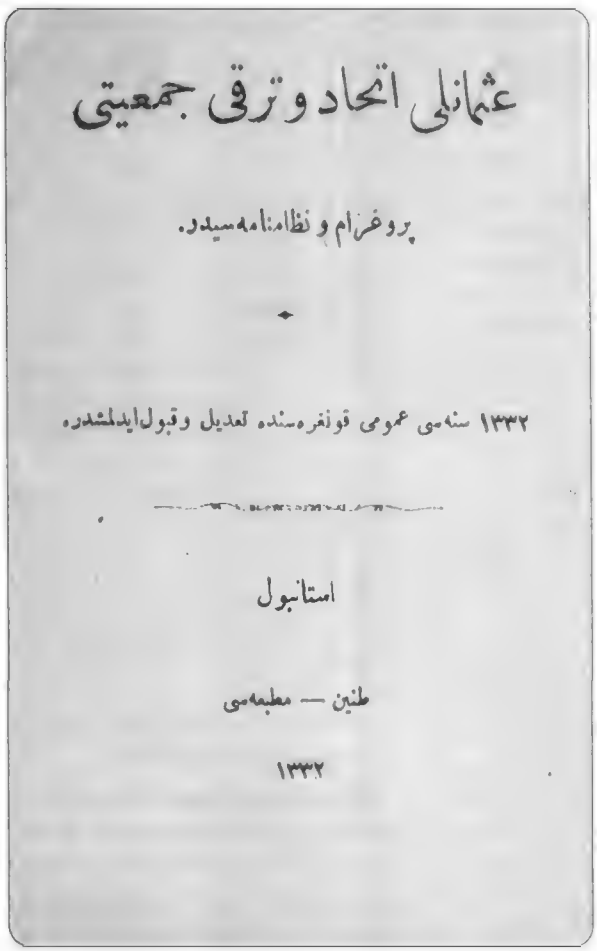
عثمانلی اتحاد و ترقی جمعیتی

پروغرام و نظامنامه سیدر.

۱۳۳۲ سنه‌سی عمومی قونغره‌سنده تعدیل وقبول ایدلمشدر.

استانبول

طنین — مطبعه‌سی

۱۳۳۲

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1332 (1916) Kongresi'nce kabul edilen Program ve Nizamname'nin kapağı

vazene-i maliyyenin sıhhatine ve idâre-i vilâyâtça hukuk-ı merkeziyyeti muhâfaza ile beraber tevsi-i me'zûniyyet usûlinin ittihâzına müteallik olup bunlar ise ahkâm-ı şer-i şerîfe ve mülk-i milletin kabiliyet ve ihtiyâcına mutabık..." olduğu tasdik buyurulan Kanun-ı Esâsî ahkâmının mevki'-i tatbîk ve icrâya vaz' olunmasıdır. Bu emel-i mukaddesin istihsâli yolunda cem'iyetimiz her fedakarlığı göze aldırmak ve ahiren mahza bu maksad-ı hayrı fi'le is'al eylemek niyetiyle diğer Osmanlı fırkalarıyle de birleşmişdir. Emîn olunuz ki umûm millet de bu fikir ve emelde müttehiddir. Zât-ı mülûkânelerine sûret-i zahirede sâdık görünen menfaatperest bir kaç hâinin ihbarât-ı kâzibe ve hatarât-ı fasikaları sem'i ve itibâr-ı şehrîyârilerine alınarak Millet Meclisi'nin tekrâr küşâdı bir müddet daha te'hîr edilecek olursa memleketde kanlar dökülecegi ve hanedan-ı saltanatın bu yüzden büyük muhâtarata ma'rûz kalacağı delâlet-i vukuât ile anlaşılıyor. Biz bu kanın dökülmesini hiç bir vechile tecviz edenlerden değiliz. Lâkin arzû-i umûmî-i millete muhâlefet edildiği takdirde dökülecek kan şu son senelerde Yemen, Rumeli, Girid'de dökülen kanlar gibi beyhude olmayacağı şübhesizdir. Ma'amâfîh bu kan vatandaş kanı, İslâm hûn-ı muazzez olduğundan bizce her damlası pek kıymetdârdır. Böyle bir kanın îşârına meydan vermemek yedd-i ihtiyar-ı şâhânelerindedir. Bu da ancak Kanun-ı Esâsî-i Osmanî'nin tekrâr mevki-i icrâya konmasiyle husûl bulacaktır.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti hanedan-ı saltanatın hukuk ve menâfi'ini hiç bir vakit milletin hukuk ve menâfi'inden ayır-

İttihad ve Terakki Cemiyeti Mührü

mamışdır. Kanun-ı Esâsî'nin mevki'-i fi'le tatbîkini Zât-ı şâhânelerinin maddî ve ma'nevî hukuk ve haysiyyetine aslâ halel getirmeyeceğinden ve hattâ tezyîd ve teâli-i şan ve şevkete bir medar-ı âzîm olacağından kaviyyen emîniz.

Husûsiyle şu aralık milletin gayret-i müştereke ve muâvenet-i mütekabilesiyle iş görmek saltanat-ı seniyyeye büyük bir kuvvet ve ale'l-umûm ümmete mûcib-i fevz ve hayât olacağı muhakkakdır.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti bu son teşebbüs-i istirhamkâranesinden de bir semere-i fi'liyye görmediği takdirde vukû'a gelecek ihtilâlât-ı inkılâbiyye netîcesi dökülecek kandan idâre-i hâzıranın şedîden mes'ûl olacağını arz eyler. Ol bâbda re'y ve tensib ve emr ve fermân saltanat-ı Osmaniyye'nin mes'ûl-i münferidi olan Zât-ı şâhânelerinindir.

12 Rebiü'l-âhir sene 1325-30 Nisan sene 1324 Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti Merkez-i Umûmî-i Hâricîsi

"Vesâik-i târihiyye" listesi

Bu belgeler, haftalık *Şurâ-yı Ümmet*'ın 200. sayısından (10 Kanun-ı evvel 1325/23 Aralık 1909) başlayarak 220. sayasına (29 Nisan 1326/12 Mayıs 1910) dek sürmüş olanlardır. Bk.:

1. No: 200, 10 Kanun-ı evvel 1325 (Belge 1);
2. No: 201, 17 Kanun-ı evvel 1325 (Belge 2);
3. No: 202, 24 Kanun-ı evvel 1325 (Belge 3);
4. No: 203, 31 Kanun-ı evvel 1325 (Belge 4);
5. No: 204, 7 Kanun-ı sanî 1325 (Belge 5);
6. No: 205, 14 Kanun-ı sanî 1325 (Belge 6);
7. No: 206, 21 Kanun-ı sanî 1325 (Belge 7);
8. No: 207, 28 Kanun-ı sanî 1325 (Belge 8);
9. No:208, 4 Şubat 1325 (Belge 9);
10. No: 209, 11 Şubat 1325 (Belge 10);
11. No: 210, 18 Şubat 1325 (Belge 11);
12. No: 211, 25 Şubat 1325 (Belge 12);
13. No: 212, 4 Mart 1326 (Belge 14);
14. No: 213, 11 Mart 1326 (Belge 15);
15. No: 214, 18 Mart 1326 (Belge 16);
16. No: 215, 25 Mart 1326 (Belge 17);
17. No: 216, 1 Nisan 1326 (Belge 18);
18. No: 217, 8 Nisan 1326 (Belge 19);
19. No: 218, 15 Nisan 1326 (Belge 20);
20. No: 219, 22 Nisan 1326 (Belge 21);
21. No: 220, 29 Nisan 1326 (Belge 22).

Görüldüğü gibi 13. belge yayımlanmamıştır

Balkan Sulh Konferansı. Soldan; Talât Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Halil Bey (Menteşe) ve Bulgar Savof

Muhyî -yi Gülşenî'nin *Menakib-i İbrahim-i Gülşen-i* Adlı Eserinde

Nasreddin Hoca

MUSTAFA DUMAN

Muhyî-yi Gülsenî'nin asıl adı İbrahim bin Muhammed'dir. Halvetiye'ye bağlı Gülşenilik tarikatının kurucusu olduğu için İbrahim Gülşeni olarak tanınır. Diyarbakır'da doğdu. Bir Türkmen ailesindendir. Menkıbe kitaplarında soyu baba tarafından Oğuz Ata'ya, anne tarafından da Hazreti Ali'ye kadar çıkarılır. İbrahim Gülşeni ilk öğrenimini amcası Şeyh Seyit Ali'den gördü. Sonra Tebriz'e gitti. Burada Uzun Hasan'ın kazaskeri Mevlâna Hasan tarafından korundu. Halveti şeyhlerinden Seyyid Yahya Şirvani'nin halifesi Aydınlı Dede Ömer Ruşeni ile tanıştı. O'na intisap etti. Dede Ömer Ruşeni'den hilafet alarak onun tarikatını yaymaya başladı. Erdebil Hanedanı'na mensup Şiiler'in ortaya çıkışı üzerine oğlu Ahmet Hayali ile Tebriz'i terkederek Diyarbakır'a kaçtı. Bir süre sonra Kudüs üzerinden Mısır'a gitti. Kısa sürede ünü bütün Mısır'da yayıldı.

Yavuz Sultan Selim Mısır'a geldiğinde (1517) İbrahim Gülşeni'ye bir arsa hediye etti. İbrahim Gülşeni bu arsa üzerinde bir zaviye yaptırdı. Zaviyesi ziyaretçilerle dolup taştı. Kanuni Sultan Süleyman onu İstanbul'a çağırdı. İbrahim Gülşeni İstanbul'da iyi karşılandı. Devrin ünlü bilginleri ile tanıştı. Birçok bilgin İbrahim Gülşeni'ye intisap etti.

İbrahim Gülşeni tekrar Mısır'a döndü ve yeni bir zaviye inşa etti. 1533 yılında öldü. Yerine oğlu Ahmet Hayali geçti.

İbrahim Gülşeni'nin kırk bin beyitlik Farsça Mesnevisi, Türkçe, Farsça ve Arabça Divanı *Envar Risalesi*, *Ruzname*, *Çobanname*, *Kademname*, *Simurgname* adlı eserleri vardır[1]

Muhyi-yi Gülşeni ve Eseri *Menakib-i İbrahim-i Gülşeni*

Tarikat kurucularının ve tanınmış şeyhlerin, dervişlerin üstüne halk arasında anlatılan, bir bölümü olağanüstü olayları içeren hikâyelere "menkıbe", bu olayların anlatıldığı kitaplara da "menakıbname" adı verilmektedir. İbrahim Gülşeni üstüne halk arasında anlatılan menkıbeler de oğlu Şeyh Ahmet Hayali'nin emriyle Edirneli Muhyi-yi Gülşeni tarafından derlenerek kitap haline getirilmiştir.

Hicri 935 (1528-1529) tarihinde doğan Muhyi kendisini bir eserinde şöyle tanıtmaktadır: "Muhammed bin Fathulah bin Abi Talib al-Edirnevi eş-şehir bi-Muhyi-yi Mişri min fukarayi'ş-Şeyh Ahmed bin İbrahim-i Gülşeni"

İlk ve orta tahsilini Edirne'de tamamlıyan Muhyi 1546 yılında İstanbul'a gitmiştir. Orada Ebussuud Efendi ve Muhyiddin Karamani'nin toplanılarına katılmıştır. Kanunî hakkında

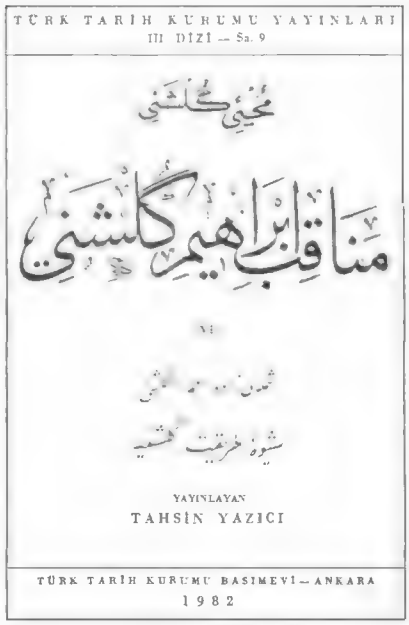

Menakib-i İbrahim-i Gülşeni

1 İbrahim Gülşeni için bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, İstanbul, 1977, s. 835-836; *Meydan Larousse*, 5. cilt, İstanbul, 1971, s. 421; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1. cilt, İstanbul, (1972), s 116; Ahmet Hilmi Şehbenderzade, *İbrahim Gülşeni Halveti Tarikatının Tanınmış Mıstığı Hakkında*, İstanbul, 1322, 32 s. Bu konudaki diğer kaynaklar *İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde verilmiştir.

Türkçe ve Farsça kasideler yazan Muhyi'ye Farsça'yı çok iyi bildiği için "Küçük Acem" derlerdi.

Muhyi daha sonra İstanbul'dan Edirne'ye döndü ve oradan da Mısır'a gitti. (1552) Mısır'da İbrahim Gülşeni'nin oğlu Ahmet Havali'ye bıat etti. Aynı zamanda kadı naibi de olan Muhyi Şeyh Ahmet Havali'nin kızı ile evlendi. Muhyi-yi Gülşeni olarak tanınan Muhyi bir ara Edirne'ye döner, oradan İstanbul'a gider ve son kez Mısır'a gider ve ölene kadar orada kalır. 1606 yılında ölen Muhyi-yi Gülşeni'nin eserlerinin sayısı 43'ü bulmaktadır. Bunlar arasında *Lugât ve Kavaid-i Balibilen* adlı eserinin özel bir yeri vardır. Bu kitap Muhyi'nin Türkler, Araplar ve Acemler için icad ettiği "Balibilen" adlı dilin sözcük ve kurallarını içermektedir. "Esperanto" denilen dünya dilinden ikiyüz yıl önce düzenlendiğini düşünürsek ilk "Esperanto"nun Muhyi-yi Gülşeni tarafından bulunduğu söyleyebiliriz.

Muhyi-yi Gülşeni'nin eserlerinden biri de konumuzu oluşturan *Menakıb-i İbrahim-i Gülşeni* adlı eseridir. Muhyi bu eseri şeyhi Ahmet Hayali'nin isteği üzerine yazdığını belirtmektedir. Dede Ömer Ruşeni'den başlamak üzere İbrahim Gülşeni ve etrafındakilerle Nakşibendi tarikatının ileri gelenlerinin menkıbelerini yazmasını isteyen şeyhi, bu emriyle kitabın içeriğini de çizmiş oluyordu.[2]

Tahsin Yazıcı *Menakıb-i İbrahim-i Gülşeni*'nin İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarından üçünü inceledi ve karşılaştırarak tenkitli metin olarak yayınladı.[3]

Menakib-i İbrahim-i Gülşeni'de Nasreddin Hoca

Menakib-i İbrahim-i Gülşeni Gülşeni ve çevresindekilerin biyografilerini içerdiği gibi o devrin Yakındoğusunun da iki yüz yıllık kısa tarihini vermektedir. Akkoyunlulardan Osmanlılara oradan Mısır'a uzanan geniş konuları içinde devrin tarihi, dini, bilimsel ve yönetsel olaylarını vermektedir. Biz yalnızca bu eserde yer alan bir *Nasreddin Hoca* hikâyesini inceliyeceğiz. Eserin diğer özellikleri konumuzun dışındadır.

Tahsin Yazıcı yayını olan karşılaştırmalı metnin 98. sayfasında Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup -ki İbrahim Gülşeni'ye Tebriz'de bir zaviye yaptırmıştı- zamanında Sultan Yakub'un önce mürebbisi ve sonra Kazaskeri ve vezirı olan ve Şafi Halil tarafından öldürülen Şeyh Kazi ile Hüseyin Çelebi arasında geçen bir konuşma yer almaktadır. Sonra Hacı Halil de bunların yanına gelir. Konu Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup ve eşi Begüm Hatun'dan habersiz yapılan bir nikâhtır. 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile yazılan bölümde Hüseyin Çelebi'ye bir soru yöneltiliyor. O, bu soruya aşağıda görüldüğü gibi Nasreddin Hoca'nın güzel bir fıkrası ile karşılık veriyor. *Menakib-i İbrahim-i Gülşeni*'de yer alan Nasreddin Hoca ile ilgili bölüm şöyle:

(40/3) Nakl olur ki: Bir gün Hüseyin Çelebi'ye Şeyh Kazi ile tenha bunu sual iderler ki: Begüm Hatun'dan ve Sultan Yakup'tan korkmayup bir nikâhı acaba kime itdürdünüz?

Evvela Hüseyin Çelebi der ki: Nasreddin Hoca hikâyetidir ki meğer (Hoca) meğer (ve) vehimden olmuş bir sahrada yitmiş, kimesne gelüp kaldırmamış, ahir acıkur, varur hatununa kendi kande ve ne yerde olduğun ve öldüğün beyan ider, Hatunu ehli mahalleye: "Hoca öldü gelin varalım getürelim"der. Halk der ki: Kim geldi haber getürdi? diyicek. Hatımi der ki: "Garib Hoca'nın kimi var? Öz kendi öldi ve kendi geldi haber verdi yine gitti". Pes bizim gibi fakirlerin kimi ola diyicek Şeyh Kazi sakit olup dururken nagah Begüm Hatun'un vekili Haci Halil gelir. Bu üçü bir yerde görüp hayretle oturur, Kazi, niye geldin deyu sorar, Şeyhe bakıp sükut eder. Hüseyin Çelebi kalkup gider. Kazi muradın söyle deyü ibram eder. Haci Halil der ki, Şeyh işitmiyecek kelâmı ben dahi işitmem. Şeyh der ki ol demez ise benim diyem ki siz gayri kaçan benim nameşru işe mübaşeretim görmüşsünüz. Benim nikâh emrinde ne dahlim vardır?

Hususa şimdi size dahi malum oldu ki ben vâkıf deyilim. Haci Halil kalkıp şeyhin elini öper ve Kazi'ye der ki: Beni Begüm Hatun cağurup hafiyeten perde ardından şimdi dedi ki var Kazaskere hafiyeten sor ki: Bu nikâhı etmeye kim cüret etti? Ki benim zannım Şeyhim Mevlâna İbrahim (Gülşeni) kıymıştır. Pes Şeyh keşfetti diyicek kazasker der ki: Bundan evvel Şeyh şimdi Hüseyin Çelebi'ye sual eyledi diyu bittafsil beyan eder ve Şeyh der ki: Bu makule sual ve ol Gezende Hatun'u kendilere nisbet etmek eylemezim. Bu senin tesvilatın ancak dimeyin Hacı Halil şermende olur (utanır). Şeyh Hüseyin Çelebi'yi anların dilinden bu veçhile halas eder."[4]

Sonuç

Muhyi-yi Gülşeni'nin 1569-1604 yılları arasında yazdığı *Menakib-i İbrahim-i Gülşeni*'de yeralan yukarıda özgün metni verilen Nasreddin Hoca fıkrası 16. yüzyılda onun ne kadar tanınmış olduğunu, her düzeydeki kişiler arasında fıkralarının nasıl yer bulduğunu göstermektedir. Konuşmalarda zor durumda kalanlar, örnek vermek isteyenler Nasreddin Hoca'nın bir fıkrasının anlatarak daha kolayca çözüme varacaklarının biliyorlardı. Eski metinler tarandıkça Nasreddin Hoca ile ilgili yeni yeni belge ve bilgilerin bulunacağını sanıyorum. Daha önce açıkladığımız Güvahînin *Pendnamesi*'ndeki manzum Nasreddin Hoca fıkraları ve Deli Birader (Mehmet Gazali)nin '*Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum*' adlı eserindeki Nasreddin Hoca kaydı bu konudaki örneklerdir.[5]

2 Muhyi-yı Gulşeni için bkz: Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Muellifleri*, 1. cilt, İst. (1972), s. 151-153; Tahsin Yazıcı (Yayınlayan), Muhyi-yi Gülşeni: *Menakıbi Ibrahim-i Gülşeni ve Şemlelizade Ahmet Efendi: Şivei Tarıkat-i Gülşeniye*", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982. Kitabın Onsözunde Muhyi-yi Gülşeni hakkında geniş bilgi vardır.

3 Tahsin Yazıcı, a.g.e. 1. Bolüm.

4 Tahsin Yazıcı, a.g.e. 98. sayfa. Metnin okunmasında yardımlarının esirgemeyen Sahaf Sami Onal'a burada teşekkür ediyorum.

5 Mustafa Duman, "Güvahi'nin Pendnamesinde Nasreddin Hoca", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 63, İst. 1989, s. 15-17; Mustafa Duman, Mehmet Gazali'nin (Deli Birader) "Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum" Adlı Eserinde Nasreddin Hoca", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 116, İst. 1993, s. 54-56.

Kuruluşunun 77. Yılında

Dâr-ül-elhân ve Türk Musıkisi'nin Gelişimi I

GÖNÜL PAÇACI

Yirminci yüzyıla yaklaşılırken, ülkemizde musıkînin çeşitli boyutlarının aktarımı için spesifik de olsa önemli görevler üstlenmiş ve tarihsel işlevleri olan Enderun, Mehterhane gibi kurumlar kapatılmış, imparatorluğun sosyal yapılanmasın'da görülen değişimlerin de etkisiyle sanat ortamında boşluklar oluşmaya başlamıştır. II. Mahmut döneminden itibaren benimsenmeye başlanılan fakat uzunca müddet saray çevrelerinde sistemsiz olarak ele alınan Avrupa musıkisi; aktarımı -notaya henüz geçildiği için- büyük ölçüde insan gücüne dayanan ve "cemiyetler" gibi etki alanı kısıtlı kuruluşlara, bir müddet de "tekkelere" sığınan geleneksel musiki ve halkın kendi arasında otantizmini yaşatmaya çalışan halk musikisi türleri bu belirsizlik ortamında kendi varlıklarını sürdürme gayreti vermektedir. İmparatorluğun zayıf düştüğü, toplumsal hayatın geçirdiği köklü değişikliklerle değişen dünya dengelerinin getirdiği etkilenimlerin derinden hissedildiği ve Cumhuriyete doğru uzanan siyasî yönelimin hazırlayıcısı olan II. Meşrutiyet döneminde, müzik hayatımız açısından ciddi ve olumlu bir yapılaşma hareketi görülür. Bu, Dar-ülelhân adlı kurumdur.

"Nağmeler Evi" anlamındaki adıyla bu müessese yakın musiki tarihimizde önemli yeri olan ilk resmi musiki okulumuzdur. Ülkenin bağımsızlık savaşı verdiği bir dönemde devletin musıkiye koruma ve teşvik güvencelerini sağlaması yönünden de çok özel bir konuma sahiptir. Geçirdiği birkaç yapısal değişikliğe karşın Cumhuriyetten sonra giderek oturan bu kurumda, musıkinin her türünde önemli sanatçılar öğrenci, eğitimci ve icracı olarak emek vermiştir.

Cumhuriyet'ten sonra ilk kez nota yayını yapan resmî kurum Dâr-ül-elhân'dır. Klâsik eserlerin tesbit, muhafaza ve aktarımında, icra heyetleriyle belli bir repertuarın halka sunulmasında ayrıca çok sesli musıkinin tanıtılıp yaygınlaştırılması doğrultusundaki çekirdek kadroların yetiştirilmesinde bu kurumun ve onun devamı olan İstanbul Belediye Konservatuarı'nın büyük hizmeti olduğu yadsınamaz.

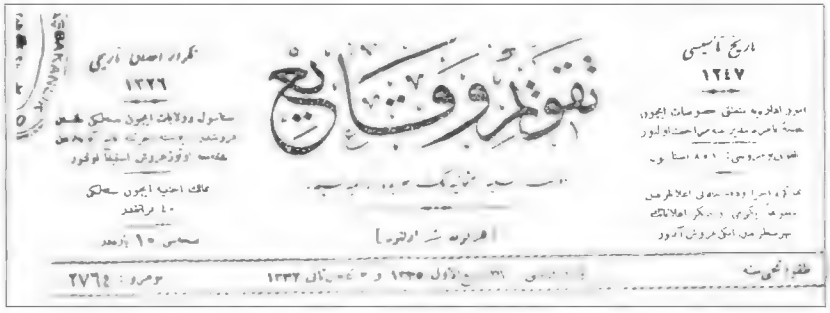

29 Rebi'ül-evvel 1335 /2 Kânûn-ı sânî 1332 Pazartesi tarih (1 Ocak 1917) ve 2764 No'lu Takvim-i Vekâyi

Kökleri bu kadar derinde olan bir kurumun mensubu olmak ve feyz almak bu ortamın havasını teneffüs etmiş herkes için bir iftihar nedeni, milletimiz ve musikimiz adına ortak bir onurdur.

Vasfi Rıza Zobu ve Dâr-ül-elhân'ın Kuruluşu

Vasfi Rıza Zobu (1902-1992) Dâr-ül-bedâyî döneminden günümüze kadar tüm değişimleri yaşamış önemli bir tiyatro sanatçısıdır. Ona göre Dâr-ül-elhan, Dâr-ül bedâyî'nin bünyesinde kurulmuş, daha sonra başka binaya taşınmıştır. Dâr-ül-bedayî'ye tam o sırada (1917) intisab ettiğini belirten Vasfi Rıza o günleri şöyle anlatır: "Dâr-ül-elhan ve Dâr-ül-bedâyi, Şehzadebaşı'nda beyaz bir konakta birlikteydi. Ben girdiğim yıl Dâr-ül-elhân, belediye kararıyla ayrılarak Ferah Tiyatrosu'nun arka sokağında sağ kolda, ahşap bir konağa taşındı. Ben o arada musıki ile de meşgul oluyordum. Hafız Sadettin Bey (Kaynak), Kemani Faruk Bey ve Abdülkadir Beyle birlikte meşk ederdik. Nota bilmez ama iyi usûl vururdum. O dönem sadece alaturka müzik öğreten Dâ-rül-elhân'a devam etmeyi de çok arzu ettim. Hattâ o sokağın başında durup sağa (konservatuara) mı yoksa sola (tiyatroya) mı devam edeyim diye uzun uzun düşündüğümü hatırlıyorum".

Vasfi Rıza ayrıca bir gün Behzat Budak'a gitmek için Tepebaşı Tiyatrosu'nun arka kapısından çıkıp mezarların arasından geçerken bir kâğıt yığını gördüğünü, dikkatle baktığında ise bu kâğıtların Dâr-ül-elhân'ın Şehzadebaşı'ndan taşınırken atılan resmî evrakları olduğunu anlar. Bunların arasında Tanburi Cemil Bey ve Muallim İsmail Hakkı Bey'e ait maaş senetlerini bulur.

Kuruluş Aşaması

Dâr-ül-elhân'ın hazırlayıcısı olan kurum, Dâr-ül-bedayi musiki koludur. 1914'te Şehremini Cemil Paşa (Topuzlu) zamanında bazı temsillerin müziklenmesi amacıyla kurulmuştur. Musıki şubesi başkanı Ali Rıfat Bey (Çağatay), hocalarından bazıları ise Zekâizade Ahmet Efendi, Leon Hancıyan, Abdülkadir Töre, Tanburi Cemil Bey, Zeki Üngör ve Zati Arca'dır. Şehzadebaşı Letâfet Apatmanında (Türkiye'deki ilk apartmandır.) çalışmalara başlanılmışken I. Dünya Savaşı başlamış ve "alafranga" bölümü kapatılmıştır. Türk musıkisinin çöküşünü önlemek, musıki zevkini yaygınlaştırmak ve klâsik eserleri aslına uygun olarak tespit etmek görevleriyle bırakılan "alaturka" bölümü ise çalışmalarını iki yıl daha sürdürdükten sonra savaş şartlarının güçlüğü nedeniyle 14 Mart 1916'da kapatılmıştır[1].

Dâr-ül-bedâyi ilk müzikli temsilini 12 Ocak 1916'da vermiş, piyesten önce rast eserler çalınmıştır. Oyundan sonra verilen konserin başındaki açış taksimini ise okulun hocalarından Tanburi Cemil Bey yapmıştır.

Dâr-ül-elhan'ın kurulması için ilk defa teşebbüste bulunarak, İstanbul'da bir musıki okulu açılması gereğini bir layiha şeklinde Maarif Nezareti'ne sunan, musıki üstadı Abdülkadir Töre'dir.

Bu sıralarda, Dâr-ül-elhân'ın kuruluş kararını hızlandıran şöyle bir olay cereyan eder: Almanya'dan Türkiye'ye gelip konserler veren bir müzik topluluğuna mukabelede bulunmak için, Zeki Üngör'ün başkanlığında bir müzik topluluğumuz Almanya'ya giderek konserler verir. O dönemde, ülkemizdeki Batı müziği icra düzeyinin gelişmemiş olmasından dolayı bu konserler beğenilmeyerek, sanatkârlardan ısrarla Türk musıkisi örnekleri istenir. Bu olayın yarattığı moral bozukluğu akla Abdülkadir Töre'nin daha önceden vermiş olduğu ve İstanbul'da bir musıki okulu açılması yönündeki raporunu getirir.

Bakanlıkça yapılan bir toplantı neticesinde kız ve erkek öğrenciler için ayrı öğretim yapan bir musiki okulunun açılmasına karar verilir. Bu düşünce etrafında dönemin ünlü sanatkâr ve musıki ustaları bir araya gelerek Dâr-ül-elhân'ın kuruluşu üzerinde toplantılar yapılır. Okulun adı, ilk başkanı olan Ziya Paşa'nın buluşudur.

Nihayet Sultan Reşat'ın "İrade-i Seniyyesi"[2] ile yürürlüğe giren "Musiki Encümeni ve Dâr-ül-elhan Talimatnamesi", Maarif Nezareti'ne bağlı ve yalnızca Türk musikisi öğretiminin yapılacağı bir kurum olan Dâr-ül-elhân'ın kuruluşunu bildirir[3].

Kuruluş ve Program

Dâr-ül-elhânın ilk eğitim programı incelenecek olursa sağlıklı bir temelde algılandığını yansıtan ve oldukça gelişmiş bir kapsamı olduğu görülür. Bu programın birinci bölümünün 1. maddesindeki kuruluş amacı; musıki sanatının bilimsel bir yolla eğitim ve öğretimi, geçmiş bestekârların değerli musiki eserlerinin yayımı, yeniden tanıtılması ve canlandırılması olarak özetlenmiştir: "Musıki encümeni ile Dâr-ül-elhân'ın maksud-ı te'sisi; *Madde* 1: Musiki sanatının ilmi bir surette ta'lim ve tedrisi ve musikiye ait asar-ı mutebere-i eslâfın neşr ve

فوق العاده قونسر

دارالالحان فصل موسیقی هیئتی طرفندن

تپه‌باشی قیشلق تیاترو سنده مارتك ۳۱ نجی جمعه ایرتسی
کونی آقشامی ویریله‌جك قونسره
مخصوص پروغرامدر .

مطبعهٔ عربیه

۱۹۲۳ ۱۳۳۹

13 Mart 1923'te Dâr-ül-elhân Fasl-ı Musıki Heyeti tarafından verilen Fevkalâde Konser. Bu konserde Ziya Paşa'nın "Anadolu Kahramanlarına Armağan-ı Zafer" adlı eseri icra edilmiştir.

ihyası maksadıyla Maarif-i Umumiye Nezaretince erbab-ı ilm ve ihtisastan mürekkeb bir musiki encümeni teşkil ve (Dâr-ül-elhan) namıyla bir de musıki mektebi küşad olunmuştur."

Musıki encümeni Başkanı, eski Evkaf Nazırı ve Washington Büyükelçisi Ziya Paşa'nın gözetimi altında açılan Dâr-ül-elhân'ın müzik komisyonu bestekâr ve eski Şuray-ı Devlet üyesi Rahmi Bey, Udi Ali Rıfat Bey ve Bebekli Refik Talat Bey'den oluşmaktadır. (Bazı kaynaklarda Ziya Paşa'nın Musiki Encümeni Başkanı olduğu sırada Rahmi Bey'in de Dâr-ül-Elhân müdürlüğü yaptığı yazmaktadır.)

Fevziye Caddesinde zükur (erkekler) ve inâsın (hanımlar) için iki ayrı konakta dersler başlar4. Ancak bir yıl sonra erkekler kısmı kapanarak, sadece Şark musıkisi aletlerinin öğretildiği hanımlar kısmı sekiz kişilik bir Heyet-i Tedrisiye (öğretim kadrosu) ile kalır. İsmail Hakkı Bey, Leon Hancıyan ve Zekâizade Ahmet Efendi gibi öğreticileri bulunan bu dört sınıflı Dâr-ül-elhân I. Dünya Savaşı'nın zorlukları içinde pek varlık gösterememiştir.

Aşağıdaki olay, o yıllarda kurumdaki sanatçı-idareci ilişkilerinin sanatsal düzeyini ifade etmesi açısından ilginç bir örnektir:

Öğretim üyelerinden Zekâizade Ahmet Efendi ile Reis Ziya Paşa arasında, yegâh makamında bir bestenin içinde geçen bir *fa* notası yüzünden ihtilaf çıkar. Dellâlzade'nin *Gönül ki aşk ile pür sinede hazine bulur* güfteli zencir usulündeki bestesinin bir yerinde Reis Ziya Paşa *fa diyez* (eviç), Hafız Ahmet Efendi ise fa natürel (acem) perdesi olduğunda ısrar ederler. Kendisinin, pederi Zekâi Dede'den, Zekâi Dede'nin ise Dellâlzade'den geçmiş olduğu bu eseri değişik okursa pederinin ve Dellâlzade'nin ruhlarının muazzeb olacağını söyleyen Hafız Ahmet Efendi, Dâr-ül-elhân'daki on altın maaşını terkederek istifa eder.

(Eski musıkişinasların ilkelerine ne denli bağlı olduklarını özetleyen bu anekdot, müzik ve özellikle konservatuar camiasında halen sıkça dile getirilmektedir.)

Yeniden Yapılanma

Dâr-ül-elhân 14 Eylül 1923 Cuma günü, İstanbul Valisi Haydar Bey'in (Yuluğ) ilgisiyle ve Musa Süreyya Bey'in yönetiminde tekrar Belediyeye bağlanarak ve yapısında birtakım değişiklikler yapılarak yeniden açılır.

Bu konuda, 1 Şubat 1340 (1924) tarihinde yayınlanmaya başlayan *Dâr-ül-elhan Mecmuası*'nda şu satırlar vardır: "Şanlı zaferleri ve mes'ud inkılabı müteakip makam-ı vilâyet teşrif eden Vali-i Muhterem Haydar Beyefendi, bir çok kıymetli icraatı meyanında Dâr-ül-elhânın da Avrupa Konservatuarları gibi asrî bir müesse-

Dârül-elhân Heyet-i İdare ve Talimiyesi (1923)
Sağdan sıra ile oturanlar: Faize Hanım, Hayriye Hanım, İsmail Hakkı Bey, Kevser Hanım, Müdür Süreyya Bey, Nezihe Hanım, Zeki Bey, Ziya Bey, Radelya Efendi. İkinci sırada ayakta duranlar: Selahattin Bey, Mustafa Bey, Ali Nuri Bey, Zehra Hanım, Ziya Bey, Faika Hanım, Ekrem Bey, Manas Efendi, Muhittin Bey, Fazıl Bey. Üçüncü sırada ayakta duranlar: Ruşen Bey, Sedat Bey, Refik Bey, Sadri Bey, Veli Bey, Basri Bey, Adil Bey, Kadri Bey

Dâr-ül-elhân Talebe ve Muallimleri Toplu Halde(1924) Oturanlar: Soldan itibaren; S. Asal, Muhittin Sadık (Sadak), Mesut Cemil (Tel), Cemal Reşit (Rey), Koro ve Kompozisyon Hocası Edgar Manas (soldan yedinci), Dâr-ül-elhân Müdürü Musa Süreyya Bey, Muallim İsmail Hakkı Bey, Udi Sedat Bey (Öztoprak) -solda adı saptanamayan bayanın yanında-, Müdür yardımcısı Yusuf Ziya Demirci (sağdan ikinci) ve Kâtip Selâhattin Bey.

se olarak vücud bulmasına sarf-ı himmet buyurdular." Bu ifadeyle izah edilen resm-i küşad merasiminin "ilim ve san'ata müştak güzide ve münevver zevatın huzuruyla icra edildiği ve program mucibince İstiklâl Marşı'nın çalınarak kâimen (ayakta) dinlenildiği" belirtilmekte; Musa Süreyya Bey'in açılış nutkundan sonra nutka Vali Haydar Bey'in mukabele ettiği ve nihayetinde konsere başlanarak "Şark ve garb musıkisine ait müntehab ve mutenâ parçalar çalınarak konserin hitam bulduğu" kaydedilmektedir.

Bu dönemde kurumda yoğun bir nota yayını, Şark ve Garp musıkisi şubelerinin ortak olarak düzenlediği konserler gerçekleştirilerek halkın ilgisini çeken önemli faaliyetler yapılmıştır. Oldukça verimli olan bu dönemin öğretim kadrosu yakın müzik tarihimizde büyük önemi olan isimlerden oluşmaktadır:

Alafranga Şubesi: Keman: Zeki Bey (Orkestra şefi, İstiklâl Marşı bestecisi), Ekrem Bey, Piyano: Hegey Efendi, Sadri Bey, Nezihe Hanım, Radelya Efendi, (Birlikte çalma) Viyolonsel: Muhittin Sâdık Bey, Flüt: Kadri Bey, Orkestra âlâtı: Veli Bey, Adil Bey, Teganni: Madam Asuman, Şerafettin Bey, Tarih-i musıki ve Kompozisyon: Manas Efendi

Şark Musıkisi Şubesi: Keman: Nuri Bey, Kevser Hanım, Mustafa Bey., Ud: Sedat Bey, Hayriye, Faika, Zehra Hanımlar, Kanun: Muazzez Hanım Santur: Ziya Bey, Tanbur: Refik Bey, Faize Hanım, Ney: Emin Efendi Kemençe: Rûşen Bey, Şark Musıkisi Nazariyat ve Tarihi: Rauf Yekta Bey, İlahiyat ve Usulat-ı Musıkiyye: Zekâi Dedezade Hafız Ahmet Efendi, Nazariyat ve Fasl-ı Umumi: İsmail Hakkı Bey, Teganni: Ziya Bey, Zahide Hanım

Dâr-ül-elhân'ın bu yeniden kuruluşunun hemen ardından verilen konserlerden bazıları; yeni kurulan Cumhuriyetimizin sanatın bilimsel bir çatı altında ele alınması konusundaki duyarlık ve özenini yansıtan ipuçları içermektedir:

- Hey'eti muhtereme-i Meb'use ile Şükrü Naîl Paşa Hazretleri şerefine müsâmere

- Meclis-i Milli Reisi Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri şerefine müsâmere

- Dahiliye vekili Recep Beyefendi Hazretleri şerefine konser

- Fethi Beyefendi Hazretleri riyasetindeki hey'et-i muhtereme-i meb'use şerefine konser.

Fethi Beyin, dinlemiş olduğu bu konser hakkındaki değerlendirme

konuşması şöyledir: "Arkadaşların yüzünde nümâyân olan haz ve memnuniyet, muvaffakiyetinizin delilidir. Himmet-i âlinizle şimdiye kadar mühmel (ihmal edilmiş) bir halde bulunan musıkimiz intizam dahiline girmiş olmasını görmekle müftehiriz.

Milli şarkılarımız toplanacak olursa milletimizin hamâsetini, destan-ı besâletini (yiğitliğinin destanını) terennüm edeceksiniz ve bu suretle pek büyük bir hizmet yapacaksınız. Bu kıymetli hizmetinize şimdiden teşekkür etmeme müsadelerinizi rica ederim."

Bu yaklaşım milli mücadelenin coşkusunun sıcağı sıcağına yaşandığı bir ortamda, musıkinin toplum için önem ve birleştiriciliğini kavramışlığın en belirgin ifadesidir.

Dâr-ül-elhân'ı ziyaret eden devlet ileri gelenlerinin şerefine verilen bu konserlerden başka öğretim kadroları tarafından kurumun açılmasından itibaren her 15 günde bir Şark ve Garp musıkilerine ait konserler verilmekte, bu konserlere memleketin aydınları, bilim adamları, üniversite öğrencileri ve yeni yetişen gençlik davet edilmektedir. Ayrıca düzenli olarak verilen talebe konserleri, programları itibariyle son derece gelişmiş olup her seferinde yeni eserler bestelenmekte ve icra edilmektedir. Dönemin konser programları incelendiğinde Muallim Sedat Bey'in bu konserler için tarz-ı nevin, rûh-nevâz hüseyni- aşirân makamlarından yeni eserler besteleyip icra ettirdiği görülmektedir. Bu konserler sırasında hoca ve talebelerin iştirakiyle oluşturulan Türk Müziği İcra Hey'etlerini bir anlamda ilk şefleri diyebileceğimiz Muallim İsmail Hakkı Bey, Muallim Sedat Bey ve Muallim Ziya Bey yönetmektedir. Aşağıdaki anekdot, Türk Musikisinde toplu icra şeklinin bilimsel bir kurumda, biçimsel açıdan geçirdiği "uyum" devresini yansıtması bakımından ilginçtir:

"Tanburi Cemil Bey çalıyor eski plakta..."

Oğlu Mesut Cemil'in tanımıyla, "bestekârın ebedî, virtiözün fanî bahtını kendi şahsında birleştirmiş olan" Tanburi Cemil Bey (1872-1916) Meşrutiyet yıllarının İstanbul'unda hep gündemde olmuş, günümüze Türk musıkisi bibliyografyasında birinci derecede kaynaklardan olan plak kayıtları bırakmış ve gelenekselliği deha çizgisinde yorumlamış bir müzisyendir. Bu konuda Sermet Muhtar Alus şunları anlatmaktadır: "..., 1900'den bir-iki yıl önce silindirli fonograf, sonraları diskli gramofon İstanbulda alabildiğine revaç bulmuştu. Silindirler gitgide on kuruşa, diskler mecidiyeye kadar düşmüşken Cemil Beyin tanbur ve kemençe taksimlerini muhtevi kovanlar çeyrek liradan, plaklar liradan aşağı satılmaz, derhal tükenir, tedariğine seğirtenler tanesini bulamayıp eliboş dönerlerdi.

Bu plaklar Orfeon markalı idi, üstündeki etikette üstadın fotoğrafı vardı. Pek çok kimse şekil ve şemalini oradan tanımışlardır."

31 Mart Vakası'yla (1909) II. Abdülhamid tahttan indirilip yerine Sultan V. Mehmet Reşat geçince İstanbul'da canlanan edebiyat, basın, tiyatro hayatı ve sanat ortamı içinde, o güne dek yalnızca özel tören ve itibarlı konaklarda icray-ı sanat eden müzisyenler de ilk kez halk karşısında bir konser heyecanını yaşadılar. Bu ilk konserin icrası olarak Tanburi Cemil Bey düşünülmüştü.

Daha sonra sıklıkla tekrarlanan ve pek parlak geçen konserlerden birisi Tepebaşı Tiyatrosu'nda verilmiş olup bu konserin kadrosundaki tarihî isimlerden bazıları şunlardır: Muhsin Ertuğrul (monolog), Tanburi Cemil Bey, Neyzen Tevfik, Kanuni Hacı Arif Bey, Piyanist Hegey, Giriftzen Asım Bey ve oğlu Musa Süreyya Bey, Udi Nevres Bey, Tanburi Kadı Fuat Efendi, Hafız Mustafa ve Osman Efendiler.

Dönemin müdürü Musa Süreyya Bey, Dâr-ül-elhân'da şeflerin Batı Musıkisinde olduğu gibi bagetle koro yönetmesi yolunda karar alındığını, bu yönetim biçimini Hoca Ziya Beyin benimseyip uyguladığını, Muallim İsmail Hakkı Bey'in ise geleneksel olarak elinde defle fasıl heyetinin ortasında durmayı tercih ettiğini nakletmiştir. Okul konserlerinde bu iki tarz yönetim de uygulanmıştır.

Bu dönemde Dâr-ül-elhânın yayınlamış olduğu notalar, kitaplar ve yapılmış olan araştırmalar Türk Musıkisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Eski musiki eserlerinin tesbit ve muhafaza edilmesi için köklü çalışmalar başlatılmış, 180 adet, Türk Musıkisi Klâsiği, Mevlevi ayinleri, ilâhiler, Bektaşi nefesleri hep bu yıllarda hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

Okulun öğretim kadrosu ise bir

İki Musıki Adamı ve Bir Tartışma

Rauf Yekta Bey (1871-1935)

Her iki musıkiyi de iyi bildiği için Dâr-ül-elhân'a müdür olarak atanan Musa Süreyya Bey'in, kurumun amaçları hakkında 31 Temmuz 1923 tarihli *Vatan* gazetesindeki açıklaması şöyledir: "Dâr-ül-elhân iki şubeyi ihtiva edecektir: Garb ve Şark musıkisi. Bu şubelerde, orkestrada mevcut olan bütün musıki aletleri ve musıki aletlerimizin her çeşidi öğretilecektir. Genel musıki tarihi, nazariyat, armoni, kontrpuan, orkestrasyon, kompozisyon dersleri ve musıkimizde özellikle şimdiye kadar ihmal edilmiş olan teknik bilgilerle musıki tarihimizin öğretilmesine önem verilecektir.

Dâr-ül-elhân'da ilmi çalışmalar da yapılacak, inceleme ve tartışmalarla milli musıkimizin esasları ve geleceği bahis konusu olacaktır.

Kurumda Türk Musıkisi Nazariyat ve Tarihi öğreten, daha sonra da Tasnif Heyeti ve İlmî Kurul reisliği yapan Rauf Yekta Bey ise kendi yazmış olduğu Türk Müziği Nazariyatı kitabında (1924) "... bu adımı atacak yeğane selahiyetdâr müessese, milli musıkinin yeğane resmi mercii ve hâmisi olan Dâr-ül-elhân'dır. Müellif-i aciz bir nazariyeci sıfatıyla bu teklifimi muhterem mesai refiklerim olan muallimlerimizin ve bilhassa müessesenin teceddütperver müdiri Musa Süreyya Bey'in nazar-ı dikkatlerine atfediyorum." ifadesini kullandıktan sonra, kurumdan Türk müziği eğitiminin kaldırılmasıyla, aynı kitabında yine Musa Süreyya Bey'i kastederek şunları yazmaktadır: "Garp ulemasından Mösyö Borel'in 'musıki hususunda Avrupalılaşmaktan sakınmağa mecbursunuz' sözlerini okurken Dâr-ül-elhân'dan Türk Musıkisinin nazarî ve amelî tedrisatını kaldırarak, Borel gibi kıymetli bir üstadın önüne geçilmesi lüzûmundan bahsettiği bu felaketli neticenin vukuuna zemin hazırlamak isteyen Musa Süreyya Bey'i hatırlamamak kabil değildir."

Musa Süreyya Bey (1884-1932)

çok önemli müzisyenin de ilavesiyle giderek zenginleşmektedir: Cemal Reşit Rey, Seyfettin-Sezai Asal kardeşler, Kemani Reşat Erer, Tanburi Dürri Turan, Mesut Cemil gibi.

Dâr-ül-elhân'ın, musıkimizin çeşitli boyutlarında sergilediği konser, konferans, yayın gibi düzeyli faaliyetler basın tarafından da dikkat ve takdirle izlenmekte, her fırsatta olumlu elştiriler yapılmaktadır. Örneğin, kurumda kış öğretim devresinin son bulması dolayısıyla 28 Mart (1924) Cuma günü Galatasaray Lisesi'nde verilen bir konsere ait bazı gazete haberleri şöyledir:

Tanin: "Dün Galatasaray salonunda Dâr-ül-elhân'ın verdiği müsamere, sanata susamış güzide bir halkın Garb ve Şark musıkisine ait bütün arzu ve ihtiyaçlarını temin etti. İki hanende hanımın refakatiyle beş Ud, iki Keman, bir Kemençe, bir Santur ve bir kanundan ibaret olan çok kıymetdar saz heyeti Sedat Bey'in bestelediği şarkıları coşkun bir ahenkle teganni ve terennüm ederken musıkimizin bu teceddüdünün çok mühim ve bedii bir inkılab olduğunu tasdik etmeyen kimse kalmamıştı."

Tevhid-i Efkâr: "Dâr-ül-elhan müdüriyeti 1340 senesi kış devre-i tedrisiyesinin hitamı münasebetiyle dün Galatasaray Lisesi salonunda bir müsamere-i musıkiyye vermiştir. Bu tegannideki intizam genç hanımlarımızın Garb musıkisinde klasik musıkimizdeki kadar muvaffak olduklarına bir delildi."

İkdam: "Dâr-ül-elhan bu mutantan nihariyesiyle şimdiye kadar mazlum, bir perde arasında boğulan Şark musıkisinin kıymet ve ehemmiyeti hakkında iyi bir fikir vermiş ve davetlilerini bu latif musıkiye sevmeye teşvik etmiştir.

Konserde Halide Edib Hanım, Adnan Bey, Kâzım Karabekir, Refet, Ali Fuad, Kemaleddin Sami Paşalarla

موسیقی انجمنی ودارالحان تعلیماتی
صورتیدر

استانبول — مطبعهٔ عامره
۱۳۳۳

Musıki Encümeni ve Dâr-ül-elhân Talimatnamesi

şehrimizin kibar mehafiline mensub bir çok aileler hazır bulunuyordu."

Kurumdan Türk Musıkisi Eğtiminin Kaldırılması

Dâr-ül-elhân'da devam eden bu çok boyutlu ve coşkulu çalışmalar basında ve kamuoyunda ilgi ve takdirle izlenirken umulmadık bir uygulama gerçekleştirilir. 9 Aralık 1926'da Maarif Vekili Mustafa Necati Rey'in emriyle oluşturulan ve Musa Süreyya Bey, Cemal Reşit Bey ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun da bulunduğu bir Sanayi-i Nefise Encümeni'nin çalışmaları sonucunda kurumdan Türk musıkisi eğitimi kaldırılır. Sadece hocalardan oluşan İcra Heyeti ile Tasnif Heyeti bırakılır ve yeni bir yönetmelikle İstanbul Belediyesi'ne bağlanan Dâr-ül-elhan'ın adı değiştirilerek İstanbul Belediye Konservatuvarı olur.

Aslında bu değişim, ülkede egmen olan "genel siyasal yönelimin sanatsal yaklaşımı da belirlemesi" şeklindeki acele, toplumdan kopuk bir yorum ve yanılgının tipik bir uygulamasıdır. Nitekim bu encümenin üyesi olan kompozitör Cemal Reşit Rey daha sonradan, Dâr-ül-elhan adının "müzikte modernleşmenin" ilk gereği olarak değiştirilmesini o dönemde verilmiş hızlı bir karar olarak yorumlamıştır[5].

O tarihte, kurumdan Türk Müziği Eğitiminin kaldırılması ve giderek geçerli kılınacak yanlı bir musıki politikasının temellerinin ciddi olarak atılması, bugünün bakış açısıyla irdelenmesi gereken bir olgudur. İçinde bulunulan zaman dilimi ve kültürel dönüşümün keskinleştiği ortamın doğal bir gereği olarak, müziksel kamplaşmaların belki de ilk kez bu derece netleştiği polemikler dönemi başlamıştır. Aynı kurumda olup, aynı içtenlikle ve musıkinin farklı dallarındaki duyarlıklarıyla görev yapan müzisyenler giderek daha da farklılaşmaktadır. Onlar artık, sanatsal tercihlerin ideolojik temelli subjektiflikle belirlenmesi sonucunda oluşan "karşıt" musıki anlayışlarının davacıları olarak kendilerini, çıkış noktası "çözümsüzlük" olan bir sorunlar vadisinde bulmuşlardır.

Lavignac'ın *Müzik Ansiklopedisi*'ne Türk müziği bölümünü yazmış olan ünlü musıki bilginimiz Rauf Yekta Bey, "Türk musıkisinde vukuunu herkesin arzu ettiği teceddüt ve terakki hareketlerinin, ancak Şark ve Garp musıkilerinin bütün esrarını bilen musıkişinaslarca yapılabileceği ve konservatuarın bu iki taraflı malumat ile mücehhez sanatkârlar yetiştirecek dersleri havi olması gerektiği" şeklindeki boyutlu, bilimsel ve Batı musıkisinin metodolojisini asla yadsımayan önerilerini her fırsatta yineliyor; yabancı müzikologların görüşlerini ve müzik yayınlarını da takip ederek klasik musıkimizin gelişmesi için ısrarla görüş bildiriyordu. Örneğin *Revue Musicale* dergisinin Mart 1927 sayısında yer alan şu eleştiriyi de, ülkedeki müzik yaklaşımına ışık tutmak üzere aktarmıştı: "Paris'te verilen, bazı Türk gençlerinin birtakım halk şarkılarımızı piyano ahengi ile çaldıkları konserleri Garb münekkitleri beğenmediler ve asılları çok zengin olan Anadolu Halk şarkılarının garb orkestrasyonu ile biçimsiz ve gülünç bir kıyafete sokulduğunu (Affubés) açıkca söylediler."

Bu tartışmalarda, görüşlerinden sıkça sözedilen yabancı müzikologlardan bazı kısa alıntılar şöyle sıralanabilir:

Eugene Borrel: ".... Alaturka makam ve usullerindeki tarihi hususiyet dolayısıyla saklanmalıdır. Makamları

Dâr-ül-elhân Alaturka Fasıl Heyeti (1926)
Muallim Sedat Bey ve yanında Arap Zehra

zorla bizim majör ve minör tonlarımıza benzetilmeye çalışılırsa, Avrupa sanatının merhamete şayan bir şubesi olmaktan ileri gidemez. " (Aktaran: Mahmut Ragıp)[6]

French Schrecker (Berlin Yüksek Müzik Akademisi Müdürü): "Musıkide inkılap yapmak güçtür. Musıkinizi terakki ettirirken mümkün mertebe Avrupa musıkisinin etkisinde kalmayınız." (*Aktaran*: Sadettin Arel)[7]

Ayrıca 1930'ların başında konservatuar tarafından ülkemizdeki müziğin incelenmesi ve kurumun Avrupaî bir düzene sokulması yolunda görüş almak üzere Viyana'dan davet edilen müzikolog Joseph Marx da, Türk müziği hakkında son derece olumlu ve önemli raporlar vermiştir. Konservatuardan Türk müziği eğitiminin kaldırılmasında etkili olan komisyonun üyelerinden Cemal Reşit Rey ise daha sonra anılarında Marx'dan şöyle sözeder: "Marx yanılmıyorsam iki-üç sene üstüste geldi ve tabii basmakalıp şeyler söyledi. Yaptığı en büyük hizmet bizi Şehzadebaşındaki ahşap binadan çıkartıp Tepebaşında köşedeki binaya taşıtmış olmasıdır."

Türk müziği eğitiminin kaldırılması sorunu ile ilgili olarak Rauf Yekta Bey'in şu dilekleri konuyu özetlemektedir. ".. Bunun için ne yapılmak lazım geleceğini de Musa Süreyya Bey'den değil, Borell ve Frenç Şreker gibi Garbda iştihar eden musıki alimlerinden sormalıdır. Yoksa Avrupalılar nazarında milli servetlerimizin en mühimmi olan çok kıymetli musıkimizin -ilmi yollardan gidilmek şartıyla- beynelmilel musıki dünyasında kazanmağa namzet bulunduğu parlak mevkiin kadrini bilmemekle itham edileceğimizi, hamiyyet ve vicdan borcu olarak bir defa daha tekrar ederiz."

[Bu yazıda kullanılan fotoğraflar Sayın Fikret Bertuğ'un koleksiyonundan sağlanmıştır]

1 *Türk Ansiklopedisi*. XII. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Ankara 1964, Sayfa 317

2 Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğün*'de (cilt 2 sayfa 79) 1908 İnkılabı'ndan sonra maruzatın (sadrazamlar tarafından mabeyne yazılan arıizalar) münhasıran sadrazam tarafından yapıldığı belirtilmektedir. İrade-i Seniyyeye ıktiran eden tezkirelerde ya sadrazamla beraber o işin taallûk ettiği nezaret nazırının veya tekmil vukelâ hey'etinin muhur ve imzalarının bulunduğu da ilave edilmektedir ki, Dâr-ül-elhân'ın kurulmasıyla ilgili İrade-i Seniyyenin ikinci neviden olduğu yani bütün vekillerin imzalarını içerdiği görülüyor.

3 T.C. Başbakanlık Arşivi İstanbul Genel Müdürlüğünde taranan İrade-i Maarif kataloglarında bu İrade i Seniyyeye henüz tesadüf edilemedi. Ayrıca iradenin ait olduğu yılların Meclis-i Vukelâ mazbataları henuz tasnif edilip kataloga geçmediğinden, burada irade-i seniyyenin yayınlandığı *Takvim-i Vekayi* belge olarak kullanıldı.

4 Osman Ergin'e ait *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserin, "2. Meşrutiyet bocalama ve duraklama seneleri: 1908-1923, 18. Dâr-ül-elhân maddesi" bölümünde Dâr-ül-elhan ilk binası olarak, "Cağaloğlunda parti merkezinin yanından giden Himaye-i Etfal sokağındaki kargir bir bina kaydedilmiştir. Dâr-ül-elhan'la ilgili geniş bir bölümü içeren kitaptaki bu bilgilnin de aktarılmasına gerek duyuldu. (4. Cilt, İstanbul Osmanbey Matbaası 1942, s. 1309)

5 Cemal Reşit Rey'in Ersu Pekinle Yaptığı bir konuşmadan. Konuşmanın bant kaydı Ersu Pekin'dedir.

6 Mahmut Ragıp Gazimihal, *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz*. Marifet Matbaası, 1928, Sayfa 56

7 Hüseyin Saadettin Arel'in İzmir Türkocağı'nda vermiş olduğu ve 7 Temmuz 1927 tarihli *Vakit* gazetesinde yayınlanmış olan konferans metninden.

"İstanbul'da Musıki Hayatının Yeniden Tanzimi" *

"... İstanbul, Doğu ile Batının arasında mutavassıt olmak üzere kültür bakımından pek müsait bir durumdadır. Bu sebeple her iki yandan istifade ve pek mükemmel inkişaf edebilir. Bu hal bilhassa musıki için de vardır. İnsan şu milli musıkiyi sık sık işittikçe ve onun, Avrupai manasıyla işlenmeye ne kadar fevkalede elverişli olduğunu tekrar tekrar tasdik ettikçe bu vadide şimdiye kadar bu derece az iş yapılmış olmasına hem teessüf ediyor, hem de hayrette kalıyor. Türk Musıkisisi benim fikrimce Avrupâi manası ile de mühim bir kültür âmili halinde terakki etmeye muhakkak ki kabiliyetlidir. Yalnız, onu Batı Musıkisinin tekniği ile aşılayarak milliyetinden çıkarmak ve bu suretle hususiyetinden mahrum etmek tamamıyla hata olur. Milliyetsiz büyük sanat yoktur, vatan toprağına ve vatan sesine bağlılık mutlaka lazımdır. Yoksa sanat, kıymetsiz ve kansız bir özentiyle yozlaşır."

Joseph Marx (önde ortada oturan beyaz saçlı) Konservatuar'ın Batı Musıkisi bölümündeki öğretmen ve öğrencilerle birlikte

* Joseph Marx'ın konservatuarda vermiş olduğu bu konferansın tam metni Musiki Mecmuası'nın Ocak 1949 tarihli 11. sayısından yayınlanmıştır. Marx'ın hazırlayarak konservatuara bıraktığı diğer önemli raporları ise 1962'de okulun Beşiktaş'taki binasının geçirdiği büyük yangında yokolmuştur.

KİTABİYAT

Şehiriçi Hanları ve İzmir

ZEKİ ARIKAN

1528-29 tarihinde yapılmış bir sayıma göre İzmir, nüfusu 266 hane (307 nefer)'den oluşan küçük bir kasaba görünümündedir. Yüzyılın sonuna doğru (1575-76) yapılan bir başka sayımın sonucuna bakılırsa yine İzmir, 658 neferi barındıran, 9 mahallelik bir yerleşim yeridir ki bu durumda, şehrin nüfusu 4000-5000'i geçmemektedir.[1]

Aynı kaynaklar, İzmir'in ekonomik yapısının geniş ölçüde tarıma dayalı olduğunu ortaya koymaktadır. Yıllık gümrük geliri ise 80.000 akçayı bulmaktadır. Buna karşılık, dış ticarette önemli bir rol oynayan Çeşme gümrüğünün mukataası 684.667 akça tutuyordu.[2] İzmir'i XVI. yüzyılda pek az batılı gezgin ziyaret etmiştir. Saptanabilen bir seyahatnamede (1587) İzmir, alçak evlerden oluşan oldukça kötü inşa edilmiş bir şehir olarak anlatılmaktadır. Bununla birlikte şehirde oldukça önemli bir kervansarayın varlığından söz edilmektedir.[3]

Doğu ticaret yollarının yön değiştirmeye, Avrupa'nın ekonomik ağırlığının Akdeniz'den Atlantik'e kaymaya başladığı sırada İzmir, Anadolu'nun batısında oldukça etkin bir liman olarak ön plana çıktı. Braudel'e göre, şehrin böyle bir konuma gelmesi XVI. yüzyılın ortalarından başlamakta ve bir bakıma bu gelişme "kara yollarının zaferi" olarak görünmektedir.[4] İzmir'in, Anadolu'nun en parlak bir limanı haline gelmesinin ana nedenlerinden biri İran ipeğinin, *kara yoluyla* buraya gelmesidir. İpek hem İzmir'in pazarında satılıyor, hem de ihraç ediliyordu. Öte yandan İzmir'in art bölgesinde elde edilen ürünler, Avrupa pazarlarında büyük alıcı buluyordu. Ankara'dan İzmir'e taşınan tiftik, kuru ve yaş meyve, pamuk, afyon, palamut vb. buradan Avrupa'ya gönderilen ürünler arasında önemli bir yer tutuyordu.[5]

Öte yandan İzmir, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kahve ticaretinde de kilit bir rol oynuyordu. Marsilya'dan İzmir'e gelen kahve buradan Doğu Anadolu ve İran'a gönderiliyor. İzmir'in kahve ithalindeki payı %48'i buluyordu. Toplam ithalatta Selanik'in payı %25, İstanbul'un payı ise %20 idi.[6] XIX. yüzyılda Batı Anadolu'nun belli başlı üretim merkezlerinin demiryoluyla İzmir'e bağlanması ve şehrin yıllardan beri özlemi çekilen bir rıhtıma kavuşması[7] ticaret trafiğinin daha da yoğunlaşmasına, hızlanmasına ortam hazırladı.

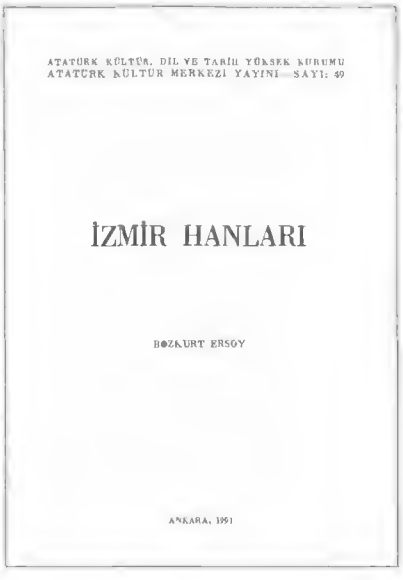
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI—SAYI: 49

İZMİR HANLARI

BOZKURT ERSOY

ANKARA, 1991

Bozkurt Ersoy
İzmir Hanları
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını; 49, Ankara, 1991, XIII+145 s. + 162 resim.

Bütün bu ticari etkinliklerin akışında şehiriçi hanları belirleyici ve düzenleyici bir rol oynuyordu. Bu hanlar, mal ve eşyanın depolanması, satılması yanında yolcuların, hayvanların barınması, çeşitli büro hizmetlerinin yerine getirilmesi gibi çok yönlü işlevleri yerine getiriyordu. XVII. yüzyıl ortalarında Kâtip Çelebi'nin[8] İzmir'de 60, Evliya Çelebi'nin[9] *kale misal* 82 han bulunduğundan söz etmeleri bu yapıların niceliği konusunda bir fikir vermektedir. İzmir hanları konusunda şimdiye kadar yapılan çalışmalara[10] Bozkurt Ersoy'un, Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'ın denetiminde hazırladığı doktora tezi önemli bir katkıda bulunmaktadır. Ersoy, en eski tarihi hanlardan yola çıkarak XX. yüzyıl başlarına kadar han olarak ad-

landırılabilecek 101 tane yapının inşa edildiğini saptamış bulunmaktadır. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında Yemişçarsısı'ndan başlayarak Hükümet Konağına ve Gümrük yakınlarına kadar olan alanda yapılan ve yalnız depo ödevi gören ve sanat tarihi açısından dikkate alınmayan bir çok han, çalışmanın kapsamına alınmamıştır. Belirlenen 101 handan tamamen ya da kısmen ayakta olanların sayısı 18'dir. Ersoy'un tezinde, bütün bu hanlar teker teker ele alınarak, ayakta olanların ölçümleri yapılmış, planları ve rölöveleri çıkartılmış ve ayrıntılı olarak çizilmiştir. Bugün bulunmayan hanlar için de restitüsyon denemesine gidilerek asıl durumlarını ortaya koymaya çalışılmıştır. 16 tane hanla ilgili olarak adları dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu konuda en ayrıntılı bir kaynak, 1905 yılında yapılan ve İzmir'in iş merkezlerini gösteren sigorta planlarıdır.[11]

Ersoy'un katalog çalışmasını (11-123), değerlendirme bölümü izlemektedir. Bu bölümde hanlar plan, yapı elemanları, yapı tekniği ve süsleme öğeleri açısından incelenmiştir. Eserin sonunda 162 resim bulunmaktadır. Resimler, bugün ayakta olan hanların çeşitli cephelerinden çekilmiştir. Prof. Münir Aktepe'nin aşağı yukarı yirmi yıl önce bu konuda yaptığı araştırmada[12] yer alan resimlerle Ersoy'un tezine koyduğu resimler, geleceğe kalacak önemli belgeler olarak görünmektedir. Kemeraltı'nın hızlı bir değişme sürecinde bulunduğu bir sırada, günümüzde alınan bu resimlerin ilerisi için ne kadar önemli bir kaynak oluşturacağını belirtmeye bile gerek yoktur. Ancak bu titiz çalışmaya , hanların şehir içindeki dağılımını gösteren bir harita eklenmemesi önemli bir eksiklik olarak görünmektedir. Gerçekten, tarih içinde bilinen ve bugün ayakta duran hanların yerleri metinde o kadar ayrıntılı olarak belirtilmiştir ki bunları İzmir'de gezen biri kolaylıkla bulabilmektedir. Ancak bu ayrıntıların derli toplu olarak bir harita üzerine dökülmesinin yararı da açıktır. Görebildiğimiz bu eksikliğin dışında Ersoy'un çalışması, İzmir tarihiyle ilgilenenler için önemli bir kılavuz ödevi görecektir.

1 Daniel Goffman, *İzmir and the Levantine World* 1550, University of Washington Press, 1990, 11, 14.

2 Mübahat S. Kütükoğlu "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerin Rolü", *İzmir Ticareti Odası 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı*, İzmir, 1985, 99-120.

3 Bu seyahatnamenin yazarı, Reinhold Lubenau'dur. Bk. Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siécles)* Ankara, 1991, 67, 389.

4 Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen á l'époque de* Philippe II, Paris, 1966, I, 262.

5 Wolfgang Müller-Wiener, "*Der Bazar von İzmir*", *Mitteilungen der Frankischen Geographischen Gesselschaft*, Band 27/28 (1980-81), 420-454

6 André Raymond, *Artisans, Commerçants au Caire au XVIIIe siécle*, Damas, 1973-74, I, 156. İzmir ticaretinin XVIII. yüzyıldaki durumu için bk. Elena Frangakis-Syrett, *The commerce of Smyrna in the eighteenth century (1700-1820)*, Athens. 1992

7 Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Rıhtım İnşaatı ve İşletme İmtiyazı", *Tarih Dergisi*, 32(1979), 495-558

8 Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, İstanbul, 1145, 669

9 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, 1935, IX, 96

10 Bozkurt Ersoy, *İzmir Hanları*, 3-5.

11 Plan d'Assurance de Smyrne, Londres, 1905. İzmir Milli Kütüphanesinde bir nüshası bulunan bu eserdeki planların Çınar Atay'ın *Tarih İçindeki İzmir* (İzmir 1978) başlıklı kitabından tıpkıbasımları verilmiştir.

12 Münir Aktepe, "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", *Tarih Dergisi*, 25(1971), 105-154.

Kadın Eserleri Bibliyografyası

SALİHA PAKER

Bu bibliyografya projesiyle iki önemli amaç gerçekleştirilmiştir: 1869-1927 arasında yayınlanmış olan ve İstanbul kütüphanelerinde bulunan kadın dergileri, fotokopi yoluyla Kadın Eserleri Kütüphanesine toplu olarak kazandırılmış, yerli (ve gerekli bilgilerin İngilizce de verilmiş olmasıyla, yabancı) araştırmacıların gerek KEK'de gerek diğer İstanbul kütüphanelerinde bu dergilerden yararlanmalarına yol gösterecek fevkalade bir bibliyografya düzenlenmiştir. Nerede ne var, şimdi biliyoruz; içindekileri okuyamasak bile, okutabiliriz. Bunun önemine gelince, ne kadar vurgulansa az. Dergilerin, kısa bir sürede büyük emekler verilerek çevriyazım yoluyla yapılan içerik dökümü, çoğunluğun okuyamadığı bir tarihi, erkeklerin de yazılarıyla etkin oldukları "kadınlar dünyasının" yazılı 58 yılını (fikir makalelerinden bilmecelere, çocuk bakımından "konserve imâline" ve "harp yemeklerine", şiir ve telif/çeviri roman tefrikalarından giyim-kuşama, "rast taksimi" notalarına, Çerkez, Arnavut, Selânik kadınlarına ve "kadınlığın kadr ü kıymetini....takdir eden münevver Osmanlı gençlerine" seslenen yazılara kadar) pek çok yanıyla gözler önüne serivermiş, yarım yüzyılı aşkın bir dönemin büyük ölçüde unutulmuş olan özelliklerini araştırmacıların gündemine getirmiştir.

İnceleme/araştırma/yayınlama vs. amacıyla "Kadın"ı erkeklerden ayırma ve bu şekilde kadınlara bir ayrıcalık kazandırma, günümüzde bazı kadınların Cumhuriyet dönemine yakıştırmadığı bir olgu. Ancak, Cumhuriyet kadınları ilke ve uygulama düzeyinde erkeklerle eşit gibi görünse de ve bu bize kıvanç verse de, kadın/erkek olarak tarihimiz Cumhuriyetle başlamıyor. Bugünkü cinsiyet ilişkilerinde gerçek ya da yapay durum/konumlara ışık tutan ve bunları sorgulanmasına yarayacak olan daha önceki ve Cumhuriyete-ge-

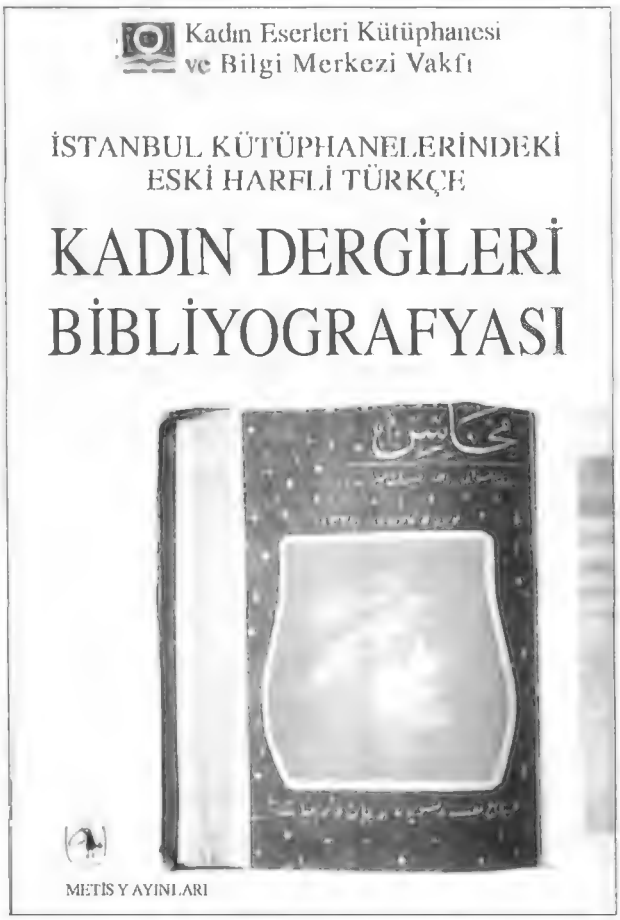

Kadın Eserleri Kütüphanesi Bibliyografya Oluşturma Komisyonu: Zehra Toska, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demirdirek.

İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe KADIN DERGİLERİ BİBLİYOGRAFYASI (1869-1972)

Metis Yayınları-Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 1992, 390s.

çiş tarihimiz var. Bu nedenle, özellikle toplum/kültür/edebiyat tarihi araştırmalarında, çağdaş her ülkede olduğu gibi, "kadın" dan yana ayrımcılık yapmanın anlamlı ve aydınlatıcı olduğunu düşünüyorum. Bir örnek: elimdeki Bibliyografya'da *Hanımlara Mahsus Gazete*'de İngiliz edebiyatı klâsiklerinden Jane Austen'in *Sense and Sensibility* adlı romanının "Kuvvet-i Akıl ve Hassasiyet-i Kalp" başlığıyla (elif) Rasime tarafından çevrildiği ve 13 sayıda tefrika edildiği kayıtlı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa edebiyatından yayımlanan çeviriler arasında bu çevirinin adı hiç geçmez: İngiliz edebiyatından roman olarak ancak *Robinson Crusoe* ve *The Mysteries of Udolpho*'nun çevrilmiş olduğu tekrarlanır. Bu eser, bir kadın yazarın, kadın çevirmen tarafından kadın dergisinde yayınlanmış romanı olarak ya erkeklerin egemen olduğu yayın dünyası tarafından önemsenmediğinden dikkate alınmamış, ya da gözden kaçmıştır. Yalnız edebiyat/çeviri tarihinin değil, genel kültür tarihinin bir bütün olarak algılanabilmesi için unutulan/gözardı edilen kadın tarihinin ayrıntılarıyla incelenmesinde yararlar olduğu açıktır.

Bibliyografyada yer alan 38 derginin en uzun süre yayımlanmış olanı, haftada iki kez çıkan, 612 sayısıyla, resimli, *Hanımlara Mahsus Gazete* (1 Eylül 1895-25 Haziran 1908), ve ilk yüz sayısı günlük daha sonra haftalık çıkan, toplam 208 sayısıyla, yine resimli, *Kadınlar Dünyası* (17 Nisan 1913-21 Mayıs 1921) dir.

Hanımlara Mahsus Gazete'nin amacı şu sözlerle belirtilir: "Gazetemizi neşretmekten asıl maksadımız menafi-i mülk-i devlete hizmet-i ciddiyeden ibarettir (gazetemizi yayımlamaktan asıl amacımız ülkenin menfaatlerine ciddi hizmetten ibarettir). Burada "asıl maksadımız" ve "hizmet-i ciddiye" savunmalı bir üsluba dikkati çeker: hanımlara mahsus dergi çıkarmanın, ülkenin menfaatleri gibi yüce bir hedefe yönelik olduğundan hafiflik sayılmaması gerektiğini sezdiren bir tutuma işaret eder. Dergi sahibinin, sorumlu müdürünün adı/adları belirtilmemiştir. Bu dergi sayı 54'ten itibaren *Hanım Kızlara Mahsus* sayılar da yayımlamıştır.

Kadınlar Dünyası'nın amacı ise şöyle dile getirilir: "Kadınlık hukuk ve menafiini müdafaa eder musavver gazetedir. Sahaifimiz cins ve mezhep tefrik etmeksizin Osmanlı hanımları âsârına küşadedir" (Kadınlık haklarını ve menfaatlerini savunan resimli gazetedir. Sayfalarımız cins ve mezhep ayırmaksızın Osmanlı hanımlarının eserlerine açıktır). *Hanımlara Mahsus Gazete*'den 18 yıl sonra iki kadının (Nuriye Ulviye Mevlan ve Emine Seher Ali) yönetiminde yayım hayatına atılan bu derginin amaçları çok daha açık ve kesin, sesi çok daha özgüvenlidir: kapağındaki resimde başı ve kolları açık genç bir kadın kesin bir ifadeyle ileriye doğru bakar.

Bibliyografya'nın başında yer alan "Çalışma Yöntemi" başlıklı yazıda dergilerin zaman içindeki gelişimine ilişkin toplu bilgi verilmiş, araştırmacıların ilgisini çekebilecek alanlar gösterilmiştir. Bu doğrultuda, dergilerin yönetim kadrolarının, kadın ve erkeklerin dergiye katkı oranının, haberlere, makalelere, köşe yazılarına, seçilen şiir, öykü ve romanlara egemen olan bakış açılarının, genel yayın politikasını biçimlendiren görüşlerin incelenmesi de aydınlatıcı olacaktır.

Elimizdeki Bibliyografya gerek çevriyazımın açacağı yeni alanlara işaret etmesi, gerek kültür tarihi araştırmalarına yeni bir ışık tutması bakımından büyük bir kazançtır. Bu projeyi gerçekleştiren Kadın Eserleri Kütüphanesi'ni ve başta Zehra Toska olmak üzere tüm bibliyografya komisyonunu kutlamak gerekir. İstanbul dışında bulunan kütüphanelerdeki kadın dergilerinin aynı yöntemle taranması ve karşılaştırmalı kültür araştırmalarını desteklemek amacıyla

benzer Rumca, Ermenice, Ladino dergileri (ya da yabancı hurufatla Türkçe yayın yapan dergileri) kapsayan bibliyografya çalışmaları da ileriki projeler olarak düşünülebilir.

Orta Doğu'da Tarihin "Başlangıcı"

TURAN AKKOYUN

Mim Kemâl Öke

Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar

Çağ Yayınları, İstanbul 1990, 566 sayfa.

'Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar', yakın dönemle ilgili pek çok çalışma ve yayınla tanınan Mim Kemâl Öke'nin eseridir. Takdim kısmında merhum, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız "Filistin Meselesi üzerine ülkemizde çalışmaların mevcut" olmadığından ve Önsözde de Yazar, bu meselenin 'güncel bir konu' olduğundan bahsediyorlar. Bu da eserin ağırlığının, 'Filistin konusu' olacağı intibaını veriyor.

Eser, Giriş, 4 ayrı bölüm ve Sonuç'dan meydana geliyor. Ekler her bölümün sonunda ve en sonda da Bibliyografya ve İndeks yer alıyor.

Giriş bölümü (ss. 23-25) 'Filistin Meselesi'nin Oluştuğu Ortam' başlığını taşıyor. 'İlkin, Siyonizmin Oluştuğu, çevreye temas ediliyor. Yazar, Siyonizmi; Yahudi aydınlarının, kaynakları XIX. yy'ın Avrupasına uzanan Yahudi aleyhdarlığına bir tepkisi olarak ele alıyor. Giriş bölümü, A. Yahudi Sorunu (1880-1914). 1- Volk Milliyetçiliğinin Doğuşu. 2- Anti-Semitizm. 3- Yahudi Aleyhdarlığının Örgütlenmesi. B. Siyonizm: Doğuşu ve Gelişmesi de, 1- Genel Tanım. 2- Siyonizm'in Öncüleri. 3- Pinsker ve Siyon Aşıkları Hareketi. Filistin'de Kolonizasyon ve Baron Rothschild. 5- Herzl ve Siyasi Siyonizm, alt başlıklarında işlenmiştir.

Birinci bölüm (ss. 55-126), "II. Abdülhamid Dönemi (1880-1908)" başlığını taşıyor. Yazar'ın ifadesiyle bu bölümde; "Siyonistlerin lideri Herzl'in İstanbul'daki girişimlerine temas ettikten sonra Osmanlı karar vericilerinin Siyonizm'i nasıl 'algıladıklarını', Siyonistlere karşı davranışlarının belirginleşmesindeki etkenleri, Filistin'de Musevi Kolonizasyonuna engel olmak için aldıkları tedbirleri ve bu tedbirlerin uygulama süresinde karşılaştığı güçlükler" açıklanmaya çalışılıyor.

Bunların izahı da 6 alt başlıkta toplanmış. 1- Siyonistler ve Osmanlılarla İlk Temasları. 2- Azınlıklar, Himaye Sistemi ve Siyonizm. 3- Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Padişahın İslâmcılık Siyaseti. 4- Filistin'de Musevi Kolonizasyonuna Arapların Tepkisi. 5- II. Abdülhamid ve Siyonizme Karşı 'İstisnaî Tedbirleri': Yazar burada, Padişah'ın dış politikasının tutarlılığını ortaya koyuyor. "II. Abdülhamid, Siyonizmi başından beri ciddiye almış ve saltanatı boyunca bu konuda istikrarlı bir politika izlemişti. Daha siyasal Siyonizm, Dr. Herzl'in kafasında bir tasarı bile değilken, Osmanlı Hükümetinin Filistin'deki Yahudi Kolonizasyonu hakkındaki tutumu belirlenmiş, siyaseti çizilmişti." (s. 83) 6- Büyük Güçler ve Anti- Siyonizm önlemlerin Uygulanması; Burada da tahttan indirilen Padişah'ın görüşlerine yer veriliyor: "Hal' edilmesinden iki yıl sonra Selanik'de sürgünde olduğu Alatini köşkünde doktor Atıf Bey'e Siyonistlerin Filistin'de koloniler kurmalarının İsrail Devleti'nin temelini atmak yolunda bir başlangıç olduğunu söyleyen II. Abdülhamid, 'Onlar da bugün hükümet teşkil edecek değiller ya! Bu bir mukaddimedir.... Şimdiden işe başlayıp bir çok sene sonra maksatlarına muvaffak olabilirler. Ben zannederim ki olacaklardır da.' demişti." (s. 110)

İkinci bölüm (ss. 127-233), "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)" başlığını taşıyor. Devletin kalkınması yolunda Avrupa teknolojisini ve bazı eğitim kurumlarını teşvik eden, II. Abdülhamid, Temmuz 1908'de iktidarı, 31 Mart olayı ile de saltanatı kaybeder. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı devr alır. Yazar bu bölümde yine kendi ifadesiyle; "İttihat ve Terakki'nin Siyonistlerle olan ilişkilerini ve İttihatçıların II. Abdülhamid'in 'İstisnai tedbirlerini' uygulamaya devam etmelerine neden olan etkenleri ele" alıyor. Bu bölümde 8 alt başlık bulunuyor.

1- Siyonistler'in İttihatçılar Nezdindeki Başarısız Girişimleri.

2- İttihatçılar, Siyonistler ve Mezopotamya'nın Kolonizasyonu. Burada, Musevilerin Filistin'de mülk alıp-satmalarının yasaklanmasına dikkat çekiliyor; 1909'da "Filistin'de arazi ve taşınmaz malların alım-satımı- Osmanlı Musevileri de dahil olmak üzere- tüm yahudilere yasaklandı." "Bu kararlar tüm siyonistleri hayal kırıklığına uğrattı." (s. 137) 3- İngiltere ve Siyonizmin Uluslararası Sorun Olması. 4- İttihat ve Terakki, Muhalefet ve Siyonizm Davası. 5- Filistin'in Musevileşmesi Karşısında Arapların Tepkisi. 6- "Bü-

yük Kabine" ve Siyonizm Sorunu. 7- İttihatçılar ve 'Müslüman-Musevi İttifakı' Projesi; bu alt başlıkta Musevilere ve Filistinli Müslümanlara karşı İttihatçıların tavrı ve bunun sebepleri, buna karşılık Musevilerin düşünceleri değerlendirilmektedir. İttihatçıların 'İslâmcı' politikaları, Hristiyan batı'nın sömürgeciliğine karşı bir savunma mekanizması, ya da isyan bayrağı niteliğinde olacaktı. "İslâm dünyası kendi kısır imkânları ile bu hareketi gerçekleştiremeyeceğine göre, Hıristiyanlara karşı Musevileri müttefik olarak seçmek zorundaydı." Bu 'ittifak' teklifi Siyonistlerce olumlu karşılandı. Siyonistler yerli halkı dikkate almıyorlardı. Zira, "Onlar için önemli olan Osmanlı Hükûmeti ile anlaşabilmekti." (s. 185) 8- İngiltere'nin Arapları ve Siyonistleri Kazanma Çabaları. İngiliz tavrının sebepleri araştırılıp, Filistin'in Hindistan Yolu üzerindeki durumu incelenmiştir. Türk Hükûmetinin Araplarla-Siyonistleri uzlaştırma çabaları, Londra'yı kuşkulandırır. "Trablusgarb ve Balkan Savaşlarıyla can çekişme sürecine girdiğini ümid ettikleri Osmanlı Devleti'nin Musevilerin maddi imkânlarıyla nekâhat devresine girme ihtimali İngilizleri korkutmuştu." "İngilizlere göre, bundan önce de belirtildiği gibi, Siyonistler Almanlar tarafından idare ediliyordu. Dolayısıyla ülkede Siyonistlerin elde ettikleri ayrıcalıklar Berlin'in nufuzunu artıracaktı. Londra ise, Türkiye'nin Alman sömürgeciliğine hedef olmasını istemiyordu. Filistin, Hindistan'a ulaşım yollarını tehdit edebilecek bir yerdi." (s. 190-1)

Üçüncü bölüm (ss. 235-377), "Savaş Dönemi (1914-1918)" başlığını taşıyor. Yine Yazar'ın ifadesiyle, "Bu bölümde Birinci Dünya Savaşı'nda, askerî cephelerin ardında cereyan eden diplomatik pazarlıklardan, sebep ile sonuçlarından" söz edilip, 5 alt başlıkta inceleniyor. 1- Osmanlı Cihadı ve İttifak Propagandası İçinde Yahudiler. 2- Siyonizm ve Almanya-Amerika Kıskacında Osmanlı Devleti. 3- İngiltere'nin Savaştaki Hedefleri ve Ayrıcalıkçılık. 4- Almanya'nın Osmanlı'larla Siyonistleri Uzlaştırma Çabaları, 1917-1918. 5- Talat Paşa ve İttihatçılar'ın Siyonizme Karşı Nihaî Politikaları; Burada da Yazar, Türk subaylarının düşünceleri ve Osmanlı Devleti'nin Filistin üzerindeki son tavrını değerlendiriyor. 1918 başlarında harbin sevki konusunda Türkiye'deki Almanlarla Türk kurmayları arasındaki tartışmalar su üstüne çıkmıştır. "M. Kemal Paşa'nın gönderdiği adeta bir 'Şikayetname' olan yazısı" dikkat çekiyor. (s. 338) "... Belgelerin ışığında Talat Paşa Hükümeti'nin Osmanlı'nın İslâmî temellerinden, o ülkünün ekseninden, son ana kadar kopmamağa çalıştığı; hiç olmazsa İslâm aleminde İngiliz Propagandasının tesiriyle zaten karalanmış Jön Türklük imajını daha fazla yıpratmamağa gayret gösterdiği için Filistin'de bir Musevi yurdu projesini, sonunda reddetmeyi bildiği ortaya çıkmaktadır." (s.357)

Dördüncü bölüm (ss. 340-483), "Millî Mücâdele Dönemi (1919-1923" başlığını taşıyor. Yine Yazar'ın ifadesiyle, "Filistin'in 'Siyonistleşmesi' ve Türkler karşısındaki tavrı" 5 alt başlıkta inceleniyor. 1- Orta-Doğu'da Yeni Uluslararası Siyasi Düzenin Oluşması. 2- Siyonistler'in Arap Meselesi'ni Değerlendirmeleri ve Filistin İstiklâl Davası'nın Başlaması. 3- Arap-Türk Uzlaşma Çabaları: M. Kemâl Paşa-Emir Faysal Münasebeti. Türk Millî Mücâdele hareketinin başarısı, İngilizlerin de siyasetini etkilemiş, emirlerinde bulunan Faysal ile M. Kemâl Paşa'nın anlaşmalarını sağlamaya çalışmışlardır. "M. Kemâl Paşa, Müttefiklerin plânlarını boşa çıkararak Anadolu'daki olayların akışını kontrol etmeğe başlarken, Faysal aksine Fransız süngüsü ile Suriye'den kovulmuş ve Irak'da İngiliz hâkimiyetine girmişti. Whitehall, Faysal için Mezopotamya'da bir krallık sağlamışsa da, Türklerin Musul'a doğru ilerlemesinden de korkuyorlardı. Bu nedenle, hudutta muhtemel bu tehlikeli gelişmeyi anlamak için, Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komisyonu üyesi, korkarak da olsa M. Kemâl ile Faysal arasında ittifak kurulmasını teşvik etmeyi uygun buluyordu." (s. 421)

4- Filistinlilerin Türklerden Beklentileri ve Ankara'nın Tavrı. Yazar burada Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'nden bulduğu bir belgeden bahsediyor; "Zamanın Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Cumhurbaşkanlığı Genel sekreterliği'ne Hindistan'da münteşir *Bombay Chronicle* gazetesinin 27. 6. 1937 tarihli nüshasında çıkan bir yazıyı, Türkçe tercümesiyle takdim eder. Filistin'e el sürülemez: Kemâl Paşa, Avrupa'ya ihtar ediyor: Türkler Mukaddes Topraklarda Yabancı Hakimiyeti'ne tahammül etmeyeceklerdir." başlığını taşıyan yazıdan *Hakimiyet-i Millîye*'den iktibasla M. Kemâl Paşa'nın B.M.M.'nde irad ettiği ileri sürülen nutuk'tan şu bölüm dikkati çekiyor; "... Biz şimdiye kadar dinsiz ve İslâmiyet'e lâkayt olmakla itham edildik. Fakat bu ithamlara rağmen Peygamberin son arzusunun yani, mukaddes toprakların daima İslâm hakimiyetinde kalmasını temin için hemen bugün kanımızı dökmeğe hazırız." (436) 5- İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçişte Musevi Cemaati ve Siyonizm.

Sonuç bölümünde (ss. 485-501) de şu alt başlıklar vardır: 1- İngiltere ve Filistin'de Manda İdaresi'nin Anahtarları. 2- Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Filistin Meselesi'nin İçyüzü. 3- İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'nin Filistin Siyasetinin Oluşması.

Türk, Alman, İngiliz, Amerikan, İsrail/Siyonist Arvişlerinde çalışmış olan Yazar eserine zengin bir bibliyografya eklemiştir. İndeks de en son kısımdır.

Sonuç olarak, 1982'de yayınlanmış olan, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914), (Üçdal Neşriyat, İstanbul) isimli araştırmanın daha da derinleşmesi ve uzun zaman yayılması ile ortaya konulmuş olan bu eser, ülkemizde bu sahada mevcut olan boşluğu büyük ölçüde doldurmuştur.

KİTAP DAĞARCIĞI

Su Sorunu

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde 'petrol' kadar önem taşıyan 'su' sorunuyla ilgili olan bu kitap bir derleme. Kitapta yeralan 23 makale, 'su sorunu'nu Ortadoğu'daki siyasal ve ekonomik gelişmeler, uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk, silahlanma, terör ve petrol bağlamında inceliyor. Bu birçok ilginç makale arasında Ersin Kalaycıoğlu'nun "Yeni Demokratikleşme Dalgası ve Ortadoğu", Yavuz G. Yıldız'ın "Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm" ve Gün Kut'un "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri" yazıları dikkat çekici görünüyor. 'Ek' olarak yeralan Davut Dursun'un "Türkiye'de İslam Dünyası, Ortadoğu ve Uluslararası İlişkiler Üzerine Yayınlar Bibliyografyası" da oldukça yararlı bir çalışma. Fakat eskiyazıdan aktarılan başka bir 'ek' (Mahmut Maan, "Nil ve Fırat") çok fazla okuma ve dizgi yanlışı taşıyor. Diğer yandan çok fazla yazarın makalesinin olması ister istemez tekrarlara yolaçıyor. Oldukça hacimli olan kitabın bu mahzurunun bir dizinle giderilmesi yararlanmayı hiç şüphesiz kolaylaştırırdı.

Sabahattin Şen
(Yayına hazırlayan)

Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu

Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993, 531+III s.

FAHRİ ARAL

Müze Müdüründen Boğaziçi ve İstanbul

Tarihçi, arkeolog, epigraf, gazeteci ve ressam olarak da tanınan Dr. Dethier (1803-1881), İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk müdürlerindendir. XIX. yüzyılın ortalarında İstanbula gelmiş, Avusturya lisesinin müdürlüğünde bulunmuştur. 1856'da Otto Frick ile birlikte hipodromdaki Yılanlı Sütûnu temizleyerek kitabesini ortaya çıkarmış, A.D. Modtmann ile İstanbul epigrafyası üzerinde çalışmıştır. Müze müdürlüğü sırasında 20 Safer 1291/8 Nisan 1874 tarihli *Asâr-ı Atika Nizamnâme*'sinin hazırlanmasına yardımcı oldu, *Nizamnâme* aynı yıl Türkçe ve Fransızca olarak basıldı.

Uluslararası 1873 Viyana Sergisi'ne Osmanlı Devleti de katılmıştı. Nafıa nazırı Reşit Paşa'nın başkanlığında kurulan komisyonda Dr. Dethier de danışman olarak bulunmuştur. Sergide dağıtılmak için *Boğaziçi ve İstanbul* adlı küçük rehberi hazırladı. Rehber, Fransızca (*Le Bosphore et Constantinople*, Vienne, 1873) ve Almanca (*Der Bosphor und Constantinopel*, Wien, 1873) adları altında bastırıldı. Almancası ikinci kez basılan (Wien 1876) eser uzun süre kendi alanında başvuru kaynağı olarak kaldı.

Ölümünün 100. Yıldönümü münasebetiyle üçüncü kez Bernard Höhner ve Bernd Pfäffgen'in iki ayrı önsözü, Prof. Dr. Semavi Eyice'nin, A. Philip Dethier için yazdığı bir biyografi ile birlikte Kerpen'de 1981 yılında basıldı.

Eserin Türkçesi Ümit Öztürk tarafından 1876 Almanca baskısı temel alınarak Türkçeye kazandırıldı. Beş bölümlük kitapta şehrin ayrıntılı bir topografyası, saraylar ve kamu yapıları, banliyöler, Boğaziçi ve Adalar (s. 17-99) ayrıca Prof. Dr. Semavi Eyice'nin, Dr. Dethier hakkında bir incelemesi (s. 7-16), çevirmenin önsözü ve açıklamaları (s. 17-18) vardır. Ayrıntılı dizin (s. 103-118) ise kitabın kullanımını kolaylaştırmaktadır.

Philipp Anton Dethier

Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl sonu).

Giriş: Prof. Dr. Semavi Eyice,
Çeviren: Ümit Öztürk.

Eren Yayıncılık ve Kitapcılık Ltd. Şti. İstanbul 1993, 118 s.

Eren Yayıncılık tarafından özenle basılan kitab Dr. Dethier'nin ölümünün 100. yıldönümünde anılmakla kalmıyor; aynı zamanda İstanbul'un tarihine, arkeolojisine ilgi duyanlar için de orijinal nüshaları oldukça nadir bulunan kitabın Türkçesi sağlanmış oluyor.

TURGUT KUT

"SABAH"TAN SEÇMELER (OCAK 1894)

OSMANLI BASININDA YÜZYIL ÖNCE BU AY

YÜCEL DEMİREL

4 Kânûn-ı sânî

Dalgıç Bölüğü Hizmet Veriyor

Sâye-i terakkivâye-i hazret-i Padişahîde Tersane-i âmirede müesses dalgıç bölüğü mütemâdiyen sarf olunan ikdâm ve mesâi semeresiyle bugün bir hâl-i mükemmeliyet kesb eylemiş olduğundan tersanece olan işleri tamamen bitirdikten sonra haricden vuku bulacak müracaata dahi ibrâz-ı muâvenet olunmasına ve şu kadar ki erbâb-ı müracaattan alınacak mebâliğden bir mikdar-ı muayyenin mezkûr bölüğün terakkiyâtı için mübâyaasına lüzum görülecek eşyayı tahsisine ve bir mikdârının dahi bölük zabitan ve efrâd-ı şecaat-nihâdına medâr-ı teşvik ve tergib olmak üzere itasına nezâret-i celîle-i bahriyece karar verildiğini maatteşekkür derc-i sahife-i mübâhât eylemiş idik.

Bu kere haber aldığımıza göre ahîren ser-nümâ-yı zuhûr olup bir çok hasarâta sebebiyet veren fırtına esnâsında limanımızda gark olmuş olan mavna ve saire gibi merâkib-i sagire-i bahriye ashâbı işbu karar-ı musibden istifade eylemek emeliyle nezâret-i celîle-i bahriyeye müracaat eylemiş ve nezâret-i müşarünileyhaca istidaları is'af buyurularak dalgıç bölüğü yüzbaşısı fütüvvetlu Musa Efendi'ye mağruk mavna vesairenin muayane-i lâzimelerinin icrâsı emir buyurulmuştur.

TEBLİGAT-I RESMİYE

10 Kânun-i sâni

Kolerazedelerin Teşekkürü

Koleraya musab olmalarıyla lieclettedavi Dördüncü Daire-i Belediye Hastahanesine nakl ile taht-ı tedaviye alınan ve bu kere bittedavi iktisab-ı âfiyet eden dört şahsın sâye-i merhâmet-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde hastahanede tedavi oldukları müddetçe nâil oldukları hüsn-i tedavi ve muâmele-i dil-nüvâzâneden dolayı arz-ı mahmideti havi ita eyledikleri teşekkürnâmenin suretidir:

"Cenâb-ı hâfız-ı hakiki velî-i nimet-i bîminnetimiz padişah-ı aceze-perver efendimiz hazretlerinin ömrü âfiyet-i şâhânelerini efzûn ve bilcûmle memâlik-i mülûkânelerini her türlü âfâttan muhafaza ve masûn buyursun amin. Bir kaç aydan beri Dersaadet'te icrâ-yı hükm eylemekte olan kolera illet-i müdhişesine musab olan bu biçâreler Dördüncü Dâire-i Belediye'nin hususi hastahanesine nakl ile sâye-i merhamet-vâye-i hazret-i hilâfet -penâhîde suret-i mükemmelede icrâ kılınan tedavi semeresiyle müddet-i kalîle zarfında lehülhamd cümlemiz kesb-i âfiyet ederek ihrak edilen atik libâslarımızın yerine dâire-i mezkûre cânibinden herbirerlerimize mücedded ve mükemmel libâslar ita ve iksâ edilerek bugün hastahaneden ihrâc kılındık. Muhafaza-yı hayatımız emrinde sezâvâr buyurulan şu eltaf ve inâyât-ı seniyye ifa-yı şükr ü mahmideti müstahîl bir şefkat-i âlü'l-âl-i mülûkâne olmasıyla mefruz-ı uhde-i ubûdiyetimiz olan ezdiyâd-ı ömrü ikbâl ve tevâfür-i şân u iclâl-i cenâb-ı şehinşâhîyi tekrar ale't-tekrar ref'-i bâr-gâh-ı cenâb-ı perverdigâr eylediğimizin arz ve beyânı zımnında teşekkürnâme-i kemterânemizin tanzim ve takdimine ictisar kılındı.

Arnavud kariyesinde Nikoli veledi Pandeli. Arnavud kariyesinde sâkin Balıkçı Yakomi veledi Nikoli. Arnavud kariyesinde Sucu Yanyalı Hıristo veledi Vasil. Beşiktaş'ta Ortabağçe'de handa sâkin Kürd Musa bin İsa.

MÜTENEVVİA

13 Kânun-i sânî 1894

Piyango

Rumeli Demiryollarının ahiren keşide kılınmış olan piyangosunda mülkiye tekaüd sandığı nezâret-i celîlesi veznesinde bulunan tahvilattan yirmibeşine dörder yüz frank isabet eylemiş olduğu işitilmiştir.

Şaraplar Döküldü mü?

İki kişi ile bir iki fıçı şarabı havi bir sandalın Şemsipaşa açıklarında gark olmak üzere bulunduğu şirket-i Hayriye'nin onbeş numarolu vapuru süvarisi Natık Efendi tarafından müşahede olunmasıyla hemen tahlislerine şitâb edilmiş ve sandala su dolmuş olduğu halde derûnunda bulunan şahıslar tahlis edildiği gibi sandal dahi vapura rabt olunarak Üsküdar liman idaresine teslim kılınmıştır.

16 Kânun-ı sânî

İthalat Yine Fazla

Geçen bin üçyüzaltı senesi Mart'ı ibtidâsından Şubat'ı nihayetine kadar vaki olan idhâlât 22.914.340 ve ihracat 12.836.470 Osmanlı Lirasına baliğ olmuştur.

Erkam-ı mezkûreye nazaran idhalât-ı vâkıanın yüzde 30.4'ü mekûlâta, 2.2'si hayvanata, yüzde 13 mevâdd-ı ibtidâiyeye, yüzde 54.4'ü eşya-yı mamûleye aittir.

İhracat-ı vâkıanın ise yüzde 54.4'ü mekûlâta, yüzde 13'ü hayvanata, yüzde 18'i mevâdd-ı ibtidâiyeye, fakat yüzde 4.6'sı eşya-yı mamûleye aittir.

En Önemli "devlet" Haberi...

Şehremini devletlu Rıdvan Paşa hazretleri romatizmadan rahatsız bulunmaları hasebiyle geçen Perşembe gününden beri makam-ı âlilerine gelememekte oldukları maatteessüf istihbâr kılınmıştır.

Şimdi de Tartışılıyor

Sâye-i muvaffakıyet-vâye-i hazret-i tâcidârîde ahîren teşkil buyurulan Hamidiye süvari alaylarına zamîme olmak üzere bu kere dahi yeniden altı alayın daha teşkilâtı icra ve ikmal olunduğu ve teşkilât-ı mezkûreye müteallik evrakın Dördüncü Orduyu Hümâyûn müşîriyet-i celîlesinden makam-ı âlî-i âidine takdim kılınmış olduğu istihbâr olunmuştur.

Yeniyıl Tebriği

Re's-i sene-i miladiye mülâbesesiyle patrikhanelere ihsan buyurulan mebâliğ-i malûmeden dolayı arz-ı teşekkür ve teyid-i ubûdiyeti mutazammın olarak rütebetlu patrik efendiler hazerâtı taraflarından tanzim kılınan mezabıt-ı teşekküriyenin atebe-i seniyye-i cenâb-ı cihânbânîye ref' ve takdim kılındığı müstahberât-ı mahsusamızdandır.

20 Kânun-ı sânî

İngiliz Çivi Ustaları Gidiyor

Tersane-i Âmire'de teessüs-nümâ-yı muvaffakıyet olan çivi ve vida fabrikalarına lüzumu olan destgâh ve makinaları vaz' etmek ve Osmanlı erbâb-ı sanatına çivi ve vidanın sureti imâlini irâe eylemek üzere celb edilip ahiren ruhsat verilmiş olan İngiliz ustasının yerine sâlifü'z-zikr fabrikalar müdiriyetine mülâzim fütüvvetlu Osman Efendi tayin buyurularak refakatine fabrika-i hümâyûnlar şakirdânından lüzumu kadar efendi ita edildiği istihbar olunmuş ve şu halde bundan böyle işbu fabrikanın imâlâtı da sâirleri gibi sırf Osmanlı mühre-i sanatkârânı tarafından vücuda getirileceğinden minkülli'l-vücûh şâyeste-i şâbâş bulunmuştur.

28 Kânun-i sâni

Şükür ki, şimdi Fes derdi yok...

Asâkir-i bahriye-i şâhânenin iksâ etmekte oldukları fes şimdiye kadar müteahhidleri marifetiyle hâriçten mübâyaa edilmekte olduğu halde matlûb derecede metânet ve nefâseti hâiz olamamasıyla bu cihet-i dahi nazar-ı dikkat ve himmetlerinden dûr buyurmayan Bahriye Nâzırı devletlu Hasan Hüsnü Paşa hazretleri makam-ı vâlâ-yı seraskerî ile icrâ-yı muhaberâtla asâkir-i nusret-meâsir-i mezkûreye lüzumu olan fesin bademâ feshane-i âmire mamûlât-ı nefâis-gayâtından mübâyaa ve tedâriki hususu karargîr olarak birinci kafile olarak mikdâr-ı muktezi fes celb edilmiş olduğu istihbar kılınmış ve feshane-i âmire mamûlâtının derkâr olan nefaset ve mükemmeliyetine binâen buradan mübâyaa edilen fesler hariçten alınanlara nisbeten fiyatça dahi ehven düşeceğinden karar-ı vâki min külli'l-vücûh sezâvâr-ı teşekkürat bulunmuştur.

BELGE

İSMAİL HÜSREV TÖKİN'İN BİYOGRAFİSİ

İSMAİL HÜSREV TÖKİN

TÖKİN, İsmail Hüsrev

(1902 -)

İktisatçı. Kadro Hareketi'nin kurucularındandır.

14 Mart 1902 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da Avusturya Lisesi'nde yaptı. 1921-1924 yıllarında Moskova'da Üniversite'de iktisat öğrenimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye döndü. Askerliğini yaptıktan sonra 1929-1933 yıllarında Ziraat Bankası'nda Kredi Kooperatifleri Şubesi'ni yönetti. Ve aynı zamanda Tarım Kredi Kooperatifleri Yasası'nın hazırlanmasında çalıştı. 1932-1940 yıllarında Sumer Bank İktisadî Araştırma Şubesi'ni (Konjonktur şubesi'ni) ve ayrıca İştirakler Şubesini yönetti. Bankanın dergisinde Türkiye'de ilk defa ekonomik serilerin matematiksel analizini yapan araştırmalar yayınladı. Bu arada, dört arkadaşı (Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Burhan Asaf Belge) ile birlikte "Kadro" dergisini yayınladı (1932-1934). Dergide, Türkiye'deki toprak mülkiyeti sorunu üzerinde ilk araştırmaları yaptı. 1941-1942 Yıllarında Ticaret Bakanlığı Dağıtma Ofisi Genel Müdür Yardımcılığı yaptı. 1942-1950 Yıllarında Başbakanlık Denetleme Kurulu Genel Kâtipliği yaptı. Yine bu arada "Sohbet" ve "Doğuş" adında iki dergi yayınladı (1942-1952). 1950-1953 Yıllarında Devlet Demiryolları Merkez İşletme Müdürlüğü ve kısa bir müddet aynı müessesenin Genel Müdür yardımcılığını üstlendi. 1953-1963 yıllardın Yapı Kredi Bankası'nın İktisat Müşavirliğini yaptıktan sonra 1963-1973 yıllarında İstanbul Ticaret Odası Genel Kâtibi olarak çalıştı. Buradan emekli olduktan sonra Soyteş Holding Şirketleri Yönetim kurullarında üyelik, başkanlık ve başkan vekilliği görevlerinde bulundu.

İSMAİL HÜSREV TÖKİN

Hâlen Nişkoz Holding Şirketi'nin Yönetim Kurulu Başkan vekili ve aynı zamanda İktisadî Araştırmalar Vakfı Yönetim Kurulu üyesidir.

Yapıtları: "İktisat Nasıl Okutulmalı?" (1931), "Türkiye'de Ziraî Kooperatif Hareketi" (1932), "Türkiye Köy İktisadiyatı" (1934), "Ekonomik Coğrafya" (Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Ticaret liseleri için yazdırıldı. Birinci baskı: 1940. İkinci baskı: 1947), "Müdafaa Ekonomisi" (1940), "İktisadî ve Âçtimaî Türkiye'de Sanayi" (İstatistik Genel Müdürlüğü yayını 1946), "Rakkamlarla Türkiye" (İstatistik Genel Müdürlüğü yayını 1949), "İsmet İnönü-Şahsiyeti ve Ülküsü" (1946), "Cumhuriyet Halk Partisi'nin dünya ve cemiyet görüşü" (1946), "Cumhuriyet Halk Partisi'nin İktisadî Siyaset sistemi" (1946), "İktisadî Bunalımın Analizi" (İstanbul Ticaret Odası yayını 1964), "Özel Teşebbüsün Teşkilâtlanması Sorunu" (İstanbul Ticaret Odası yayını 1966). Ayrıca, Matbuat Umum Müdürlüğü ve İstanbul Ticaret Odası için çeşitli ekonomik konularda imzasız olarak araştırmaları yayınlandı.

Çevirileri: F.W.Foerster'den: "İyi insan, iyi iş adamı" (1959), aynı yazarın: "İyi insan, iyi politikacı" (1960)..

Haziran 1993'de kaybettiğimiz son "kadrocu" İsmail Hüsrev Tökin'in 1984'de bir biyografi ansiklopedisi için kaleme aldığı özgeçmişi 80 yaşında iken kendisini nasıl değerlendirdiğini göstermesi bakımından ilginç bir belge niteliği taşıyor.
(Nuri Akbayar Koleksiyonundan)